

**ΘΕΜΑΤΑ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΣΤΑ
ΒΑΛΚΑΝΙΑ**

εξετάζοντας την περίπτωση των Ζκοπίων

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
Δ.Π.Μ.Σ Αρχιτεκτονική-Σχεδιασμός του Χώρου
Πολεοδομία-Χωροταξία

ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ
εξετάζοντας την περίπτωση των Σκοπίων

Δέση-Λουκά Χριστίνη
Διπλωματική εργασία_ Οκτώβριος 2020
επιβλέποντας καθηγητής: Σαρηγιάννης Γ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
1° ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΤΗΣ Β.ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	11
1.1: Γενικά ιστορικά στοιχεία	11
1.2: Η Β.Μακεδονία σήμερα	14
1.3: Αναπτυξιακές πολιτικές στη χώρα μετά το 1990	16
2° ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ ΠΡΙΝ ΤΟ 1990	23
2.1: Η σοσιαλιστική πόλη	24
2.2: Η ανάπτυξη της πόλης των Σκοπίων μέχρι το 1963	26
2.3: Ο μεγάλος σεισμός του 1963-Τα Σκόπια ως "Πόλη της Αλληλεγγύης"	35
3° ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟ 1990	63
3.1: Χαρακτηριστικά πόλεων κατά τη μετασοσιαλιστική περίοδο	65
3.2: Τα Σκόπια κατά την περίοδο 1990-2009	68
3.3: Το πρόγραμμα αστικής ανάπλασης «Σκόπια 2014» και η προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας μέσα από τον αστικό χώρο"	72
4° ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗ Β.ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΚΟΠΙΑ	115
4.1: Η παρέμβαση του ελληνικού κράτους και του ελληνικού κεφαλαίου	118
4.2: Η συμφωνία των Πρεσπών	123
4.3: Η επόμενη μέρα για τους λαούς της Ελλάδας και της Β.Μακεδονίας	125
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	127
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	135

Εισαγωγή

Η περιοχή των Βαλκανίων είναι μια περιοχή με πλούσιο παρελθόν και σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη, το 1989, σηματοδότησε σημαντικές αλλαγές στο πεδίο της οικονομίας, της πολιτικής, της κοινωνίας, αλλά και σε αυτό των χωρικών πολιτικών και του αστικού χώρου. Από εκείνο το χρονικό σημείο - ορόσημο για τη μετέπειτα πορεία τους- οι χώρες αυτές μαστίζονται από εμφύλιες διαμάχες, συνεχή πολεμικά μέτωπα, ανάδυση του εθνικισμού και του ρατσισμού και επανακάραξη των συνόρων τους. Παράλληλα, εξωθήθηκαν σε μια μετάβαση προς τη νεοφιλελεύθερη οικονομία της αγοράς δεχόμενες, μέχρι και σήμερα, ένα σύνολο εξωτερικών παρεμβάσεων. Κατά την περίοδο αυτή, η αξιοποίηση του χώρου και της γης αποτελεί βασική κατεύθυνση των κυρίαρχων πολιτικών χωρικής ανάπτυξης, ως πηγή δημιουργίας νέων ευκαιριών για τη συσσώρευση κεφαλαίου.

Σκοπός της εργασίας είναι η ανάδειξη και εν συνεχεία κριτική προσέγγιση των χωρικών πολιτικών που εφαρμόστηκαν στις χώρες αυτές, τόσο κατά την περίοδο της σοσιαλιστικής εποχής, όσο στον απόηχο της πτώσης του υπαρκτού σοσιαλισμού εστιάζοντας στην επίδραση που είχαν στον τρόπο ζωής των ανθρώπων και την καθημερινότητα τους στην πόλη.

Ως αντικείμενο μελέτης επιλέγεται η πόλη των Σκοπίων. Το πλούσιο πολεοδομικό της παρελθόν, αλλά και οι σύγχρονες πολιτικές που εστιάζουν -μεταξύ άλλων - στον χώρο της πόλης σε μια προσπάθεια αναθεώρησης της Ιστορίας της και διαμόρφωσης μιας νέας ταυτότητας προσδίδουν στο εν λόγω παράδειγμα ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Επιπλέον, σημαντική πτυχή της έρευνας αποτελεί η γειτνίαση της Β. Μακεδονίας με τον ελλαδικό χώρο και ο ρόλος του ελληνικού κεφαλαίου διαχρονικά στην περιοχή. Στη Β. Μακεδονία, κατά τη μετασοσιαλιστική περίοδο, έχουν προωθηθεί και εξακολουθούν να δρομολογούνται αθρόες ιδιωτικοποιήσεις εις βάρος δημόσιας γης και πλούτου, παράλληλα το κεφάλαιο αναζητά δρόμους κερδοσκοπίας λεπτατώντας τη φύση και το περιβάλλον, και η κοινωνική πλειοψηφία της χώρας αντιμετωπίζει μια καθημερινότητα που διαρκώς δυσχεραίνει.

Πιο συγκεκριμένα η εργασία εκκινεί από τα παρακάτω ερωτήματα:

Ποιά η δομή της πόλης των Σκοπίων κατά τη σοσιαλιστική περίοδο;

Πώς ο δημόσιος χώρος της Βόρειας Μακεδονίας, και ειδικά της πόλης των Σκοπίων μεταλλάσσεται μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1990;

Τα τελευταία χρόνια επιχειρείται η ιστορική και χωρική αναθεώρηση της σοσιαλιστικής περιόδου. Πώς αυτό εκφράζεται στον χώρο στην περίπτωση των Σκοπίων; Ποιος ο ρόλος και η επίδραση του πρόγραμματος "Σκόπια 2014" σε αυτή την κατεύθυνση;

Τα τελευταία χρόνια αναβαθμίζεται η γεωστρατηγική σημασία της Βόρειας Μακεδονίας, τί ρόλο έχει παίξει η Ελλάδα σ' αυτό;

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΤΗΣ Β.ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1.1. Γενικά Ιστορικά στοιχεία

Η Β. Μακεδονία βρίσκεται στην καρδιά των Βαλκανίων και συνορεύει με την Ελλάδα, την Αλβανία, το Κόσοβο και τη Βουλγαρία. Αν και βασικό χαρακτηριστικό της αποτελεί το γεγονός ότι υπήρξε στη σύγχρονη ιστορία της, ένα από τα παραδείγματα του υπαρκτού σοσιαλισμού, η ιστορία της περιοχής ανάγεται στο μακρινό παρελθόν, και πιο συγκεκριμένα στην περίοδο της αρχαιότητας.

Η ιστορία της ξεκινά με το βασίλειο της Παιονίας που ήταν κράτος Θρακικό. Στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. η περιοχή ενσωματώνεται στην Περσική Αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών και τον 4ο αι. καταλαμβάνεται από το Ελληνικό βασίλειο της Μακεδονίας. Τον 2ο αι. π.Χ. οι Ρωμαίοι καταλαμβάνουν την περιοχή και την εντάσσουν στην επαρχία της Μακεδονίας, που παραμένει τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Από τον 7ο αι. μ.Χ. και μετά δέχεται συχνές επιδρομές και εποικισμούς Σλαβικών λαών. Μετά από αιώνες αντιπαράθεσης, μεταξύ Βυζαντινής και Βουλγαρικής Αυτοκρατορίας, τον 14ο αιώνα περνά σταδιακά στην Οθωμανική κυριαρχία (Wikipedia 2020).

Η ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων από τον 19ο αι. και μετά χαρακτηρίζεται από συνεχείς πολεμικές αναμετρήσεις. Έτσι, κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων η Β. Μακεδονία διανεμήθηκε στα κράτη της Βουλγαρίας, της Σερβίας και της Ελλάδας.

Το 1944 συγκροτείται η Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας ως μια ομοσπονδία έξι ισότιμων δημοκρατιών (Σερβία- Κροατία- Σλοβενία- Μαυροβούνιο, Μακεδονία, Βοσνία- Ερζεγοβίνη). Αποτέλεσε γέννημα του αντιφασιστικού αγώνα ενάντια στη ναζιστική κατοχή κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και με τη γέννησή της αναβίωσε ως όραμα η «Γιουγκοσλαβική Ιδέα», η δημιουργία, δηλαδή, μιας ενιαίας και δημοκρατικής κρατικής οντότητας για τους Σλάβους του Νότου. Η ιδέα αυτή, δημιούργημα του Διαφωτισμού και των αστικών επαναστατικών ρευμάτων, αποσκοπούσε στην κρατική ένωση και την χειραφέτηση των σλαβικών λαών των Δυτικών Βαλκανίων από τον αυστριακό αυτοκράτορα και τον Οθωμανό σουλτάνο (Μιχαηλίδης Γ., 2019:25).

Η Γιουγκοσλαβία, το πιο πολυπολιτισμικό κράτος της Ευρώπης, κατάφερε να εξασφαλίσει και να διατηρήσει την ειρηνική συνύπαρξη

δεκάδων εθνοτικών ομάδων: των Κροατών, των Μακεδόνων, των Μαυροβούνιων, των Μουσουλμάνων, των Σέρβων, των Σλοβένων, των Αλβανών, των Ούγγρων, των Ιταλών, των Βουλγάρων, των Ρουμάνων, των Σλοβάκων, των Βλάχων, των Τσιγγάνων, των Ελλήνων, των Πολωνών, των Ρώσων και τέλος των Τσέχων.

Με πολιτικό ηγέτη τον κομμουνιστική Josip Broz (Γιόσιπ Μπροζ)-γνωστό ως Τίτο- και την "Ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας (ΕΚΓ) στην κυβέρνηση κατόρθωσε να εξασφαλίσει ένα πολύ υψηλό επίπεδο ζωής για τους πολίτες της. Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μετά ήρθε αντιμέτωπη με τα προβλήματα και τις αντιφάσεις που εμφανίστηκαν σε όλες σοσιαλιστικές προσπάθειες, ενώ όταν το 1989 η πτώση του τείχους του Βερολίνου σηματοδότησε την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, η Γιουγκοσλαβία ήρθε αντιμέτωπη με μια βαθιά κρίση. Από το '90 και μετά, εξαιτίας μιας σειράς εξωτερικών παρεμβάσεων -που θα μελετήσουμε σε επόμενο κεφάλαιο- επιχειρείται η νεοφιλελευθεροποίησή της οικονομίας της, με ταυτόχρονη παρέμβαση στο πολιτικό της σύστημα προκειμένου αυτό να ενστερνιστεί πρότυπα του δυτικού καπιταλιστικού κόσμου.

Δεδομένων των χαρακτηριστικών της Γιουγκοσλαβίας, μια απλή προσπάθεια μετάβασης στην οικονομία της αγοράς θα μπορούσε να την μετατρέψει σε υπολογίσιμη δύναμη και πιθανό ανταγωνιστή μεταξύ των ισχυρών οικονομικά ευρωπαϊκών χωρών. Ένα τέιοιο, όμως, ενδεχόμενο θα είχε, μεταξύ άλλων, συνέπειες και στη γεωπολιτική θέση της χώρας για την οποία έδειχναν έκδηλα το ενδιαφέρον τους, τόσο οι ΗΠΑ, όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ). Για το λόγο αυτό, επιλέχθηκε η λύση του εθνικισμού και του θρησκευτικού φανατισμού καθώς μπορούσαν να πατήσουν στο ιστορικό υπόβαθρο και τις πληγές αυτών των λαών. Ενισχύθηκαν όλα τα αντιδραστικά στοιχεία (φασίστες, εθνικιστές κλπ) που είχαν φύγει στο εξωτερικό με την επικράτηση της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών αλλά και στο εσωτερικό της χώρας στηρίχθηκαν τυχοδιώκτες. Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, αναδεικνύεται στην ηγεσία της Σερβίας ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, μέσω ενός κλίματος εθνικιστικής έντασης, σηματοδοτώντας την αφετηρία ενός νέου κύκλου εθνικιστικών αντιπαραθέσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, το 1991, διαλύεται η Γιουγκοσλαβία και στη θέση της συγκροτούνται πέντε διαφορετικά κράτη. Η Β. Μακεδονία ανεξαρτητοποιείται αναίμακτα, όμως, τα χρόνια που ακολουθούν εμφανίζονται δεκάδες πολεμικά μέτωπα και γράφονται οι πιο μαύρες σελίδες της ιστορίας της περιοχής με πολλά εγκλήματα πολέμου να λαμβάνουν χώρα. Συνολικά, αυτή η εποχή ήταν ένα σοκ για τους λαούς καθώς για πρώτη φορά μετά τον Β' Παγκόσμιο, ο πόλεμος επέστρεψε στην Ευρώπη.

Από το 1990-1999 στις χώρες της Γιουγκοσλαβίας είχαμε σημαντικές καταστροφές στις υποδομές, στα μεταφορικά δίκτυα και σε όλους του τομείς της οικονομίας (Τζιφάκης Ν.-Χουλιάρης Α.: 2007 σελ.117). Ο πόλεμος ήταν αποκορύφωμα μιας δεκαετίας εμφύλιας διαμάχης με τη μορφή εθνοτικών συγκρούσεων που διέλυσαν την ενιαία Γιουγκοσλαβία, τη μεγαλύτερη χώρα των Βαλκανίων, με ισχυρή παραγωγική βάση, πλούσια κουλτούρα, στρατιωτική ισχύ και μια ξεχωριστή παράδοση στη συνύπαρξη εθνικών και θρησκευτικών ομάδων (Μιχαηλίδης Γ., 2019:25-27). Μια χώρα με σημαντική οικονομική δύναμη, αξιοπρεπές επίπεδο ζωής, που ξεχώριζε στο πεδίο του αθλητισμού και του πολιτισμού έγινε βορά στις επιδιώξεις του κεφαλαίου και του διεθνούς ανταγωνισμού.

Το 1995, με την πίεση των ΗΠΑ, υπογράφεται η *Συμφωνία του Ντέιτον* και οι πρόεδροι της Σερβίας (Σλ. Μιλόσεβιτς), της Κροατίας (Φρ. Τούτζμαν) και της Βοσνίας (Αλ. Ιζετμπέκοβιτς) δέχτηκαν τον τερματισμό του πολέμου. Ο Σλ. Μιλόσεβιτς μετά την συμφωνία του Ντέιτον ανατρέπεται, οδηγείται στο δικαστήριο της Χάγης και καταδικάζεται. Το δικαστήριο, βέβαια, δε δικάζε απλά τους υπεύθυνους για τις βιαιοπραγίες που διενεργήθηκαν κατά την περίοδο της εμφύλιας διαμάχης, αλλά επικέντρωνε στις ευθύνες αυτών που δεν συμμόρφωσαν την πολιτική τους με αυτή του NATO (Μιχαηλίδης Γ., 2019:28).

Σημαντική στιγμή για τη χώρα αποτελεί η υπογραφή της *Συμφωνίας των Πρεσπών*, στις 12 Φεβρουαρίου 2019, ανάμεσα στην Ελληνική Δημοκρατία και τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών. Πρόκειται για μια συμφωνία, που θα εξετάσουμε αναλυτικότερα σε επόμενο κεφάλαιο φιλοδοξώντας να φωτίσουμε τους πραγματικούς στόχους που οδήγησαν στην τελική υπογραφή της, πέρα από την επίλυση του ζητήματος της ονομασίας της χώρας.

Από τη μελέτη της σύγχρονης ιστορίας των Βαλκανίων προκύπτει ότι η περιοχή αποτέλεσε πεδίο ιμπεριαλιστικών παρεμβάσεων με στόχο τη διάλυση του ομοσπονδιακού κράτους της Γιουγκοσλαβίας και απώτερη επίδιωξη την εκμετάλλευση της γεωπολιτικής θέσης της περιοχής. Τα νέα κράτη που προέκυψαν αδυνατούσαν να επιβιώσουν χωρίς την επιδότηση των ιμπεριαλιστικών κέντρων. Ο ρόλος αυτών, στην περίπτωση της Β. Μακεδρονίας, παρουσιάζεται με τη μορφή της "αναπτυξιακής βοήθειας", δηλαδή της παρέμβασης στη δομή του κράτους και της οικονομίας, στο πολιτικό σύστημα, στην κοινωνική οργάνωση, σε κάθε, τελικά, πτυχή της ζωής και της καθημερινότητας των κατοίκων της περιοχής, όπως θα μελετήσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια της εργασίας.

Η ιδεολογία του εθνικισμού αναδεικνύεται σε βασικό εργαλείο

της άρχουσας τάξης, ενισχύεται και αξιοποιείται ως εργαλείο περιορισμού των κοινωνικών αντιδράσεων, των υπαρκτών ρευμάτων ριζοσπαστικοποίησης, ως εργαλείο εν τέλει αποπροσανατολισμού του λαϊκού παράγοντα από τα πραγματικά προβλήματα της πολιτικής και οικονομικής ζωής του τόπου. Από το 2000 δε και μετά, ο αναδυόμενος εθνικισμός εμφανίζεται με επιθετικότερα χαρακτηριστικά και υιοθετείται ως ιδεολογία και πρακτική από το σύνολο των κυβερνήσεων που διαδέχονται η μία την άλλη.

Το αποτύπωμα αυτής της ιδεολογίας στον χώρο θα αποτελέσει αντικείμενο μελέτης των επόμενων κεφαλαίων, καθώς στη νεότερη ιστορία της χώρας, και ειδικότερα της πόλης των Σκοπίων, ο εθνικισμός εισβάλλει στον αστικό ιστό και επιχειρείται να πάρει τη μορφή εικόνας ριζώνοντας σε κάθε γωνιά της πόλης.

1.2. Η Β.Μακεδονία σήμερα

Στην Β. Μακεδονία σήμερα, ο δημόσιος πλούτος και χώρος ιδιωτικοποιούνται με ταχύτατους ρυθμούς, το περιβάλλον λεπλατείται, οι κοινωνική πλειοψηφία βρίσκεται αντιμέτωπη με τη φτώχεια και την ανεργία. Ο εθνικισμός εξακολουθεί να παίζει καταλυτικό ρόλο στις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή και αξιοποιείται για την προώθηση οικονομικοπολιτικών συμφερόντων. Στα Σκόπια - που είναι η πρωτεύουσα και συνάμα η μεγαλύτερη πόλη- ζει περίπου το 1/4 των 2,06 εκατομμυρίων κατοίκων, με την πλειοψηφία αυτών να είναι Σλαβομακεδόνες. Σημαντική μειονότητα αποτελούν οι Αλβανοί, περίπου 25% του πληθυσμού της χώρας, ακολουθούμενοι από τους Τούρκους, Σέρβους, Ρομά και άλλες μικρότερες μειονότητες (Wikipedia 2020).

Όπως βλέπουμε στο παρακάτω γράφημα, η Β. Μακεδονία είναι η μικρότερη χώρα σε έκταση και πληθυσμό σε σχέση με τις γειτονικές της. Ως προς το ετήσιο κατά κεφαλήν εισόδημα, αυτό είναι 4.800 €, ενώ η Σερβία και το Μαυροβούνιο φτάνουν τα περίπου 6.000 €, και η Ελλάδα περίπου τα 16.700 € (Eurostat 2019).

	ΧΩΡΑ	ΕΚΤΑΣΗ σε km ²	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (σε εκατ. /απογραφή 2011)
	ΑΛΒΑΝΙΑ	28 748	2 831 741
	ΒΟΣΝΙΑ & ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ	51 197	3 839 737
	ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	110 993	7 364 570
	ΚΡΟΑΤΙΑ	56 594	4 284 889
	ΠΓΔΜ	25 713	2 057 284
	ΡΟΥΜΑΝΙΑ	238 391	19 042 936
	ΣΕΡΒΙΑ	77 474	7 209 764
	ΣΥΝΟΛΟ	589 110	46 630 861

Έκταση και πληθυσμός ανά χώρα των Βαλκανίων
Πηγή: Καββαδία Ε., 2016:31

POPULATION

2.1 million

POPULATION DENSITY

81
(per km²)

FERTILITY RATE

LIFE EXPECTANCY

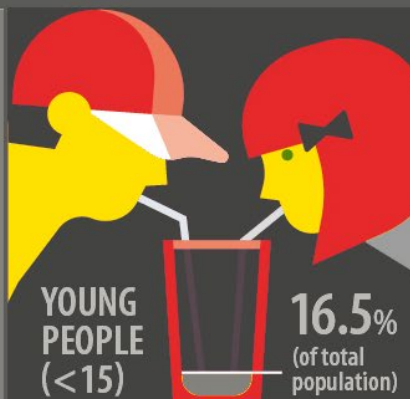

77.9

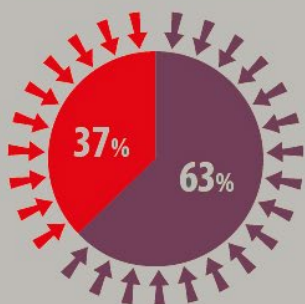

74.1

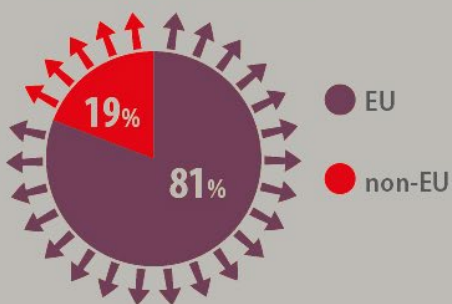
GDP

IMPORTS OF GOODS

EXPORTS OF GOODS

Στατιστικά στοιχεία
Β.Μακεδονίας
Πηγή: Eurostat 2019
(ιδία επεξεργασία)

1.3. Αναπτυξιακές πολιτικές στη χώρα μετά το 1990

1.3.1 Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Τα τελευταία 30 χρόνια καταγράφεται ένα αυξημένο ενδιαφέρον της Δύσης προς αυτή την περιοχή, με κυρίαρχο τον ρόλο της ΕΕ, του ΝΑΤΟ, καθώς και θεσμών - οργανισμών που δορυφοριοποιούνται γύρω τους. Το ενδιαφέρον υποδεικνύουν μια σειρά παραγόντων, όπως οι ενεργειακοί δρόμοι, τα κοιτάσματα πετρελαίου, η εκμετάλλευση της φθηνής εργατικής δύναμης, η πάλη για τις γεωστρατηγικές θέσεις, με σημαντικότερο, όμως, τη μετάβαση προς ένα νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα πολιτικής και καπιταλιστικό σύστημα οργάνωσης της παραγωγής και της οικονομίας.

Σε συνέχεια της παραπάνω διαπίστωσης, είναι αντιληπτός ο λόγος που τα Βαλκάνια έγιναν αποδέκτες μιας από τις μεγαλύτερες κατά κεφαλή βοήθειες (πάνω από 100€ /κάτοικο σε ετήσια βάση από το 1999-2007), με τη συζήτηση αυτή να ξεκινά ήδη από το 1985. Για την ανοικοδόμηση των Βαλκανικών κρατών χορήγησαν πόρους περισσότερα από 20 κράτη, διεθνείς οργανισμοί (ΕΕ, Ευρωπαϊκή Τράπεζα για την Ανασυγκρότηση και την Ανάπτυξη, Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΗΕ), ιδιωτικά Ιδρύματα και ΜΚΟ. Από το 1999 και μετά, η βοήθεια ξεπέρασε τα 6 δις ευρώ/έτος. Αυτή η βοήθεια προς τα Βαλκάνια είναι 7 φορές μεγαλύτερη από την αντίστοιχη στην Αφρική (Τζιφάκης Ν.- Χουλιάρας 2007:17-18).

Για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός, δημιουργήθηκαν διάφορες νέες υπηρεσίες και θεσμοί με αποκλειστικό στόχο τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση χωρών ή περιοχών. Από την έρευνα προκύπτει, ότι οι βασικοί στόχοι των αναπτυξιακών αυτών προγραμμάτων, που δίνονταν με τη μορφή της χρηματοδότησης ήταν αφενός, η παρέμβαση στο πολιτικό σύστημα της χώρας (δικαιοσύνη, διοικητικοί θεσμοί κλπ) προκειμένου αυτό να εναρμονιστεί με τα δυτικά πρότυπα, αφετέρου η χρηματοδότηση προς τις υποδομές και τις κοινωνικές δομές.

Ο σημαντικότερος δωρητής στα Βαλκάνια είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση επικαλούμενη ως βασικούς στόχους τον εκδημοκρατισμό, τη σταθεροποίηση και την οικοδόμηση της ειρήνης. Για την παροχή βοήθειας τέθηκε ως προϋπόθεση η αρχή της αιρεσιμότητας, δηλαδή η δέσμευση της χώρας ότι για να λάβει τη βοήθεια θα υπακούσει στις κοινοτικές οδηγίες, θα προσαρμοστεί σε συγκεκριμένα πολιτικά και οικονομικά κριτήρια και θα υιοθετήσει το ευρωπαϊκό μοντέλο κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και οικονομίας της αγοράς (Τζιφάκης Ν.-Χουλιάρας 2007:28,48). Από τα παραπάνω προκύπτει

ότι η ΕΕ χρησιμοποίησε την παροχή βοήθειας για να επιτύχει πολιτικές μεταρρυθμίσεις, γεγονός που ερμηνεύει με τη σειρά του τις αντιδράσεις των βαλκανικών χωρών που αντιμετώπιζαν διαρκείς επεμβάσεις στην εσωτερική τους πολιτική και οικονομική ζωή.

Τα δύο βασικά εργαλεία της βοήθειας που παρείχε η ΕΕ και έμειναν αναλλοίωτα στην πορεία του χρόνου ήταν: οι εμπορικές προτιμήσεις και η χρηματοδοτική βοήθεια.

Με την έννοια των εμπορικών προτιμήσεων εννοούμε τα Αυτόνομα Εμπορικά Μέτρα (ΑΕΜ) που εισάγουν ένα αρκετά φιλελεύθερο καθεστώς: παρέχουν τη δυνατότητα στο 80% των αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων των πρώην γιουγκοσλαβικών δημοκρατιών να εισέρχονται στην αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης χωρίς δασμούς ή ποσοτικούς περιορισμούς (Τζιφάκης -Χουλιάρης 2007:53-54). Η χρηματοδοτική βοήθεια από την ΕΕ δινόταν, κυρίως, με τη μορφή χρηματοδοτικών προγραμμάτων. Αρχικά ως μέσο πίεσης για πολιτικές αλλαγές, αλλά, με τη συμφωνία του Ντίετον το 1995, ως έπαθλο προς τις σχέσεις που κατακτούσαν οι Βαλκανικές χώρες με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Με αυτόν τον τρόπο η Ε.Ε πέτυχε σε ένα βαθμό τη στρατηγική σταθεροποίησή της στην περιοχή.

Στο παρακάτω γράφημα διακρίνεται η βοήθεια της ΕΕ προς τη Β. Μακεδονία για τη χρονική περίοδο 2002-2006. Οι τομείς της δικαιοσύνης, της διοίκησης και της οικονομικής ανάπτυξης ιεραρχούνται σε σχέση με το περιβάλλον και τους φυσικούς πόρους. Αλλά και νωρίτερα, από το 1992 μέχρι το 2000, από όλα τα προγράμματα της ΕΕ η Β. Μακεδονία έλαβε συνολικά 491,75εκ. ευρώ.

Για να επιτύχει τους σκοπούς της, η Ευρωπαϊκή Ένωση προχώρησε στην εφαρμογή μιας σειράς προγραμμάτων των οποίων οι στόχοι αφορούσαν ένα σύνολο χωρών. Τέτοια προγράμματα ήταν το PHARE, το OBNOVA, το CARDS, το IPA, το INTERREG.

Βοήθεια στην Β.Μακεδονία από την Ε.Ε. για το 2002-2006 σε εκ. ευρώ					
Τομέας	2002	2003	2004	2005-6	Σύνολο
Δικαιοσύνη και εσωτερικές υποθέσεις	7	12,5	24	17	60,5
Εκσυγχρονισμός της Διοίκησης	14	9	8,5	24	55,5
Οικονομική και Κοινωνική Ανάπτυξη	11,5	11	15	20	57,5
Περιβάλλον, Φυσικοί πόροι	0	1	2	3	6
Δημοκρατική Σταθεροποίηση	3	3	3	2	11
Άλλο	6	7	6,5	19	38,5
Σύνολο	41,5	43,5	59	85	229

Πηγή: Τζιφάκης -Χουλιάρης 2007:86

1.3.2 Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ

Στους οργανισμούς που εμπλέκονται στην περιοχική εντάσσεται και η Παγκόσμια Τράπεζα (ΠΤ) η οποία απέκτησε πιο ενεργό ρόλο, κυρίως μετά το 1999. Εκείνη τη χρονιά ιδρύεται το Σύμφωνο Σταθερότητας που υπογράφηκε από όλες τις χώρες της περιοχής και τη διεθνή κοινότητα και ανέθετε στην Παγκόσμια Τράπεζα και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή την ευθύνη συντονισμού της χρηματοοικονομικής βοήθειας (Τζιφάκης-Χουλιάρας 2007:114). Η ΠΤ παίζει σημαντικό ρόλο στην ένταξη των χωρών της περιοχής στην ΕΕ, και αυτός ήταν άλλωστε ο βασικός της στόχος. Την περίοδο 1999-2005 υποστήριξε ένα σύνολο προγραμμάτων ύψους περίπου 5,9 δις δολαρίων.

Η Β. Μακεδονία εντάσσεται στην ΠΤ λίγο νωρίτερα, το 1993. Για τη χώρα έχουν εγκριθεί συνολικά 36 προγράμματα και 822εκ δολάρια χρηματοδότησης. Οι στόχοι της ΠΤ για τη Β.Μακεδονία ήταν: η ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα, η βελτίωση βασικών υποδομών, η χρηματοδότηση προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας, η μακροοικονομική σταθερότητα της χώρας, η μείωση δημοσιονομικών ελλειμμάτων, η διευκόλυνση του δια-συννοριακού εμπορίου, η ανακαίνιση των υδροηλεκτρικών εγκαταστάσεων, η παροχή βοήθειας στη διαδικασία αποκέντρωσης και στην ανάπτυξη των τοπικών φορέων (Τζιφάκης -Χουλιάρας 2007:131). Με την εμπλοκή της ΠΤ στην περιοχική ξεκινά επίσης η ανάμιξη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ).

Η ΠΤ χορηγεί στις χώρες των Βαλκανίων δάνεια, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα. Τα δάνεια, ωστόσο, συνοδεύονται από υποχρεώσεις προς την ΠΤ και επιταχύνουν με τον τρόπο αυτό τη διαδικασία νεοφιλελευθεροποίησης των χωρών που τα λαμβάνουν. Σε αυτό το πλαίσιο, η ΠΤ -μέσω των δανείων που παρέχει- υλοποιεί έργα σε βασικούς τομείς και ταυτόχρονα προωθεί εκτεταμένες ιδιωτικοποιήσεις παρέχοντας περίπου 400 εκατομμύρια δολάρια στους παρακάτω τομείς: στον χρηματοπιστωτικό τομέα, στην ενέργεια, στις τηλεπικοινωνίες, φαρμακευτικά προϊόντα, στην κλωστοϋφαντουργία, στο εμπόριο, στις μεταποιήσεις και στην αυτοκινητοβιομηχανία (WorldBank 2020).

Δανεισμός από την Παγκόσμια Τράπεζα σε χώρες των Δυτικών Βαλκανίων								
(1999-2005 σε εκ. δολάρια)								
Χώρα	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Σύνολο
Αλβανία	125	60	28	88	43	58	62	464
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	163	38	124	102	23	98	57	605
Βόρεια Μακεδονία	122	0	67	35	0	55	25	304
Σερβία και Μαυροβούνιο	0	0	0	172	225	125	114	636
Κόσοβο	0	41	24	6	9	0	15	95

Πηγή: Τζιφάκης -Χουλιάρας 2007:115

1.3.3 Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Από την δεκαετία του '90 και έπειτα, εκτός από τους διεθνείς επίσημους οργανισμούς, υπάρχει αύξηση των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στα Βαλκάνια στον τομέα της αναπτυξιακής βοήθειας. Η περιοχή, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, αποτέλεσε πεδίο έντονου ευρωπαϊκού και αμερικάνικου ενδιαφέροντος, καθώς είχε προβληθεί τόσο από τα ΜΜΕ δυσανάλογα με άλλες περιοχές που χρειαζόνταν εξίσου βοήθεια (π.χ. Αφρική) (Τζιφάκης-Χουλιάρας 2007:151-152).

Σήμερα, είναι σε εξέλιξη περίπου 438 προγράμματα στη Βόρεια Μακεδονία από ΜΚΟ, ενώ έχουν ολοκληρωθεί 3500 προγράμματα. Όπως φαίνεται στα παρακάτω γραφήματα, αυτά χρηματοδοτούνται κυρίως από την ΠΤ και τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης στοχεύοντας κυρίως στον τομέα της διακυβέρνησης, στην τοπική οικονομία, στη βελτίωση μεταφορικών υποδομών και δομών παροχής κοινωνικών υπηρεσιών, όπως κατασκευή και ανακατασκευή σχολείων, νοσοκομείων, υπηρεσιών κοινής ωφέλειας.

Στην ευρύτερη περιοχή έχει καταγραφεί στο παρελθόν βοήθεια και από ελληνικές ΜΚΟ, με αμφιλεγόμενη τεχνογνωσία και αδιαφανή διαχείριση των πόρων που διέθεσαν, οι οποίοι υπολογίζονται στο ποσό των 30-40εκ ευρώ (Τζιφάκης-Χουλιάρας 2007). Η πραγματική παροχή βοήθειας από τις ΜΚΟ, ωστόσο, είναι υπό αμφισβήτηση καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που οι οργανώσεις αυτές έχουν γίνει αποδέκτες κατηγοριών για προώθηση "αποικιακών" λογικών. Οι στόχοι που θέτουν στις κοινωνίες των Βαλκανικών χωρών τις αναγκάζουν να υιοθετήσουν κανόνες που εισάγονται από τη Δύση στοχεύοντας, μεταξύ άλλων, στην αλλαγή του υφιστάμενου πολιτικού συστήματος.

Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η άποψη της Sangeeta Kamat ότι *"οι μη κυβερνητικές οργανώσεις ως εκφραστές του κυρίαρχου νεοφιλελεύθερου παραδείγματος διαστρεβλώνουν την έννοια του δημόσιου συμφέροντος. Ακολουθώντας την αυξανόμενη αμφισβήτηση της αξιοπιστίας του κράτους και καθοδηγούμενες από ισχυρά κράτη και ισχυρούς διεθνείς οργανισμούς όπως η ΠΤ αναλαμβάνουν να καλύψουν το κενό σε τομείς που το κράτος παραδοσιακά έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο. Το αποτέλεσμα είναι η διάδοση μιας πολιτικής κουλτούρας ατομισμού όπου οι πολίτες καλούνται να βρουν οι ίδιοι λύσεις στα προβλήματά τους. Εν τέλει δεν είναι οι τοπικές κοινωνίες που στερούνται κατάλληλης πολιτικής κουλτούρας αλλά οι μη κυβερνητικές οργανώσεις που προσπαθούν να επιβάλουν τη δική τους"* (όπως παρατίθεται από τον Τζιφάκης-Χουλιάρας 2007:171-172).

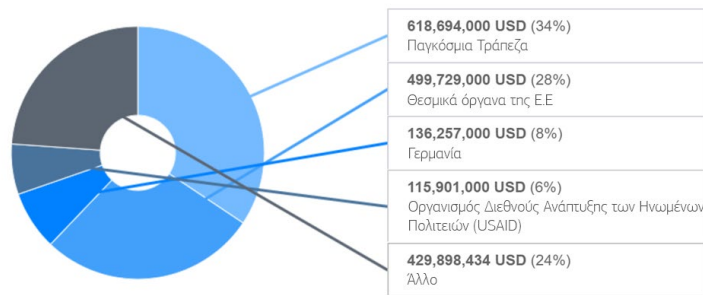
Βλέπουμε λοιπόν ότι τα τελευταία 30 χρόνια η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι λοιποί διεθνείς οργανισμοί διέθεσαν πολύ μεγάλα ποσά σε πόρους

προς την περιοχή των Βαλκανίων και ειδικότερα της Β.Μακεδονίας. Δημιούργησαν προγράμματα, αλλά και εξειδικευμένους θεσμούς για να μπορέσουν να παρέμβουν στις χώρες. Όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, παρουσίασαν τη δυνατότητα μιας χώρας να συνομιλεί με την Ευρωπαϊκή Ένωση ή την προοπτική ένταξής της σ' αυτήν ως έπαθλο και ευκαιρία, αλλά η πραγματική εικόνα είναι διαφορετική. Φαίνεται έντονα η παρεμβατική διάθεση στην εσωτερική πολιτική ζωή της χώρας και οι μεθοδεύσεις για συμμόρφωση με το κοινοτικό πρότυπο θεωρώντας το σοσιαλιστικό παρελθόν της χώρας μιανό.

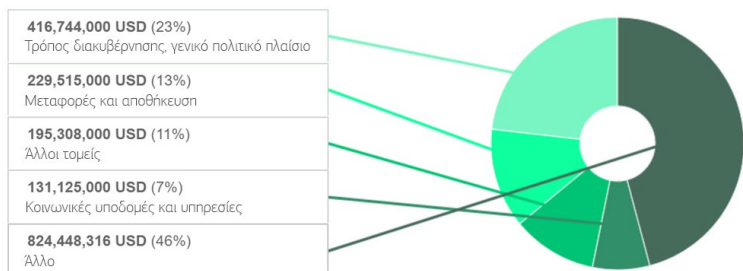
Την ανάγκη των Βαλκανίων και ειδικά των κατοίκων της Β.Μακεδονίας να συνομιλούν με την Ευρωπαϊκή Ένωση και να νιώθουν μέρος της συνολικότερης Ευρωπαϊκής ιστορίας θα τη συναντήσουμε ξανά παρακάτω. Λόγω της έλλειψης γνώσης της τοπικής γλώσσας είναι δύσκολο να εντοπιστούν πέρα από τα επίσημα έγγραφα και προγράμματα, η υποδοχή αυτών των προγραμμάτων από την πλευρά των εργαζομένων και κατά πόσο αυτοί οι πόροι έφτασαν σε αυτούς και βελτίωσαν την καθημερινότητά τους. Δυστυχώς, η ελληνική εμπειρία μας προδιαθέτει για το αντίθετο.

Πέρα από τις πολιτικές που έρχονται "από έξω - προς τα μέσα" στα επόμενα κεφάλαια θα δούμε τις χωρικές πολιτικές των Σκοπίων που καθορίζουν την αστική τους μορφή.

Από πού προέρχονται τα χρήματα των ΜΚΟ;

Πού κατευθύνονται τα χρήματα των ΜΚΟ;

Πηγή: D-portal 2020
ιδία επεξεργασία

2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ ΠΡΙΝ ΤΟ 1990

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 οι πόλεις που συνδέονται με κάποιον τρόπο με αυτή μπαίνουν σε μια νέα εποχή. Ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας τίθεται το δημόσιο συμφέρον στο επίκεντρο όλης της οργάνωσης της καθημερινής ζωής, από την εργασία, μέχρι τις πόλεις και τον δημόσιο χώρο. Τα Σκόπια αποτελούν μία από αυτές τις πόλεις, με χαρακτηριστικότερη τομή στην ιστορία της τον μεγάλο σεισμό του 1963 που της δίνει την ευκαιρία να αποτελέσει τον φορέα όλων των πρωτοπόρων ιδεών της εποχής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίζουμε τα ευρύτερα χαρακτηριστικά και τις επιδιώξεις των σοσιαλιστικών πόλεων, αναλύουμε την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης των Σκοπίων στεκόμενοι στο 1963 και το μεγαλειώδες πρόγραμμα ανοικοδόμησής της. Μετά το 1990 οι πρώην σοσιαλιστικές πόλεις μπαίνουν στην αρένα του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού με σοβαρές επιπτώσεις στον χώρο της πόλης και τα Σκόπια δε θα μπορέσουν να ξεφύγουν από αυτό.

Σ' αυτό το σημείο κρίνεται σημαντικό να οριοθετηθούν οι οπτικές μέσω των οποίων εξετάζονται η πόλη και οι μεταλλαγές της. Σύμφωνα με τον Lefebvre η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας πάνω στο έδαφος (Lefebvre 2007:83) όπως επίσης θεωρούσε ότι η πόλη είχε πάντα σχέσεις με την κοινωνία στο σύνολό της, με τη σύνθεση και τη λειτουργία της, με τα συστατικά της στοιχεία, με την ιστορία της (Lefebvre 2007:71).

Στα έργα των κλασικών μαρξιστών¹ βρίσκουμε διάφορες αναφορές σε σχέση με τον ρόλο της πόλης, η οποία θα πρέπει να αναλύεται ως στοιχείο του κάθε κοινωνικο-οικονομικού μετασχηματισμού (Σαρηνγιάννης 1987:31).

Με βάση αυτό, η πόλη είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο. Αφορά μια ανθρώπινη δραστηριότητα και δε μπορεί να είναι έξω από το κοινωνικό και το οικονομικό πλαίσιο που καθορίζει τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Η πόλη είναι μέρος της υλικής ζωής των ανθρώπων, είναι ο χώρος μέσα στον οποίο εκτυλίσσεται ένα μεγάλο μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας, της πνευματικής πολιτικής

¹Τέτοιες αναφορές βρίσκουμε στα έργα: Marx K.-Engels Fr., Γερμανική ιδεολογία, Engels Fr., Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, Engels Fr., Για το ζήτημα της κατοικίας

και κοινωνικής ζωής, που ιδίως σε ορισμένες φάσεις διαφόρων κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών, αποκτούν καθοριστικό ρόλο για την όλη ιστορική εξέλιξη. Η μορφή της πόλης εξαρτάται άμεσα από το οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της κάθε περιόδου, οπότε και κάθε μεταβολή επηρεάζει την πόλη, αντίστοιχα τα διάφορα προβλήματα των πόλεων πηγάζουν από τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα. Αλλάζοντας δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής και την κοινωνία, αλλάζει αναγκαστικά και η συγκρότηση, η διάρθρωση της πόλης, αν επέμβει κανείς όμως στην πόλη, πολύ λίγες και επουσιώδεις θα είναι οι αλλαγές στην οικονομία και την κοινωνία (Σαρηνγιάννης 1987:28).

Η πόλη αποτελεί μέρος της υλικής ζωής, προήλθε από την παραγωγική διαδικασία και μετέχει σ' αυτήν με ιδιαίτερα αυξημένη βαρύτητα την περίοδο του καπιταλισμού. Η πόλη για αντικειμενικούς λόγους μεταβάλλεται πιο δύσκολα από το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο οπότε κατά τη μετάβαση σ' έναν νέο σχηματισμό, το παλιό κέλυφος εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι να μετασχηματιστεί σύμφωνα με τη νέα κατάσταση (Σαρηνγιάννης 1987:28). Αυτό το βλέπουμε ιδιαίτερα στις σοσιαλιστικές πόλεις που εξετάζουμε, χρειάζεται χρόνος, ώστε οι πόλεις να διαμορφωθούν με βάση τη νέα κοινωνική τάξη.

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, η ίδια η εικόνα της πόλης: τα κυρίαρχα και μορφολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά της, η φυσιογνωμία της απορρέουν από τον κυρίαρχο κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό (Σαρηνγιάννης 1987:42).

Από αυτές τις οπτικές, λοιπόν, εξετάζουμε την εξέλιξη και τις διαφορές αστικές μεταλλαγές στην πόλη των Σκοπίων. Εξετάζουμε την μορφή της πόλης μέσα από και ως αποτέλεσμα του γενικότερου πολιτικού και οικονομικού πλαισίου στο οποίο ανήκουν. Από αυτή την οπτική ο δημόσιος χώρος της πόλης αντανακλά την επικρατούσα ιδεολογία και το δομημένο περιβάλλον του χώρου πηγάζει από τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής (π.χ. καπιταλισμό σήμερα, σοσιαλισμό μια προηγούμενη περίοδο) ενσωματώνοντας κατά περιπτώσεις ανισότητες και διαχωρισμούς.

2.1. Η σοσιαλιστική πόλη

Σε έναν κόσμο που αλλάζει, είναι αναπόφευκτο ότι ο χώρος της πόλης αφουγκράζεται τις μεταλλαγές και συνάμα προετοιμάζεται να υποδεχθεί την καινούρια κοινωνία, δίνοντάς της την ευκαιρία να αναπτυχθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της σοσιαλιστικής πραγματικότητας. Η σοσιαλιστική επανάσταση και οι κοινωνίες που εν συνεχεία συγκροτήθηκαν αποτέλεσαν παραδείγματα οργάνωσης των κοινωνιών, χωρίς αντιστοιχο ιστορικό προηγούμενο, λειτούργησαν λοιπόν ως ένα μεγάλο εργαστήριο εφαρμογής νέων

θεωριών και πρακτικών. Υπό από το όραμα της κατάργησης της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι κλήθηκαν να δημιουργήσουν αστικές μορφές και χώρους που θα διευκόλυναν αυτή τη διαδικασία.

Μία από τις χαρακτηριστικές διαφορές μεταξύ των σοσιαλιστικών πόλεων και των δυτικών (καπιταλιστικών) εντοπίζεται στην απουσία της ατομικής ιδιοκτησίας. Στα σοσιαλιστικά παραδείγματα πόλεων το κράτος οργάνωνε και διεκπεραίωνε -από το στάδιο της μελέτης μέχρι αυτό της εφαρμογής, τον πολεοδομικό σχεδιασμό και τις αστικές παρεμβάσεις, με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον. Το κέντρο των σοσιαλιστικών πόλεων, σε αντίθεση με τις δυτικές πόλεις που κυριαρχούσαν οι επιχειρήσεις και το εμπόριο, οργανώνεται ως πολιτικό, πολιτιστικό και διοικητικό κέντρο. Εισάγονται σύμβολα και μνημεία που τιμούν τη σοσιαλιστική νίκη, αλλά ταυτόχρονα λειτουργούν ως έμπνευση για τους πολίτες. Ο σχεδιασμός του χώρου χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια, κατ' αναλογία του ομαδικού πνεύματος στην εργασία, και σε αντίθεση με τον χώρο στις καπιταλιστικές κοινωνίες που χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό (Véron 2015:152). Οι σοσιαλιστικές πόλεις παρουσιάζουν πολυπλοκότητες, όπως οι ανάλογες της δυτικής Ευρώπης, αλλά διαφέρουν σε τρία κύρια σημεία: α. στην αναλογία της γης που διατίθεται για δημόσια χρήση β. στα διαφορετικά μοτίβα που βρίσκουμε στον δημόσιο χώρο γ. στις λειτουργίες που συνοδεύουν τον δημόσιο χώρο. Ιδιαίτερα στην Γιουγκοσλαβία όλη η γη άνηκε στο κράτος (Stanilov 2007:270).

Η περίοδος πριν το 1990 για τις πρώην σοσιαλιστικές πόλεις είναι ιδιαίτερης σημασίας, καθώς είναι η περίοδος "εκσυγχρονισμού", περίοδος, δηλαδή, μετάβασης από τον αγροτικό τομέα στην βιομηχανία, περίοδος έντονης αστικοποίησης, αλλά και η περίοδος ανοικοδόμησης, κατά την οποία χτίζεται το κτιριακό απόθεμα της πόλης. Η Γιουγκοσλαβία, μέρος της οποίας αποτελούσε η Βόρεια Μακεδονία, ακολουθεί σε ό,τι αφορά την αρχιτεκτονική και τον χώρο μια δική της εκδοχή σοσιαλιστικού μοντερνισμού (Kulic 2017:104).

Παρόλο που αυτό το άκρο της Ευρώπης τείνει να θεωρείται υποδεέστερο στον κυρίαρχο δημόσιο λόγο, οι βαλκανικές χώρες, κατά τη σοσιαλιστική περίοδο, ξεχώρισαν στο πεδίο της αρχιτεκτονικής. «Εκμεταλλεούμενες» αυτό το πλεονέκτημα εξήγαγαν αρχιτεκτονική αντιμετωπίζοντάς την ως ένα μέσο για να επηρεάσουν πολιτικά, αλλά και γιατί υπήρχε ανάγκη για ξένο συνάλλαγμα. Ιδιαίτερα η Γιουγκοσλαβία με διάφορες εταιρίες είχε παρουσία στην Αφρική (Kulic 2017:107). Παρακάτω θα δούμε αναλυτικότερα την ανάπτυξη των Σκοπίων περίπου από τις αρχές του 20ου αιώνα μέχρι σήμερα σε συσχετισμό με το εκάστοτε κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο.

2.2. Η ανάπτυξη της πόλης των Σκοπίων μέχρι το 1963

Όσον αφορά στην πόλη των Σκοπίων, φαίνεται να βρίσκεται σε μια αέναη φάση πολεοδομικής μετάβασης τα τελευταία 120 χρόνια. Η ιστορία της συγκεντρώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς κατά τη σοσιαλιστική περίοδο ο μεγάλος σεισμός του 1963 κατέστρεψε ένα πολύ μεγάλο τμήμα της πόλης (μεγαλύτερη έκταση από τη μισή). Το γεγονός αυτό, αφενός ανέκοψε την μέχρι τότε πολεοδομική της ανάπτυξη, αφετέρου έδωσε τη δυνατότητα στον χώρο της πόλης να λειτουργήσει ως πεδίο πειραματισμού και εφαρμογής λαμπρών πολεοδομικών ιδεών της εποχής. Επιπλέον, η πρόσφατη πολεοδομική της στάση μέσω του προγράμματος «Σκόπια 2014» - που θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο- και η προσπάθεια επαναχάραξης της χωρικής της ταυτότητας, έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον που κατά καιρούς έχει απασχολήσει τους επιστήμονες. Εκτός, όμως, από αυτές τις χαρακτηριστικές «τομές», η πόλη παρόλο που κηρύχθηκε πρωτεύουσα σχετικά πρόσφατα, παρουσιάζει πλούσια πολεοδομική ιστορία σε διάστημα μόλις ενός αιώνα.

Η πρώτη απεικόνιση της πόλης των Σκοπίων χρονολογείται σε μια εικόνα των βυζαντινών χρόνων, στην οποία απεικονίζεται ένα τείχος, ένα ποτάμι που τη διασχίζει και κόσμος να βαδίζει στις όχθες του. Τα βουνά που την περιστοιχίζουν αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό της γνώρισμα, όπως και η ιδιαίτερη σχέση που αναπτύχθηκε με το φυσικό περιβάλλον. Εξίσου σημαντικό, στην μετέπειτα πορεία των Σκοπίων, ήταν ότι αποτέλεσε σταυροδρόμι διαφορετικών πολιτισμών, μέσω των αλεπάλληλων κατακτήσεων, που άφησαν το αποτύπωμά τους στην πόλη επιφέροντας μια σειρά από αστικούς μετασχηματισμούς σε μικρό χρονικό διάστημα. Παρακάτω καταγράφονται συνοπτικά οι σημαντικότερες στιγμές εξέλιξης της πόλης.

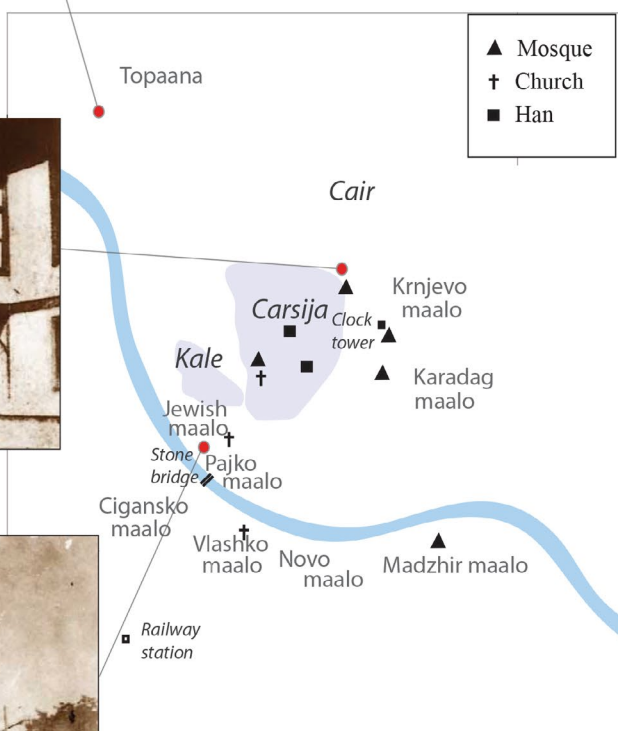

Αποτύπωση της πόλης τα βυζαντινά χρόνια
Πηγή: Mirkovski 2012:7

Η πολεοδομική ανάπτυξη των Σκοπίων διακρίνεται σε δύο μεγάλες περιόδους: α. την περίοδο πριν την ύπαρξη πολεοδομικού σχεδιασμού μέχρι το 1914 και β. την περίοδο από το 1914 μέχρι σήμερα που η ανάπτυξη κατά κύριο λόγο βασίζεται σε πολεοδομικές μελέτες. Το πρώτο πολεοδομικό πρόγραμμα για τα Σκόπια εμφανίζεται από τον Dimitrije Leko το 1914 όταν τα Σκόπια ήταν μέρος του Βασιλείου της Σερβίας (Koželj -Stefanovska 2012:92). Ενώ μέχρι τότε η πόλη είχε αναπτυχθεί στην αριστερή όχθη του Αξιού, τώρα μεταβαίνει στη δεξιά. Οι πέντε αιώνες οθωμανικής αυτοκρατορίας (τελείωσε το 1912) είχαν αφήσει το αντίκτυπό τους στην πόλη με μικρούς και στενούς δρόμους, δρόμους που ακολουθούσαν το ανάγλυφο της πόλης με κεντρικότερο και πιο ζωντανό σημείο της το Παζάρι, δηλαδή το κέντρο εμπορίου της πόλης (Koželj-Stefanovska 2012:92). Στην πρόταση του Leko το νέο κομμάτι της αναπτύσσεται ακολουθώντας Ιπποδάμειο σύστημα, σε αντίθεση με το υφιστάμενο οργανικό σχέδιο στην αριστερή όχθη (Mirkovski 2012:1).

Το 1927 παρουσιάζεται δεύτερο σχέδιο της πόλης από τον Josif Mihailoníc, δήμαρχο της πόλης, πολεοδόμο και αρχιτέκτονα. Το σχέδιο είναι συνέχεια του προηγούμενου, αλλά θεωρείται η βάση για τα σύγχρονα-«μοντέρνα» Σκόπια. Σε αυτό το σχέδιο φαίνεται πιο ξεκάθαρα η περίοδος «εκμοντερνισμού» της πόλης με κυρίαρχα στοιχεία τους γραμμικούς δρόμους και τους δρόμους με ακτινωτή διάταξη, όπως συναντάμε σε πολλές δυτικές πόλεις. Ένα από τα κυριότερα στοιχεία του σχεδίου είναι το δαχτυλίδι που περιβάλλει το κέντρο της πόλης, στοιχείο που διατηρήθηκε και στα επόμενα σχέδια μέχρι και σήμερα. Αυτό το σχέδιο σηματοδοτεί την αρχή μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης προς τον πολεοδομικό σχεδιασμό των Σκοπίων. Σ' αυτό, για πρώτη φορά εμφανίζεται η ιδέα των δύο κεντρικών πλατειών, μία σε κάθε όχθη του ποταμού που συνδέονται μέσω της Πέτρινης Γέφυρας, τοποσημο χτισμένο τον 15ο αι. (Koželj -Stefanovska 2012:93). Τελικά μόνο μία από αυτές πραγματοποιήθηκε: η Πλατεία Μακεδονίας, γεγονός που δύσκολα μπορεί να αποδοθεί σε τυχαίους λόγους, ωστόσο εκτενέστερη ανάλυση των παραγόντων που οδήγησαν σε αυτό θα επιχειρηθεί σε επόμενο κεφάλαιο. Η νέα πλατεία βρισκόταν στη δεξιά όχθη και σύντομα έγινε το κεντρικό στοιχείο και σύμβολο της «σύγχρονης» πόλης, ενώ μέχρι και σήμερα αποτελεί το κεντρικότερο σημείο της πόλης. Γύρω από αυτή οικοδομήθηκαν δημόσια κτίρια, όπως η Τράπεζα της χώρας, το Εθνικό θέατρο στην άλλη πλευρά του ποταμού -άμεσα ορατό από την πλατεία-, διοικητικά και δημόσια κτίρια προσδίδοντάς της ακόμα μεγαλύτερη σημασία.

Ο Mihailoníc ακολουθώντας τα πρότυπα του Haussmann στο Παρίσι πρότεινε μεγενθυμένους δρόμους και λεωφόρους, νέες πλατείες,

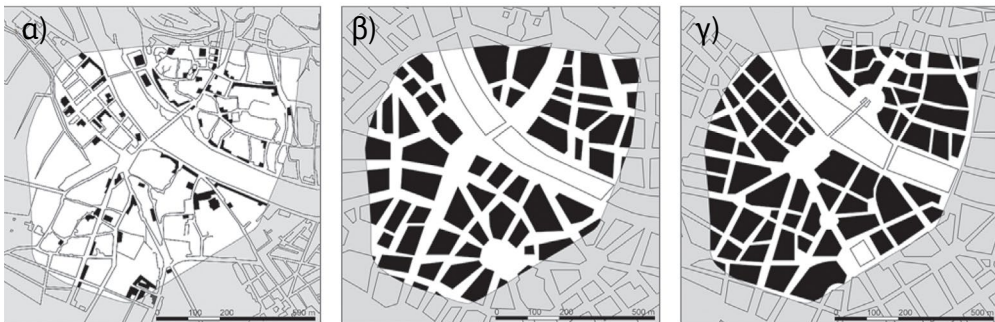
Γειτονίες των Σκοπίων στα τέλη του 19ου αιώνα
 Πηγή: όπως παρατίθεται στο Véron 2015:129
 ίδια επεξεργασία

μπλοκ κατοικιών κοκ (Véron 2015:138). Μέσα από το νέο σχέδιο επιχειρήθηκε να δοθεί ένα αίσθημα εκσυγχρονισμού της πόλης, όπως επίσης να εμφανιστεί η κυρίαρχη εξουσία στον αστικό χώρο. Το σχέδιο αφορούσε κυρίως το «νέο» κομμάτι της πόλης, δηλαδή τη δεξιά πλευρά του ποταμού και έγιναν προτάσεις για την επέκταση της πόλης και την κατασκευή νέων οικιστικών μονάδων για την κάλυψη των αναγκών των μεταναστών που είχαν φτάσει στα Σκόπια.

Ήδη από εκείνη την περίοδο διαφαίνονται οι χωρικές ανισότητες και διαιρέσεις στην πόλη, που είναι ορατές μέχρι σήμερα. Από τη μία, είναι η αριστερή όχθη του ποταμού με το παραδοσιακό κομμάτι της πόλης, την οθωμανική αρχιτεκτονική κληρονομιά που στεγάζει τις εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες, ενώ από την άλλη, βρίσκεται η δεξιά όχθη που σε κάθε νέα φάση της πόλης θα αποτελεί το σύγχρονο προσωπείο της.

Με βάση τα παραπάνω, στην πρόταση του Mihailović μια περιοχή δεν εντάχθηκε στο πρόγραμμα για τις νέες υποδομές κι αυτή ήταν το κομμάτι της αριστερής πλευράς του ποταμού. Οι μεγάλοι χαμένοι της μεσοπολεμικής ανάπτυξης ήταν οι Μουσουλμάνοι της πόλης, που όχι μόνο έχασαν το προνομιακό καθεστώς που είχαν διατηρήσει τους πέντε αιώνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά επίσης ήρθαν αντιμέτωποι με περαιτέρω φτώχεια και περιθωριοποίηση. Μέσα από την έντονη προσπάθεια της κυρίαρχης τάξης της εποχής για δυτικοποίηση της πόλης τα Σκόπια χάνουν σε μεγάλο βαθμό την εικόνα της «Ισλαμικής πόλης». Ωστόσο, δεν έγινε η «χριστιανική και σλαβική πόλη» της Γιουγκοσλαβίας που προσπάθησαν να δημιουργήσουν. Αντίθετα, τα Σκόπια έγιναν μια «μικτή» πόλη, που φιλοξενεί ορατές χωρικές διαφοροποιήσεις με το εθνοτικό και το θρησκευτικό ζήτημα να είναι κυρίαρχες αιτίες αντιπαράθεσης στην σφαίρα της πόλης αλλά και σε κοινωνικό επίπεδο (Véron 2015:148).

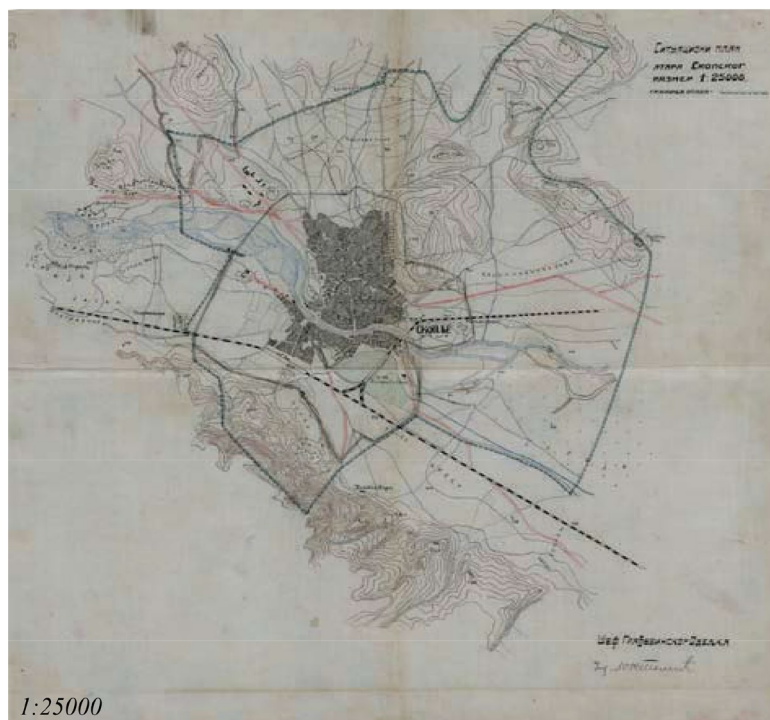
Λόγω της οικονομικής κρίσης του 1929, της έναρξης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και του θανάτου του Mihailović την ίδια περίοδο διακόπτεται η περαιτέρω εφαρμογή του σχεδίου (Koželj -Stefanovska 2012:93, Véron 2015:18).

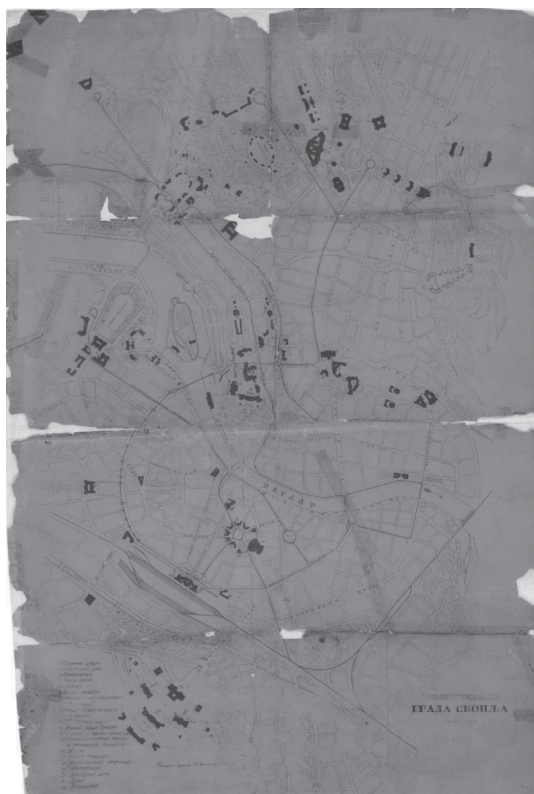
α) υφιστάμενη κατάσταση της πόλης το 1914, β) αποτύπωση δομημένου-αδόμητου από την πολεοδομική μελέτη του Dimitrije Leko το 1914, γ) αποτύπωση δομημένου-αδόμητου από την πολεοδομική μελέτη του Josif Mihailović όπως εγκρίθηκε το 1929

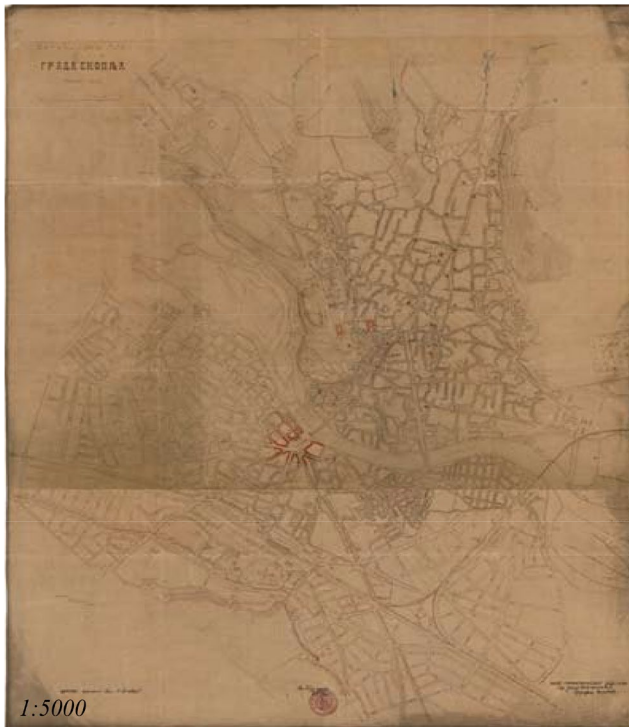
Πηγή: Koželj -Stefanovska 2012:92

Υφιστάμενη κατάσταση
Σκοπίων το 1914
Πηγή: Véron 2015:140

Το πολεοδομικό σχέδιο
των Σκοπίων το 1914
από τον Dimitrije Leko
Πηγή: Lazarevska-Mar-
koski 2019:60

Υφιστάμενη κατάσταση
Σκοπίων το 1929
Πηγή: Véron 2015:141

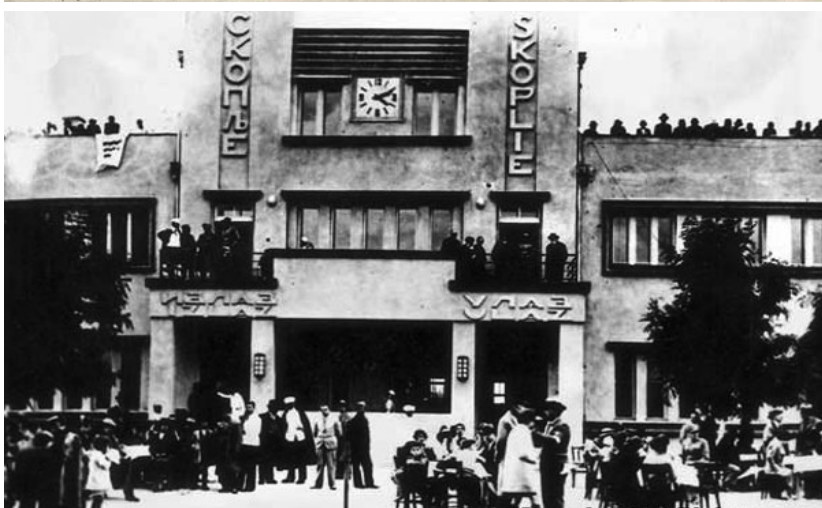

Το πολεοδομικό σχέδιο
των Σκοπίων το 1929 από
τον Josif Mihailović
Πηγή: Lazarevska-Mar-
koski 2019:61

Η Εθνική Τράπεζα κατά τη
χρονική περίοδο 1920-1930
Πηγή: fotonail.com 2020

Ο σιδηροδρομικός σταθμός το
1928
Πηγή: macedoniacities.com
2020

Τουρκική αγορά κατά τη χρονική
περίοδο 1920-1930
Πηγή: fotonail.com 2020

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τα Σκόπια βρίσκονται αντιμέτωπα με μια ολότελα νέα πραγματικότητα. Μέχρι τότε αποτελούσαν την πρωτεύουσα της επαρχίας Vardar Βαλονίνα του Βασιλείου της Σερβίας. Από το 1945 και μετά αποτελούν μέρος της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας και γίνονται πρωτεύουσα σε μία από τις επιμέρους δημοκρατίες με επίσημη γλώσσα για πρώτη φορά τα μακεδονικά. Στον χώρο της πόλης οι αλλαγές συμπυκνώνονται στα παρακάτω: η κεντρική πλατεία μετονομάστηκε σε «Πλατεία του Στρατάρχη Τίτο», ανεγέρθηκαν ορισμένα νέα μνημεία και αναδιαμορφώθηκαν ορισμένα υφιστάμενα με νέα σοσιαλιστικά σύμβολα. Ωστόσο, εκτός από αυτά τα εγχειρήματα έκφρασης της εξουσίας στον δημόσιο χώρο, δεν έγιναν πολλά για να αλλάξει ριζικά η πόλη.

Το 1948 δημιουργείται το πρώτο μεταπολεμικό σχέδιο από τον τσεχοσλοβάκο μοντερνιστή αρχιτέκτονα και πολεοδόμο Luděk Kubeš. Ο Kubeš, φανέρα επηρεασμένος από τις απόψεις του Le Corbusier για την Ακτινοβόλο Πόλη (Radiant City), δημιουργεί μια νέα πολεοδομική βάση για την πόλη, αγνοώντας σε μεγάλο βαθμό την υφιστάμενη κατάστασή της. Κτίρια που δε συνδέονται άμεσα με τον περιβάλλοντα χώρο γεμίζουν την πόλη, προτείνει της οργάνωση της πόλης σε ζώνες ανάλογα με τις λειτουργίες σύμφωνα με τις τάσεις της εποχής (Koželj-Stefanovska 2012:93). Το σχέδιο του Kubeš δεν ήταν μια πραγματική ρήξη με τις τελευταίες προτάσεις για την πόλη, όπως θα περίμενε κανείς για το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο επί της σοσιαλιστικής περιόδου. Ο Kubeš, σε μεγάλο βαθμό, ακολουθεί τις αρχές και τους κανόνες που είχαν προταθεί και στο σχέδιο του 1929 στο πρότυπο της «μοντέρνας» πόλης.

Ωστόσο, υπήρχαν κάποια στοιχεία καινοτομίας. Εισάγεται ένας νέος άξονας ανάπτυξης Ανατολής-Δύσης για την πόλη, σε ρήξη με τον επικρατούμενο προσανατολισμό Βορρά-Νότου. Επίσης, η αριστερή όχθη του ποταμού επιλέχθηκε ως η θέση για το νέο Κοινοβούλιο, μαζί με άλλα διοικητικά και δημόσια κτίρια – μία σαφής ρήξη με το παρελθόν που οι νέες κατασκευές αφορούν στο σύνολό τους τη «νέα» δεξιά πλευρά της όχθης (Véron 2015:148).

Αυτές οι προτάσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να έχουν αλλάξει ριζικά την ανάπτυξη των Σκοπίων, διακόπτονται ξαφνικά το 1963, και έπειτα παρουσιάζονται ριζικά νέοι κανόνες για τα Σκόπια. Παρόλο που η περίοδος του σοσιαλισμού φαντάζει μια νέα αρχή για την πόλη, η πραγματική πολεοδομική τομή γίνεται το 1963 και μέχρι τότε υπάρχει περισσότερο μια συνέχεια όσον αφορά την ανάπτυξή της.

Το πολεοδομικό σχέδιο των Σκοπίων το 1948 από τον Luděk Kubeš
Πηγή: Lazarevska-Markoski 2019:63

2.3. Ο μεγάλος σεισμός το 1963-Τα Σκόπια ως "Πόλη της Αλληλεγγύης"

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πιο βίαιη στιγμή στην ιστορία της πόλης είναι η 26η Ιουλίου του 1963 στις 05.17, όταν ένας σεισμός 6,9R πλήττει τα Σκόπια. Μετά από αυτό η πόλη πλέον αποκτά νέα ιστορία. Η καταστροφή ήταν τεράστια με το 85% των κεντρικών κτιρίων της πόλης να κατεδαφίζονται (Lazarevska-Mirkovski 2012:2). Μέσα σε 20 δευτερόλεπτα από τους 171.000 κατοίκους της πόλης, 1.070 σκοτώθηκαν, 3.300 τραυματίστηκαν, 200.000 έμειναν άστεγοι και άλλοι 70.000 σε σπίτια που είχαν προβλήματα στατικότητας. Το υλικό κόστος των ζημιών υπολογίστηκε στο διπλάσιο ΑΕΠ της Σ.Δ. Μακεδονίας (Κωστόπουλος Τ. 2019:3, Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:12).

Ως αποτέλεσμα αυτής της μαζικής καταστροφής, η πόλη μεταμορφώνεται ριζικά. Αυτό κατέστη εφικτό και διευκολύνθηκε από το πολιτικό σύστημα της περιόδου και το κεντρικά ελεγχόμενο σύστημα χωρικού σχεδιασμού το οποίο φιλοδοξούσε στην αναγέννηση μιας νέας, σύγχρονης πόλης, ικανής να ανταπεξέλθει στις προκλήσεις της εποχής και τις ανάγκες των κατοίκων της. Η κυβέρνηση ανέδειξε το θέμα της ανοικοδόμησης της πόλης ως ένα διεθνές ζήτημα. Ο Τίτο επισκέφθηκε την επόμενη μέρα την πόλη και διακήρυξε ότι τα Σκόπια θα ανοικοδομηθούν και θα αποτελέσουν «καύχημα και σύμβολο αδελφότητας κι ενότητας, τόσο της γιουγκοσλαβικής, όσο και της διεθνούς αλληλεγγύης» Μακεδονίας (Κωστόπουλος Τ. 2019:3), αποκαλώντας τα Σκόπια «πόλη της αλληλεγγύης». Ήταν μια ευκαιρία για την πόλη να αποτελέσει ένα σύμβολο νεωτερικότητας κι ενότητας εν μέσω του Ψυχρού Πολέμου. Με τη βοήθεια της διεθνούς κοινότητας και τη συνδρομή σχεδόν 90 χωρών, αναδείχθηκαν σε μια πόλη πραγματικής διεθνούς αλληλεγγύης. Έτσι, αυτή η τρομερή τραγωδία έδωσε επίσης στην πόλη μια μοναδική ευκαιρία για να ξαναχτίσει μια σύγχρονη πόλη - και τα Σκόπια άρπαξαν αυτή την ευκαιρία (Koželj -Stefanovska 2012:93).

Για τη σημασία που δόθηκε στα Σκόπια, ως ένα διεθνές πρόγραμμα ανοικοδόμησης, αξίζει να δούμε το διεθνές ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο της περιόδου. Η «Κρίση των Πυραύλων» το 1962 με την απειλή των ΗΠΑ για στρατιωτική επέμβαση στην Κούβα, όταν αυτή με τη συμβολή της ΕΣΣΔ οχυρώθηκε με πυρηνικά όπλα έφερε την ανθρωπότητα πολύ κοντά στην απειλή ενός πυρηνικού πολέμου με παγκόσμια διάσταση. Για την αποφυγή μιας τέτοιας εξέλιξης κρίθηκε αναγκαία η άμεση βελτίωση των σχέσεων των δύο πλευρών, και έτσι οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ ξεκινούν στο επίπεδο των διπλωματικών σχέσεων διάλογο. Αντίστοιχα, η χρήση των στρατευμάτων του ΟΗΕ

Πρωτοσέλιδο των "Νέων" στις 29 Ιουλίου 1963
Πηγή: Βιβλιοθήκη της Βούλης όπως παρατίθεται στο Αμυγδαλού, Κρητικός και Τσιαμπιάς 2018:27

Πρωτοσέλιδο της "Ακρόπολις" στις 28 Ιουλίου 1963
Πηγή: Βιβλιοθήκη της Βούλης όπως παρατίθεται στο Αμυγδαλού, Κρητικός και Τσιαμπιάς 2018:26

36

Τα Σκόπια μετά τον σεισμό
Πηγή: Κρατικό Αρχείο
Β.Μακεδονίας όπως
παράτιθεται στο [https://eu-
ropebetweeneastandwest.
wordpress.com](https://eu-
ropebetweeneastandwest.
wordpress.com) 2020

Τα Σκόπια μετά τον σεισμό
Πηγή: [https://www.reddit.
com/](https://www.reddit.
com/) 2020

Ο σιδηροδρομικός σταθμός μετά τον σεισμό σε φωτογραφική αποτύπωση της εφημερίδας "Ακρόπολη"
Πηγή: Βιβλιοθήκη της Βούλης όπως παρατίθεται στο Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:10

Το ρολόι του σιδηροδρομικού σταθμού σταμάτησε ακριβώς στις 05.17 στις 26 Ιουλίου του 1963. Στις 27 Ιουλίου ο Τίτο σε ομιλία του αναφέρει: "Τα Σκόπια χτυπήθηκαν από μια καταστροφή αλλά θα τα ξαναχτίσουμε ξανά. Με τη βοήθεια ολόκληρης της κοινότητάς μας, τα Σκόπια θα γίνουν ένα σύμβολο περηφάνιας και ενότητας, ένα σύμβολο γιουγκοσλαβικής και διεθνούς αλληλεγγύης." Η δήλωση αναρτήθηκε στην πρόσοψη του παλιού σιδηροδρομικού σταθμού που στη συνέχεια έγινε το μουσείο της πόλης. Το 2001, η ρήση αφαιρέθηκε από την κυβέρνηση του VMRO-DPMN φαινομενικά προσωρινά, ως μέρος της ανακαίνισης του κτιρίου. Τα γράμματα δεν επανατοποθετήθηκαν για χρόνια, και η αποκατάσταση του μηνύματος αποφασίστηκε πολύ πρόσφατα, κατά την 55η επετείου από τον σεισμό (Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:13).

φωτογραφίες δεξιά: α)Ο παλιός σιδηροδρομικός σταθμός σήμερα Πηγή: <https://www.discoveringmacedonia.com> 2020 β) Το μήνυμα του ΤΙΤΟ στον σταθμό πριν την αποξήλωσή του Πηγή: <https://www.novamakedonija.com> 2020

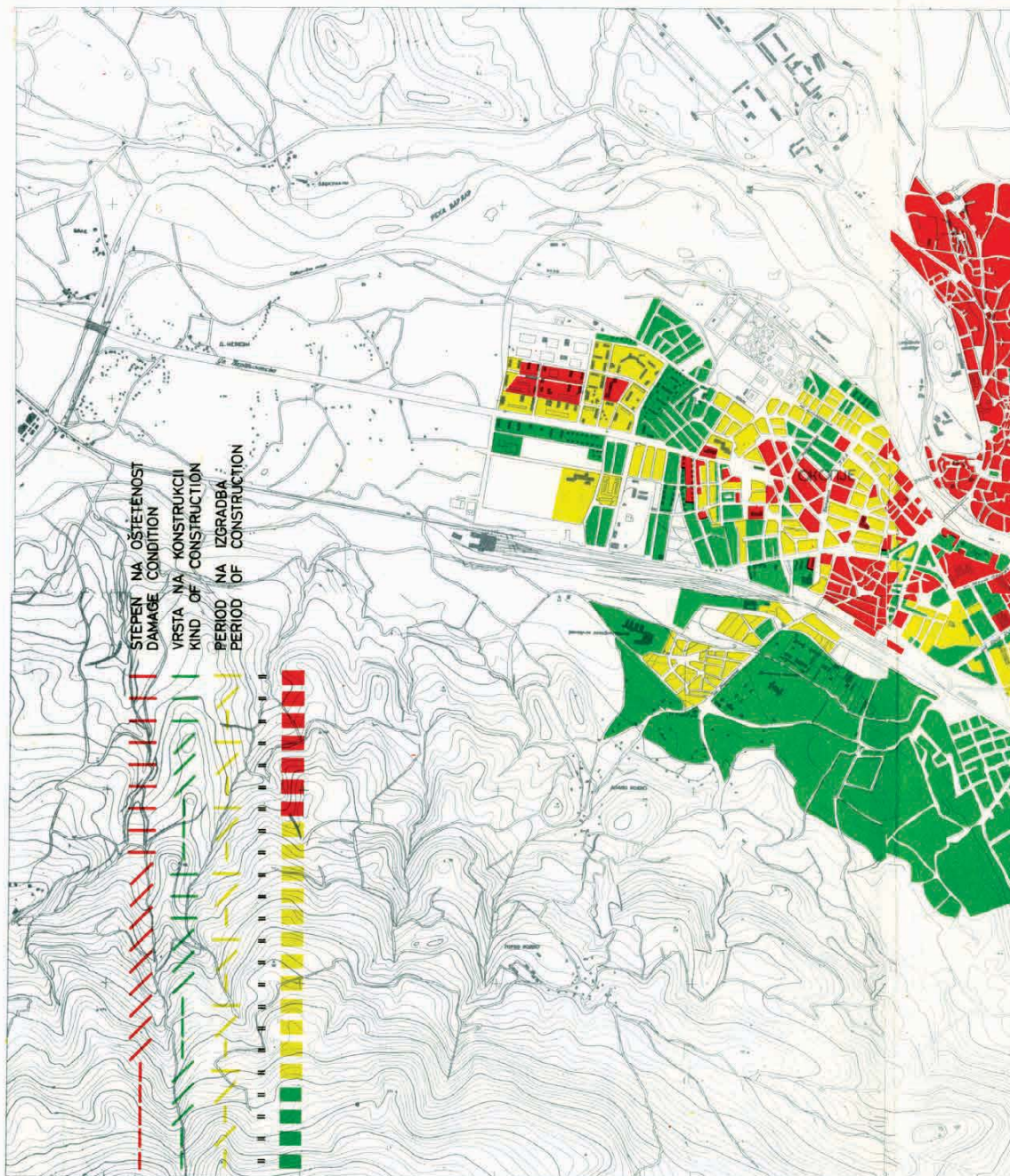
a)

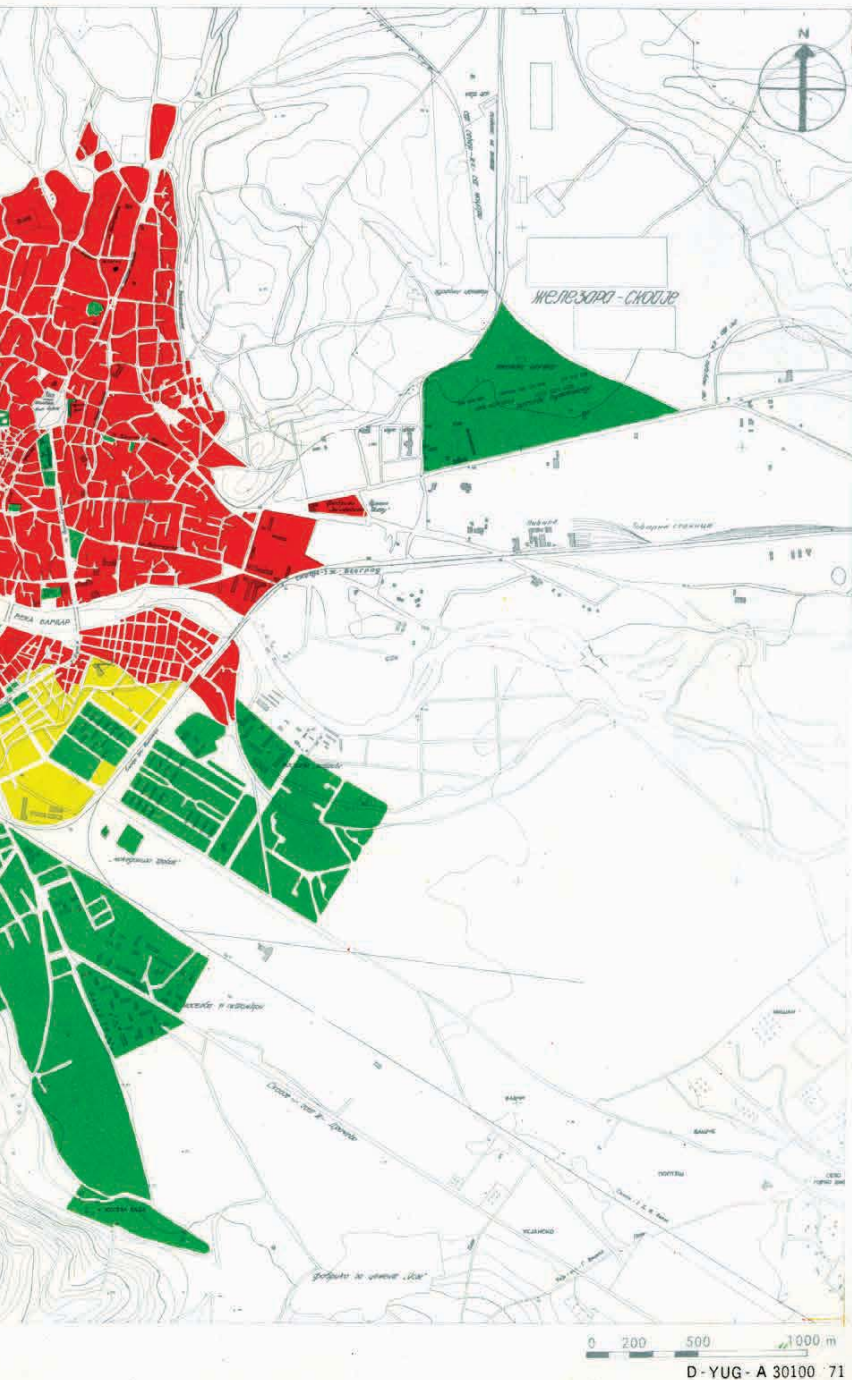

β)

PROSEČNA SOSTOJBA NA ZGRADITE PO BLOKONI
AVERAGE CONDITION OF BUILDINGS PER BUILDING BLOCK

Χάρτης των Σκοπίων με την κατάσταση των κτιρίων ανά οικοδομικό μπλοκ
 Πηγή: αρχείο Δοξιάδη Κ. όπως παρατίθεται στο Αμυγδαλού, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:14

από τη Δύση για τα αποικιοκρατικά-ιμπεριαλιστικά παιχνίδια στο Κονγκό έδειξαν εκείνη την περίοδο τα όρια της ειρηνευτικής του δράσης. Σε αυτή την περίοδο, του Ψυχρού Πολέμου, η βοήθεια προς μια χώρα που δοκιμάζεται, θα μπορούσε να αποφέρει κέρδη σε επικοινωνιακό επίπεδο προς όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές.

Η Δύση μετά την αποχώρηση της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ το 1948, προσπάθησε να διεισδύσει στην χώρα αργά και σταδιακά οπότε η βοήθεια στην ανοικοδόμηση της πόλης ήταν η ευκαιρία της! Αντίστοιχα, ο ΟΗΕ προσέβλεπε στην αποκατάσταση του πλήγματος της εικόνας του και θεώρησε αναγκαίο να δείξει τις δυνατότητές του για προώθηση της διεθνούς συνεργασίας. Για τη διεθνή κοινότητα, η ανοικοδόμηση θεωρήθηκε ως ευκαιρία για συνεργασία σε έναν διχασμένο κόσμο. Για τις Γιουγκοσλαβικές αρχές, τα Σκόπια έγιναν σύμβολο αδελφότητας και αλληλεγγύης (Véron 2015:152, OurBalkans 2018, Χουλιάρas 2015, Ριζοσπάστηs 2017).

Λίγο μετά τον σεισμό συγκροτήθηκε, σε συνεργασία του ΟΗΕ με την Γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση, ένα διεθνές γραφείο Συμβούλων (IBC) με πρόεδρο τον Weissmann Ernest, στη θέση του συντονιστή της όλης προσπάθειας. Από την πλευρά του ΟΗΕ, επιλέχθηκε η εταιρεία του Κ. Δοξιάδη (Doxiades Associates DA) με *επιχείρημα την αξιολογη εμπειρία της σε πολλά μέρη του κόσμου* (Κωστόπουλος 2019:6-7). Πράγματι, το γραφείο Δοξιάδη κατείχε τεράστια τεχνογνωσία: είχε κομβικό ρόλο στην μεταπολεμική ανοικοδόμηση της Ελλάδας, αλλά είχε ασχοληθεί και με δεκάδες Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια (ΓΠΣ) από τη Βαγδάτη έως το Ισλαμαμπάντ. Από την πλευρά της Γιουγκοσλαβικής Κυβέρνησης επιλέχθηκε η πολωνική εταιρεία Polservice, που είχε ασχοληθεί με την ανοικοδόμηση της μεταπολεμικής Βαρσοβίας, με επικεφαλής τον Ciborowski Adolf.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου η διαπάλη μεταξύ του σοσιαλιστικού κόσμου και του καπιταλιστικού ήταν διαρκής, ως εκ τούτου, οι αντιμαχόμενες πλευρές αξιοποιούσαν κάθε μέσο που μπορούσε να ενισχύσει το κύρος τους. Ο αστικός χώρος και η εικόνα της πόλης αποτέλεσαν ένα σημαντικό πεδίο άσκησης πολιτικής, με τις πολεοδομικές παρεμβάσεις και τις αστικές αναπλάσεις να συνιστούν βασικό εργαλείο στην παραπάνω κατεύθυνση. Η επιλογή της πολωνικής εταιρείας Polservice λειτούργησε ως το αντίβαρο σε αυτήν του ΟΗΕ - που σε μεγάλο βαθμό οι επιλογές του υποδεικνύονταν από τις ΗΠΑ- καθώς το γραφείο Κ. Δοξιάδηs ήταν ήδη στενά συνδεδεμένο με έναν αριθμό πολεοδομικών πρωτοβουλιών που προωθούνταν από οργανισμούς με έδρα τις ΗΠΑ (όπως ο ίδιος ο ΟΗΕ) και, ως τέτοιου, η φήμη του είχε αμαυρωθεί, ιδίως μεταξύ των χωρών του ανατολικού μπλοκ, που έβλεπαν αυτά τα σχέδια ως μέσο επιδίωξης μια νεοϊμπεριαλιστικής πολιτικής (Κωστόπουλος

2019:6-7). Στον αντίποδα λοιπόν, ο Ciborowski προέρχονταν από την ανατολική πλευρά, και ο Weissmann είχε μεν συνεργαστεί με τον Le Corbusier και ήταν μέλος του CIAM, αλλά είχε συνταχθεί με τους αριστερούς.

Ο Ciborowski διορίστηκε κεντρικός διαχειριστής του έργου, ενώ στο γραφείο Δοξιάδη ανατέθηκε η μελέτη συγκεκριμένων κρίσιμων πτυχών, όπως αυτή της κατοικίας, του κυκλοφοριακού συστήματος, των μέσων μαζικής μεταφοράς. Έτσι, η παρουσία ενός Δυτικού κι ενός Ανατολικού πολεοδόμου στην καθοδήγηση του σχεδιασμού, θα συνέβαλε στη διατήρηση των πολιτικών ισορροπιών διπλασιάζοντας ταυτόχρονα τα μέσα για την ανοικοδόμηση των Σκόπιας.

Οι προσδοκίες ήταν μεγάλες από όλες τις πλευρές: ο κόσμος τώρα αναμένει να γίνουν τα Σκόπια μια πρότυπη πόλη, χτισμένη όχι για το παρόν αλλά για το μέλλον. Οποιοδήποτε λιγότερο εύγλωττο αποτέλεσμα δε θα γίνει κατανοητό και θα πει στα εκατομμύρια τουρίστες που θα έρθουν να δουν το έργο που πραγματοποιείται κάτω από την ηγεσία των Ηνωμένων Εθνών ότι μια ευκαιρία σπαταλήθηκε. Για χάρη της Υψηλίου τα Σκόπια πρέπει να είναι, όχι μόνο μια πόλη για να ζει κανείς, αλλά επίσης ένα μνημείο στην ελπίδα για ένα καλύτερο κόσμο (Tolić 2012:221). Αλλά, και η εγχώρια διανοήση θεωρούσε ότι η μεταπολεμική γιουγκοσλαβική αρχιτεκτονική αποτύπωνε το περίγραμμα του 22ου αιώνα (Κωστόπουλος 2019:5). Όλα αυτά καθιστούν τα Σκόπια μια παγκόσμια και μοναδική πρωτοτυπία.

Το σχέδιο της νέας πόλης απέσπασε μεγάλο ενδιαφέρον και σύντομα βρέθηκε στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης. Η έκθεση που οργανώθηκε το 1965 για την παρουσίασή του αναδείχθηκε η πιο επιτυχημένη έκθεση Πολεοδομίας που διοργανώθηκε στην Γιουγκοσλαβία, με την ανταπόκριση της κοινής γνώμης να είναι μεγάλη. Υπολογίζεται ότι οι επισκέψεις πλησίαζαν τον αριθμό των 10.000 επισκεπτών την εβδομάδα, μεταξύ των οποίων ξεχώριζαν και διακεκριμένες προσωπικότητες, όπως ο Τίτο (Koželj-Stefanovska 2012:93). Το έκδηλο αυτό ενδιαφέρον αναδεικνύει -μεταξύ άλλων - τη σημασία και τον ρόλο που έχει ο σχεδιασμός όταν αυτός συνδέεται με το δημόσιο συμφέρον, τις ανάγκες μιας κοινωνίας που φιλοδοξεί να ανταποκριθεί στις προσδοκίες της επόμενης μέρας.

Ός προς το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (ΓΠΣ) που προτάθηκε, η πόλη αντιμετώπιστηκε ως ένα "λευκό χαρτί". Ο σχεδιασμός εκκίνησε από μηδενική αφετηρία αγνοώντας την μέχρι τότε υφιστάμενη κατάσταση και το παρελθόν της. Λίγα κτίρια διατηρήθηκαν μετά τον σεισμό, τα περισσότερα αφαιρέθηκαν από τον αστικό ιστό, χωρίς να έχει προηγηθεί κάποιος δημόσιος διάλογος για την αντιμετώπιση συνολικότερα της ιστορίας της πόλης. Αντίθετα, οι

επιχειρούμενες παρεμβάσεις υποδεικνύονταν από την προοπτική να χτιστεί μια ολότελα νέα πρωτεύουσα, ολότελα διαφορετική από την προηγούμενη (Tolić 2012). Όσον αφορά στο ίδιο το πολεοδομικό σχέδιο, προέκυψε από έναν συνδυασμό των διαφορετικών αντιλήψεων που εξέφραζαν οι εμπλεκόμενοι. Από την πλευρά των σοσιαλιστών ιεραρχούνταν το ιδανικό της αστικής ομοιομορφίας, ενώ από την πλευρά των δυτικών αναδεικνύονταν το ζήτημα της διαίρεσης της πόλης σε λειτουργικές ζώνες. Εν τέλει, η πόλη χωρίστηκε σε οκτώ (8) ζώνες, οι οποίες με τη σειρά τους χωρίστηκαν από 280 «μονάδες». Ανά μονάδα γειτονιάς είχαν υπολογιστεί 6.000 κάτοικοι λαμβάνοντας υπόψιν τον βέλτιστο πληθυσμό για τη λειτουργία των δημοτικών σχολείων, καθώς και τριών τοπικών κέντρων στην κατεύθυνση της αποσυμφόρησης του αστικού κέντρου. Η συνολική ανοικοδόμηση της πόλης κατέστη εφικτή εξαιτίας της απουσίας του ιδιωτικού τομέα του οποίου τα συμφέροντα δυνητικά συγκρούονται με εκείνα των σοσιαλιστικών αρχών (Véron 2015:164).

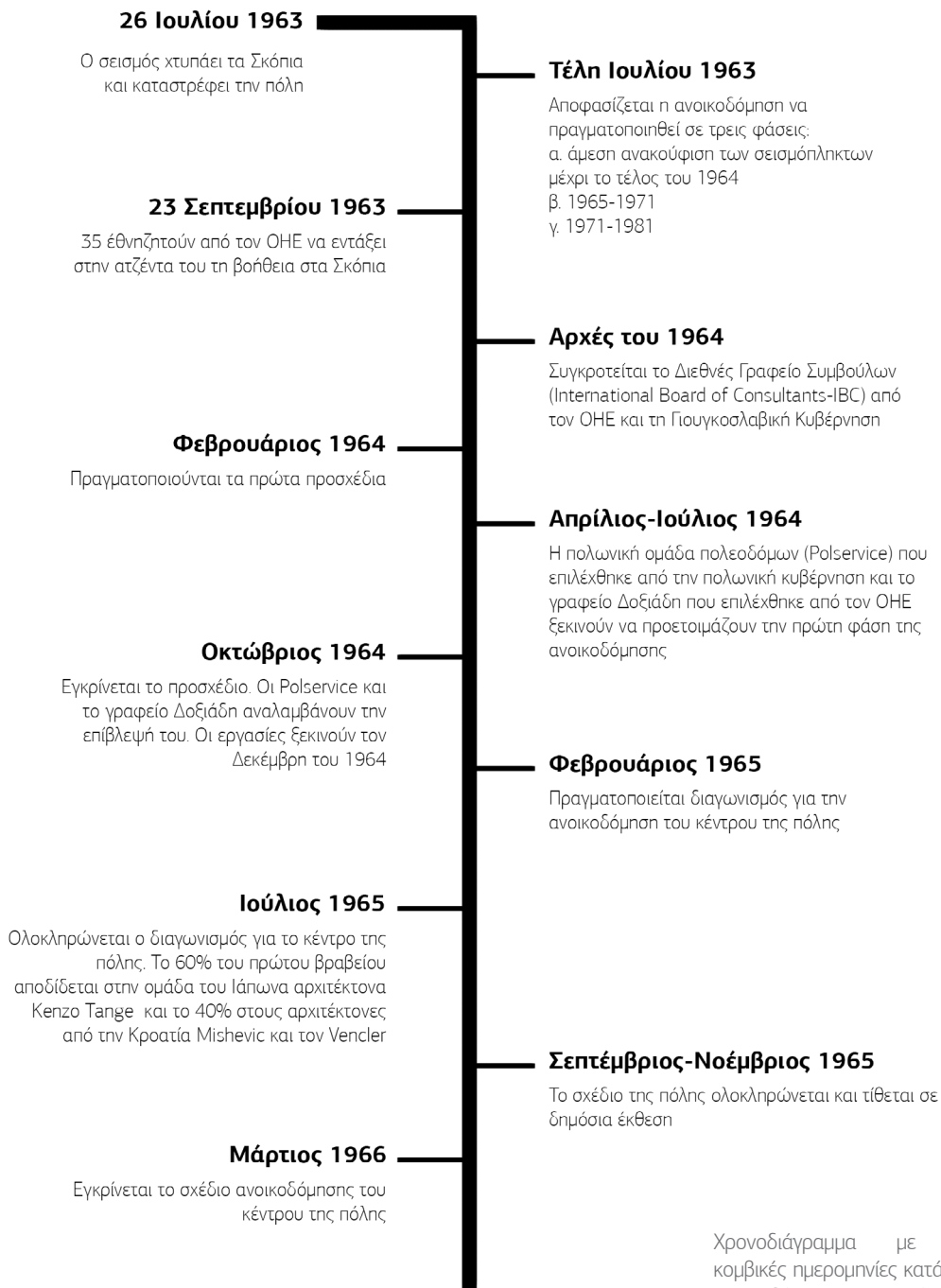
Αν και αυτό το ΓΠΣ είχε διάρκεια είκοσι ετών, υπήρξε άμεση η ανάγκη ανοικοδόμησης της πόλης η οποία είχε καταστραφεί. Έτσι λοιπόν, το 1964 προκηρύσσεται διαγωνισμός για την ανοικοδόμηση του κέντρου της καλώντας επιφανείς επιστήμονες ανά τον κόσμο να συμβάλουν στον σκοπό αυτό. Το 1965 η κριτική επιτροπή αποφάσισε να δώσει το 60% του πρώτου βραβείου στην ομάδα του διάσημου Ιάπωνα αρχιτέκτονα Kenzo Tange, λόγω της υψηλής ποιότητας για το σύνολο της σύνθεσης που πρότεινε, και 40% στους αρχιτέκτονες από την Κροατία Mishevic και τον Vencler για τις προτάσεις τους για την αποτελεσματική και πρακτική υλοποίηση του προγράμματος (Mirkovski 2012:2). Τα ποσοστά στα βραβεία δεν ήταν τυχαία. Ήταν μια άσκηση δημόσιων σχέσεων παγκόσμιας εμβέλειας, προκειμένου να αντληθούν περισσότερα κονδύλια από τον ΟΗΕ, καθώς ο Tange πέρα από σπουδαίος και ήδη φτασμένος αρχιτέκτονας είχε ισχυρές γνωριμίες στον οργανισμό (Tolić 2012).

Ως αποτέλεσμα των προηγούμενων πολεοδομικών σχεδίων, η πόλη ήταν πρακτικά διαιρεμένη στα δύο και χωρίζονταν από τον Αξιό ποταμό. Στη δεξιά πλευρά που είναι το σύγχρονο κομμάτι της πόλης προτείνεται να γίνει το πολιτικό, οικονομικό και εμπορικό της κέντρο, ενώ στην αριστερή πλευρά με τις παραδοσιακές οθωμανικές και μειονοτικές συνοικίες προτείνεται να γίνει το πολιτιστικό της κέντρο. Το ποτάμι σχεδιάστηκε ως ένας συλλογικός και ενωτικός χώρος. Προτείνονται δύο κεντρικές πλατείες που απλώνονται και στις δύο όχθες του ποταμού: η «πλατεία της Ελευθερίας» στον παραδοσιακό άξονα Βορρά-Νότου, στη βόρεια όχθη και η «Πλατεία του Στρατάρχη Tito» στην άλλη όχθη. Μια τρίτη, η «Πλατεία Δημοκρατίας»

επρόκειτο να σηματοδοτήσει το συμβολικό κέντρο της δημοκρατίας στον νέο άξονα Ανατολής-Δύσης. Για άλλη μια φορά, τα σχέδια που αφορούσαν τη δεξιά όχθη υλοποιήθηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό (Véron 2015:164).

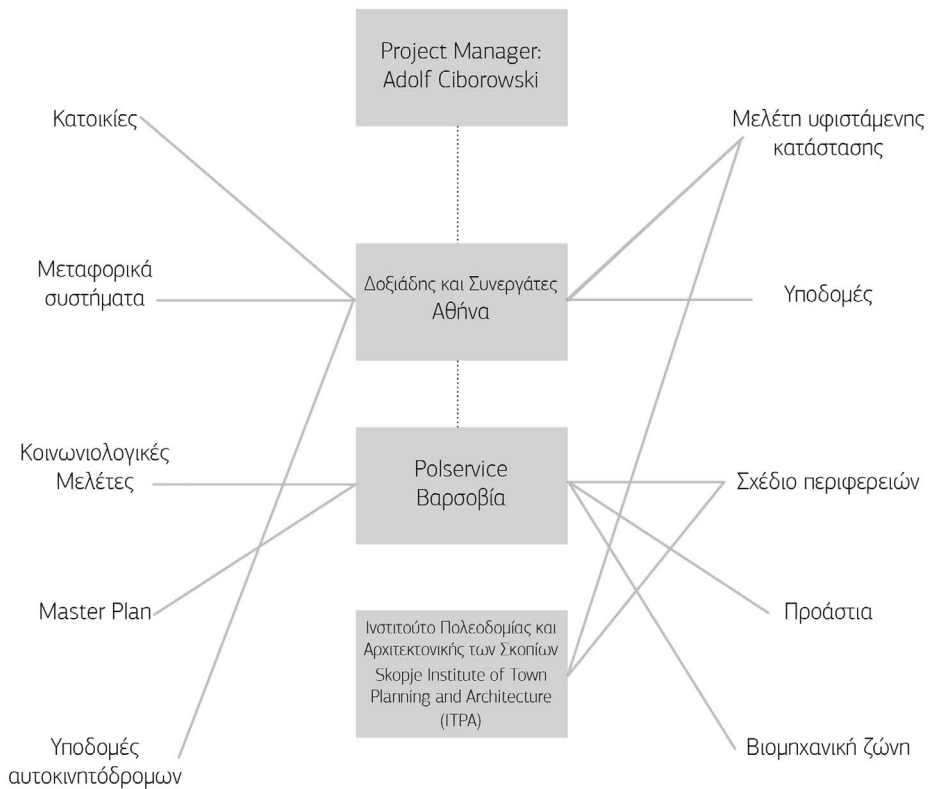
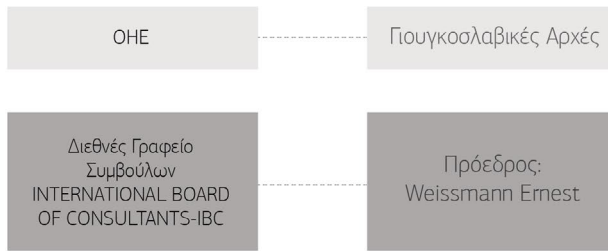
Επιπλέον, προτάθηκαν πολλά νέα αστικά στοιχεία όπως το τείχος της πόλης, η Πύλη και η πλατεία Δημοκρατίας, που αναφέρθηκε πριν, στοιχεία δηλαδή που είχαν ήδη δοκιμαστεί στις Ευρωπαϊκές πόλεις. Η Πύλη της πόλης είναι ο συγκοινωνιακός κόμβος και κοντά σ' αυτήν τοποθετούνται σημαντικές λειτουργίες της, όπως η διοικητικές υπηρεσίες και εμπορικά καταστήματα. Το κέντρο της πόλης περικλείεται από το «τείχος» που είναι συγκροτήματα κατοικιών. Επικρατεί, επίσης, μια αυστηρή ιεράρχιση όλων των τύπων κυκλοφορίας και εντός του κέντρου της πόλης επιχειρείται η ελεύθερη κίνηση των πεζών που διαχωρίζεται από την κίνηση των οχημάτων, η οποία για το λόγο αυτό, κατά περιπτώσεις είναι υπερυψωμένη (Koželj -Stefanovska 2012:94). Ως προς την αρχιτεκτονική μορφή ήταν πολύ έντονο το στοιχείο των μεταβολιστών.

Για την κατάρτιση του τελικού σχεδίου του κέντρου, μία ομάδα εγχώριου επιστημονικού δυναμικού ανέλαβε την προσαρμογή των μεγάλων ιδεών του Tange στις υφιστάμενες υλικές δυνατότητες, υπόθεση δύσκολα υλοποιήσιμη, καθώς οι προτάσεις του Tange απείχαν, τόσο από τις δυνατότητες κατασκευής τους, όσο και από την σχέση τους με τον πραγματικό χώρο. Τελικά η ομάδα επιστημόνων κατήρτισε ένα ενιαίο σχέδιο, το λεγόμενο «ένατη έκδοση» (ninth version). Από την πρόταση του Tange διατηρήθηκαν τα στοιχεία του «Τείχους» -το οποίο έλαβε τη μορφή πολυόροφων συγκροτημάτων κατοικιών- και της Πύλης, που μετατράπηκε σε συγκοινωνιακό κόμβο. Οι Κροάτες ανέλαβαν τα φουτουριστικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα κατά μήκος της Βόρειας όχθης του Αξιού, οι ντόπιοι κατασκευαστές το διοικητικό, εμπορικό και ψυχαγωγικό κέντρο της νότιας όχθης. Όταν ο Tange είδε το τελικό σχέδιο το 1966 είπε ότι δεν έχει πολλές από τις ιδέες του παρά μια σκιά στο φεγγαρόφωτο (Κωστόπουλος 2019:11-12).

Χρονοδιάγραμμα με τις κομβικές ημερομηνίες κατά την ανοικοδόμηση των Σκοπίων
Πηγή: με στοιχεία από το Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:36-37, Κωστόπουλος 2019

ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΗΣ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ

ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Πηγή: Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:43 (ιδία επεξεργασία)

Η ομάδα Δοξιάδη παρατηρεί την πόλη από ψηλά Πηγή: Αρχείο Δοξιάδη όπως παρατίθεται στο Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:20

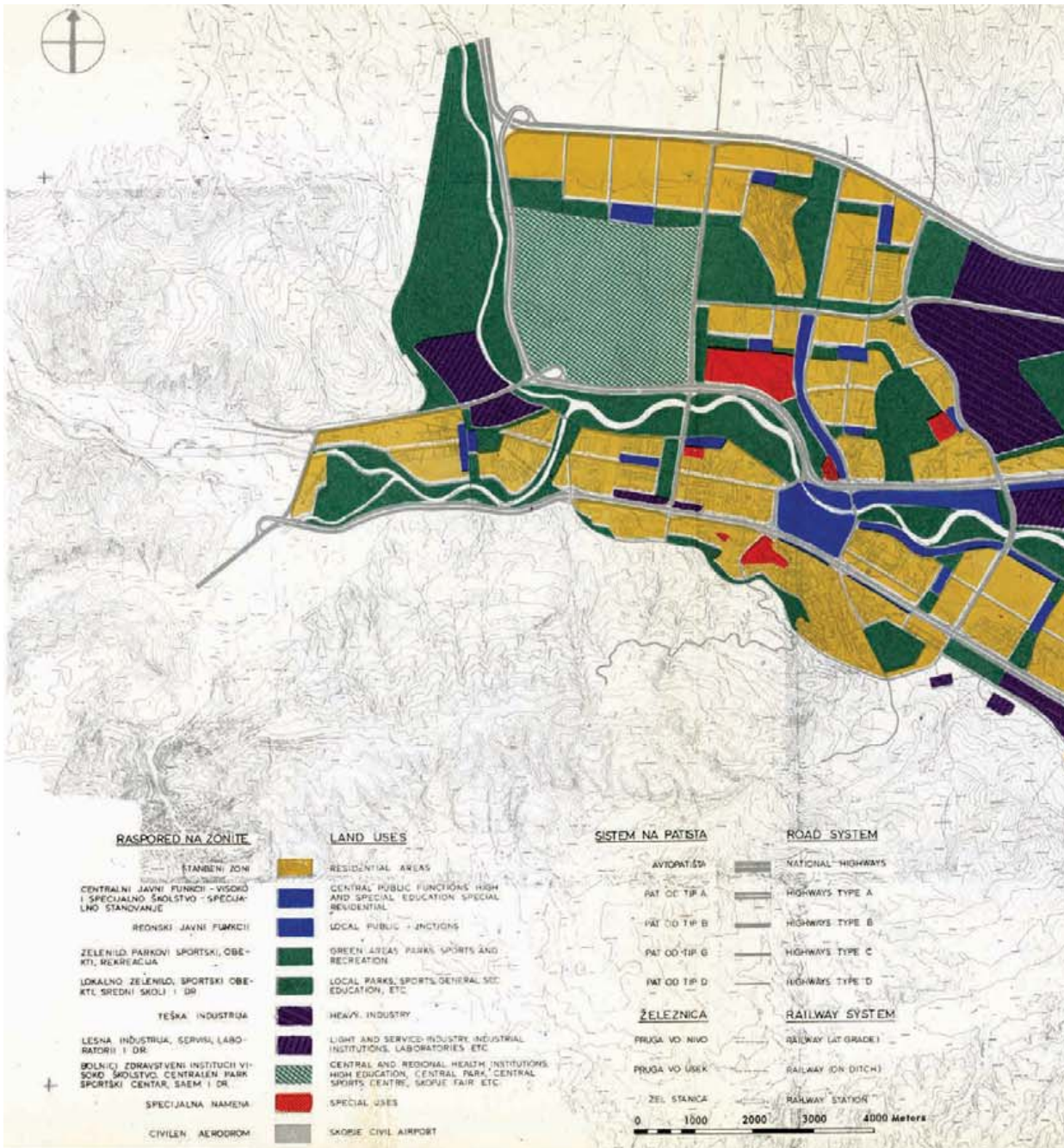
Η ομάδα Δοξιάδη. Ο δεύτερος από αριστερά είναι ο Δοξιάδης Α. Πηγή: Αρχείο Δοξιάδη όπως παρατίθεται στο Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:47

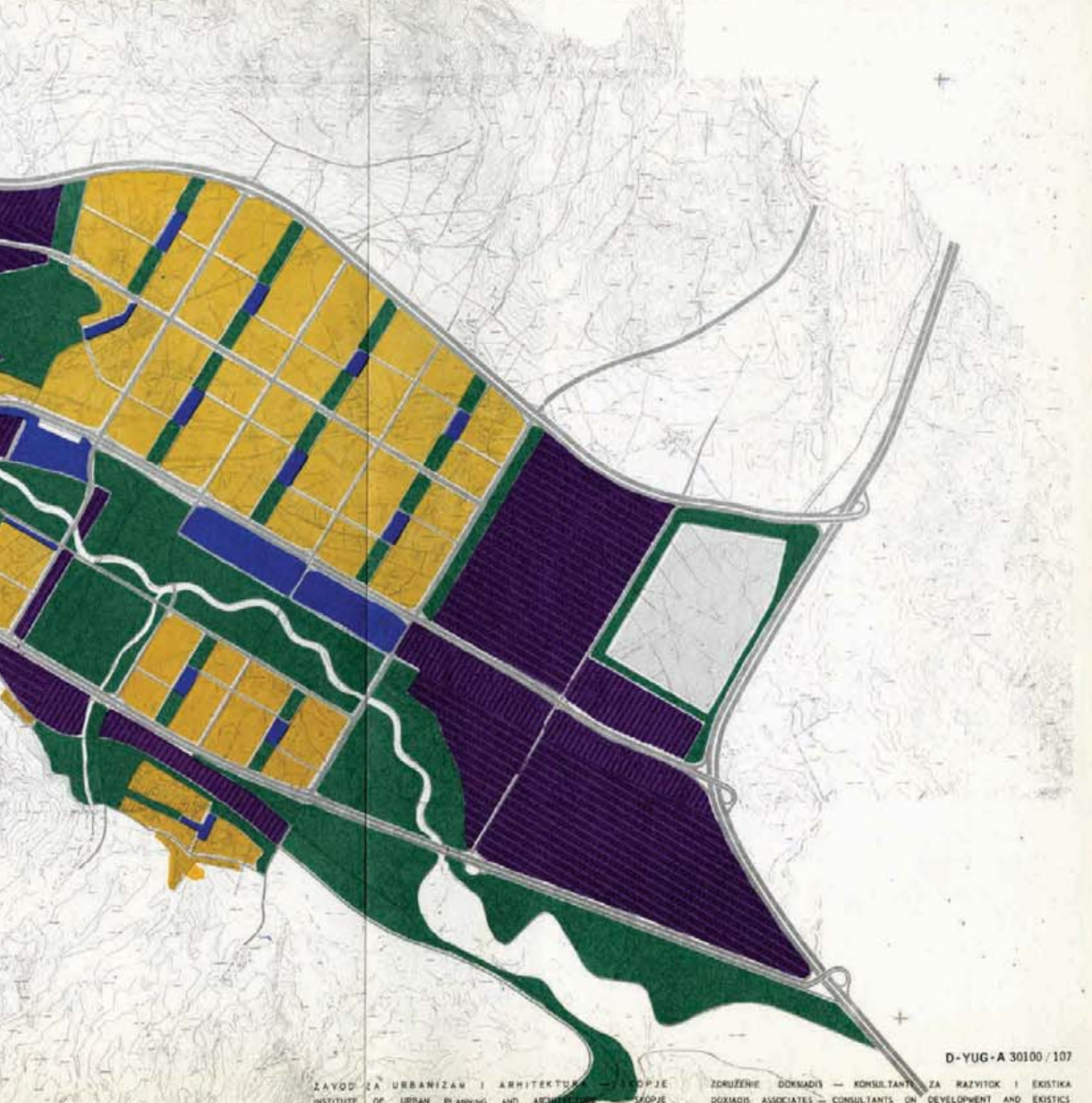
Η Ciborowski επί το έργο Πηγή:
Αρχείο Δοξιάδη όπως παρατίθεται στο
Κωστόπουλος 2019:7

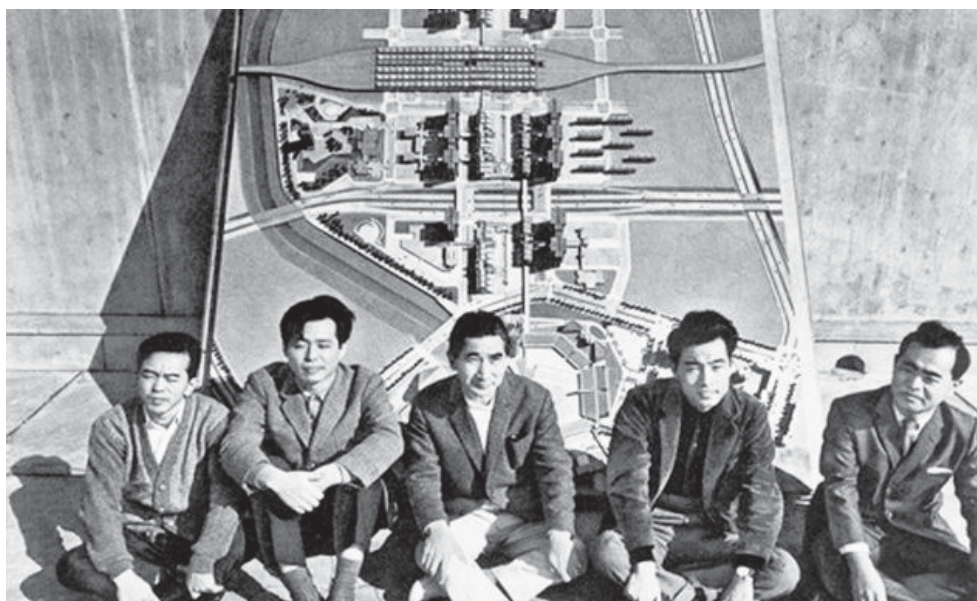
Στο βάθος φαίνονται χιλιάδες
προκατασκευασμένα σπίτια για να
στεγάσουν τους σεισμόπληκτους Πηγή:
Αρχείο Δοξιάδη όπως παρατίθεται στο
Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος
2018:23

SKOPJE GRADSKO PODRAČJE - PRELIMINAREN DOLGOROČEN PLAN
SKOPJE METROPOLITAN AREA - PRELIMINARY LONG-RANGE PLAN

Προκαταρκτικό σχέδιο των Σκοπίων
Πηγή: Αρχείο Δοξιάδη όπως παρατίθεται
στο Αμυγδάλου, Κρητικός και
Τσιαμπάος 2018:72-73

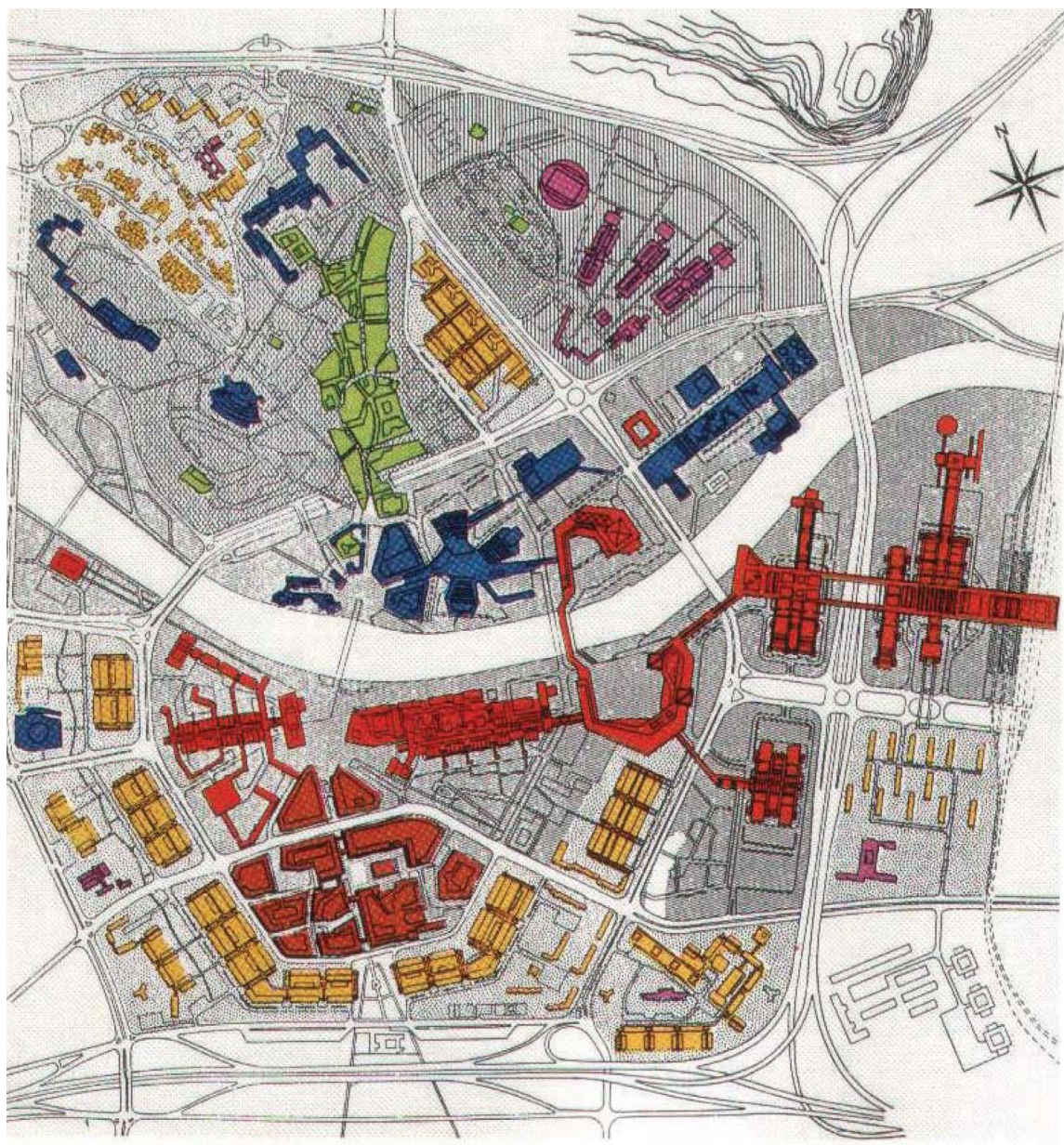
Ο Kenzo με την ομάδα του
 Πηγή: Κωστόπουλος 2019:11

Η μακέτα του Kenzo για τον διαγωνισμό της ανοικοδόμησης του κέντρου Πηγή: Αρχείο Δοξιάδη όπως παρατίθεται στο Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:96

Η Πύλη της Πόλης (City Gate) από τον Kenzo. Θεωρήθηκε μια αποτυχία. Το περίπλοκο σύστημα με τους πύργους και τους διαδρόμους που υποτίθεται θα οδηγούσαν στο Κέντρο Εμπορίου, και από εκεί στο ποτάμι δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ. Πηγή: Αρχείο Δοξιάδη όπως παρατίθεται στο Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:97

- κατοικίες-Τείχος της πόλης
- εμπόριο-υπηρεσίες
- πολιτισμός
- η γειτονιά Stara Ćaršija και τα ιστορικά της κτίρια

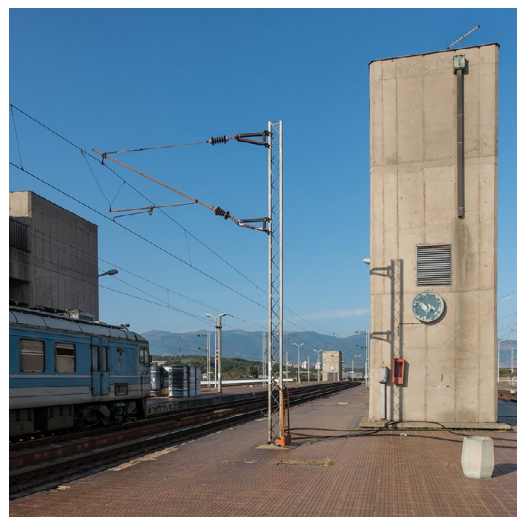
Το τελικό σχέδιο της ανοικοδόμησης του κέντρου του 1966. Λέγεται "ένατη εκδοχή" (ninth version)
 Πηγή: Veron 2015:160

Ο νέος σιδηροδρομικός σταθμός
σχεδιασμένος από τον Kenzo
Πηγή: <https://marh.mk> 2020

Ο νέος σιδηροδρομικός σταθμός
σχεδιασμένος από τον Kenzo
Πηγή: <https://www.picfair.com> 2020

Παρά την παρουσία του Kenzo στο
σύνολο της ανοικοδόμησης μόνο ένα
κτίριο σχεδίασε εξ ολοκλήρου: τον
σιδηροδρομικό σταθμό των Σκοπίων
Πηγή: <http://www.postwarconcrete-postscript.com/> 2020

Κατά την ανοικοδόμηση ο χώρος μετατρέπεται σ' ένα σύγχρονο αστικό εργαστήρι. Πολλά σημαντικά κτίρια κατασκευάζονται με τη μορφή δωρεάς από διάφορες χώρες. Η Πολωνία δωρίζει το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης σχεδιασμένο από την αρχιτεκτονική ομάδα "Tigri".

Φωτογραφία επάνω: Το Μουσείο από ψηλά Πηγή: <https://msu.mk/> 2020

Φωτογραφία κάτω: Εσωτερική άποψη του Μουσείου Πηγή: <https://www.blocal-travel.com>

Το Ταχυδρομείο της πόλης σχεδιασμένο από τον Μακεδόνα Αρχιτέκτονα Janko Konstantinov. Χτίστηκε την περίοδο:1972-1989
Πηγή: <http://brutalism.online> 2020

Η πόλη μετατρέπεται σ' ένα υπαίθριο μουσείο αρχιτεκτονικής. Το υδρομετεωρολογικό ινστιτούτο, σχεδιασμένο από τον Kristo Todorovski το 1975.

Πηγή από πάνω:

<http://monumentalism.net>

<http://architectuul.com>

Η διαδικασία ανοικοδόμησης των Σκοπίων ξεκίνησε πολύ γρήγορα, αμέσως μόλις εμφανίστηκαν οι πρώτες μακέτες των κτιρίων. Υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση, τόσο του κρατικού μηχανισμού, όσο και της ίδιας της κοινωνίας. Οργανώθηκαν δράσεις για τη νεολαία σε κάθε γωνιά, ξένοι επιφανείς πολεοδόμοι ταξίδευαν καθημερινά προς τα Σκόπια και νέες γειτονιές με χιλιάδες προσωρινές κατοικίες για τους πληγέντες εμφανίζονταν κάθε μέρα (Mirkonski 2012:2).

Παρά το όραμα, αλλά και τη δυνατότητα, για τη διαμόρφωση μιας πόλης-πρότυπο που θα επιχειρούσε να εξαλείψει τις χωρικές ανισότητες, από την αρχή φάνηκε ότι αυτό δε θα μπορούσε να είναι εφικτό. Όπως και στην προ-σοσιαλιστική περίοδο, το παραδοσιακό κομμάτι της πόλης στην αριστερή όχθη δε θα αποτελούσε αποδέκτη των νέων πολιτικών. Αυτό το υποβαθμισμένο κομμάτι που κατοικούσε το μεγαλύτερο μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης και κωδικοποιήθηκε ως «Πόλη Β», εσκεμμένα το ΓΠΣ το απέκλεισε από τα σχέδιά του. Αρχικά σχεδίαζαν ότι μελλοντικά θα κατεδαφιστούν 13.000 από αυτές τις κατοικίες και οι κάτοικοι θα μετεγκατασταθούν σταδιακά σε καινούριες κατασκευές στα περίχωρα. Από έρευνες της περιόδου διαπιστώθηκε ότι αυτοί οι άνθρωποι ιεραρχούν υψηλότερα τον τόπο διαμονής από τις συνθήκες διαβίωσης, καθώς η κοινή διαβίωση λειτουργούσε ως επιβεβαίωση της συλλογικής τους ταυτότητας. Οι αρχές δεν ήθελαν να τους εκκενώσουν βίαια ελπίζοντας ότι θα εγκαταλείψουν μόνοι τους σιγά-σιγά την περιοχή. Έτσι το σχέδιο δεν προέβλεψε καμία βελτιωτική κίνηση για την περιοχή για να μη δοθούν κίνητρα να παραμείνουν κι άλλο οι κάτοικοι εκεί, δίνοντας περισσότερο βάρος στη στέγαση των ομοεθνών τους χριστιανών. Τελικά, επιδεινώθηκαν οι συνθήκες ζωής εκεί και αυτό ενέτεινε την περιχαράκωση και τη διαφοροποίησή της περιοχής από τη «μοντέρνα» πλειονότητα, με συνέπεια μια διαρκώς εντεινόμενη εθνοπολιτική πόλωση (Κωστόπουλος 2019:14-15) που κρατά μέχρι και σήμερα.

Όπως συμβαίνει συχνά στις πολεοδομικές μελέτες, οι προτάσεις και τα σχέδια διαφέρουν κατά πολύ από αυτά που εφαρμόζονται στον πραγματικό χώρο. Αν και το αρχικό σχέδιο προσαρμόστηκε στις δυνατότητες της Γιουγκοσλαβίας δεν κατέστη δυνατό να ακολουθηθεί κατά γράμμα. Από τις τρεις πλατείες που είχαν προγραμματιστεί, μόνο η πλατεία του Στρατάρχη Τίτο που ήταν στη δεξιά-σύγχρονη πλευρά κατασκευάστηκε. Η δεύτερη, που σχεδιάστηκε στην άλλη πλευρά της πόλης, έγινε απλά ένας συγκοινωνιακός κόμβος που γειτνιάζει με μια μικρή άτυπη αγορά, και η τρίτη, η «Πλατεία της Δημοκρατίας», έγινε ένας τεράστιος ανοιχτός χώρος που χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης. Ομοίως, η πρόβλεψη του σχεδίου για τοπικά κέντρα προκειμένου να εξισορροπηθεί η κυριαρχία του κέντρου της πόλης

δεν προχώρησε. Αυτή η απουσία τοπικών κέντρων ήταν μία από τις κυριότερες αδυναμίες του προγράμματος καθώς ενίσχυσε την εξάρτηση των προαστίων από το κέντρο της πόλης, ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα τις χωρικές διαδικασίες διαίρεσης (Véron 2015:168-169). Αυτό το πρόβλημα θα γίνεται όλο και πιο έντονο καθώς τα επόμενα χρόνια ο πληθυσμός της πόλης θα συνεχίσει σε ανοδική πορεία.

Το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε το 1980. Είναι η περίοδος που τα προβλήματα στην οικονομία τη χώρας διογκώνονται, το χρέος αυξάνεται και η ανεργία μεγαλώνει. Σε αυτά προστίθεται μια μεγάλη πληθυσμιακή αύξηση εξαιτίας της εσωτερικής μετανάστευσης που είχαν σαν αποτέλεσμα οι πολεμικές αναμετρήσεις στην ευρύτερη περιοχή. Με αυτή την πληθυσμιακή συρροή η πόλη γίνεται κέντρο της βιομηχανικής παραγωγής της χώρας με τη συγκέντρωση μονάδων επεξεργασίας μετάλλων, χημικών και φαρμακοβιομηχανιών. Η συγκέντρωση, ωστόσο, μονάδων βιομηχανίας δεν μείωσε τα ποσοστά ανεργίας, δεν βελτίωσε το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, ούτε επίλυσε το στεγαστικό πρόβλημα. Παράλληλα, μεταφέρεται εκεί η έδρα του Πανεπιστημίου. Υπό αυτές τις συνθήκες, τα Σκόπια από μια μικρή πόλη γίνονται σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η τρίτη μεγαλύτερη πόλη στη Γιουγκοσλαβία, ακολουθώντας το Βελιγράδι και το Ζάγκρεμπ (Koželj-Stefanovska 2012:94).

Έτος	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981
Πληθυσμός	41.000	68.880	88.355	120.130	166.870	314.552	448.200

Πληθυσμιακή αύξηση των Σκοπίων

Πηγή: στοιχεία που παρατίθενται στο Koželj-Stefanovska 2012:94

Μετά το 1985 αναγνωρίζονται και από τους επίσημους φορείς οι προβληματικές του προγράμματος. Η κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας φαίνεται ότι δεν είχε υπολογιστεί σωστά κατά την εκπόνηση του σχεδίου, όπως επίσης, δεν είχαν ληφθεί σοβαρά υπόψη οι διάφορες εθνοτικές μειονότητες στην αλληλεπίδρασή τους, και το ενδεχόμενο έντασης των χωρικών διαιρέσεων στον αστικό ιστό υποτιμήθηκε. Παράλληλα, λόγω της τεράστιας δημογραφικής αύξησης το στεγαστικό πρόβλημα δεν κατάφερε να αμβλυνηθεί, καθώς κάποιες περιοχές, ενώ ήταν ενταγμένες στο σχέδιο δεν ανοικοδομήθηκαν ποτέ.

Τα παραπάνω συνέβαλαν στην υποβάθμιση πολλών περιοχών της πόλης. Αντί να μειωθούν οι χωρικές ανισότητες ακολουθώντας τα σοσιαλιστικά ιδανικά, σε ορισμένες περιπτώσεις ο αστικός διαχωρισμός και η πόλωση εντείνονται. Το κέντρο της πόλης δεν λειτουργεί ως ενοποιητικός πυρήνας ανάμεσα στις εθνοτικές

ομάδες, όπως είχε προβλεφθεί στο σχέδιο, το ποτάμι δεν αποτελεί το συνδετικό στοιχείο ανάμεσα στις δύο πλευρές της πόλης, αλλά εντείνει τον διαχωρισμό, τέλος η στέγαση των πιο φτωχών στρωμάτων υποβαθμίζεται περαιτέρω. Αυτή η υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης συνδυάστηκε με μια διαδικασία εθνοτικής ομαδοποίησης σε αστικούς θύλακες (Véron 2015:168-169).

Σ' αυτό το πλαίσιο, ενθαρρύνθηκε η παράνομη οικοδόμηση, όπως και η αυτοστέγαση, ως λύση άμεση στο εντεινόμενο στεγαστικό πρόβλημα με αποτέλεσμα τη διαρκή συρρίκνωση του δημόσιου χώρου και υποβάθμιση της ποιότητάς του. Το 1985 συντάσσεται ένα νέο σχέδιο με βασικό στόχο την επίλυση του στεγαστικού εστιάζοντας στις πιο υποβαθμισμένες περιοχές, υιοθετώντας μεν τη λογική της αυτοστέγασης, ακολουθώντας δε τις κατευθύνσεις που είχαν τεθεί με το σχέδιο του 1965 (Véron 2015:168-169).

Η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας, λίγα χρόνια αργότερα, σηματοδότησε και το τέλος του οργανωμένου κεντρικά σχεδιασμού, υπό την έννοια ότι η πόλη έπαψε να ακολουθεί κάποιο πολεοδομικό σχέδιο. Οι αστικές μεταλλαγές, όπως θα μελετήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, υποδεικνύονται από επιχειρηματικούς κύκλους και κερδοσκοπικούς μηχανισμούς με κριτήριο τη συγκεντρωση του κεφαλαίου και την περαιτέρω αξιοποίηση -με όρους ιδιοποίησης -του πλούτου. Επόμενος σημαντικός σταθμός για την πόλη των Σκοπίων είναι το έτος 1997, όταν καταρτίστηκε νέο πολεοδομικό σχέδιο. Ωστόσο η ριζική μεταμόρφωση κατέστη δυνατή το 2010 -σχεδόν μισό αιώνα μετά το πρόγραμμα της ανοικοδόμησης που άλλαξε την τότε εικόνα της πόλης- στα πλαίσια του προγράμματος «Σκόπια 2014», τη μορφή και τις συνέπειές του οποίου θα εξετάσουμε παρακάτω.

Έχοντας εξετάσει σημαντικές πτυχές του προγράμματος υπάρχουν πολλά σημεία που μπορούν να σχολιαστούν για το ίσως μεγαλύτερο πολεοδομικό εγχείρημα της εποχής, το οποίο φαίνεται να χαρακτήκε στη μνήμη των πολιτών πολύ περισσότερο από τον ίδιο τον σεισμό και τις συνέπειές του. Χαρακτηριστικά, όταν ζητήθηκε σε μαθητές των Σκοπίων τη δεκαετία του 1960 να γράψουν για το μεγαλύτερο γεγονός στην ιστορία της πόλης τους, το 80% επέλεξε να γράψει για το σχέδιο ανοικοδόμησης παρά για τον σεισμό (Home 2007, όπως παρατίθεται στο Véron 2015:148).

Ως προς το αρχιτεκτονικό αποτύπωμά του, ήταν μια αλυσίδα από φουτουριστικά τσιμεντένια δημόσια κτίρια στις δύο όχθες του Αξιούτα περισσότερα από τα οποία σχεδιάστηκαν από ντόπιους αρχιτέκτονες. Το κοινό τα υποδέχθηκε με αμφιλεγόμενο τρόπο, καθώς το στοιχείο του «μηρουταλισμού» που τα χαρακτήριζε ερχόταν σε αντίθεση με τις εδραιωμένες προσλήψεις περί αισθητικής (Κωστόπουλος 2019:12).

Παρ' όλα αυτά αποτελούν δείγμα της εποχής για τη διαμόρφωση νέων αστικών μορφών για μια κοινωνία που άλλαζε. Αυτά τα κτίρια μέχρι σήμερα λειτουργούν ως υπενθύμιση για τη σοσιαλιστική περίοδο της πόλης που, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, με ιδιαίτερη επιμονή η κυρίαρχη ιδεολογία σήμερα προσπαθεί να διαγράψει, όχι μόνο από τις συνειδήσεις των Μακεδόνων, αλλά και από την συλλογική αστική μνήμη αφαιρώντας από τον τόπο ένα κομμάτι της ιστορίας του.

Ένα άλλο σημείο που χρήζει σχολιασμού, είναι η ίδια η διαδικασία του σχεδιασμού, τόσο στην περίπτωση του ΓΠΣ, όσο και σε αυτή του αστικού κέντρου. Το συνολικό εγχείρημα για την εποχή θεωρήθηκε ριζοσπαστικό, πρωτοπόρο, φιλόδοξο. Το σχέδιο διαμορφώθηκε κυρίως από διαδικασίες «από πάνω προς τα κάτω» (top-down) και αντιμετωπίζοντας την πόλη ως "λευκό χαρτί" με απεριόριστη ελευθερία σχεδιασμού, χωρίς δεδομένα και δεσμεύσεις. Αυτό είχε ως συνέπεια να υποτιμηθεί η συμβολή των κατοίκων, να παραγκωνιστούν οι καθημερινές τους ανάγκες, το δικό τους όραμα για την πόλη στην οποία αυτοί κατοικούσαν, ενώ οι πολεοδόμοι όχι. Το σχέδιο θα μπορούσε να είχε προκύψει με την ενεργό συμμετοχή των κατοίκων, αντίθετα αποκλειστική αρμοδιότητα δόθηκε στους ειδικούς, στο κράτος, στους πολεοδόμους που ήταν «πάντα» παρόντες για να υποδείξουν λύσεις, θέτοντας στο περιθώριο την όποια πολιτική πρωτοβουλία- μεγάλο ζήτημα το οποίο τα Σκόπια αντιμετωπίζουν κατάφωρα σήμερα (Véron 2015:167). Εξαίρεση στα παραπάνω, αποτελεί η μεγάλη δημόσια πολεοδομική έκθεση που εγκαινιάστηκε στην αρχή του προγράμματος, για την οποία έγινε αναφορά προηγουμένως.

Συμπερασματικά, παρά τις φιλόδοξες προσπάθειες κάτω από τα σοσιαλιστικά ιδεώδη για την οικοδόμηση μιας πόλης-πρότυπο σύμβολο της ενότητας και της αλληλεγγύης, αυτό δεν κατέστη δυνατό. Οι ευθύνες δεν αποδίδονται μόνο στο ίδιο το ΓΠΣ. Από τη σύλληψη μια ιδέας και τον σχεδιασμό, μέχρι την τελική εφαρμογή και εκτέλεση ενός σχεδίου υπεισέρχονται πολλοί παράγοντες. Το πρόγραμμα της ανοικοδόμησης δεν κατάφερε να εξομαλύνει την κοινωνική περιχαράκωση και να εξομαλύνει την όξυνση των εθνικών διαφορών εντός του αστικού ιστού. Τα Σκόπια του 1980 παρέμειναν μια πόλη βαθιά διχασμένη ανάμεσα στο σύγχρονο «ευρωπαϊκό» κομμάτι της δεξιάς όχθης του ποταμού, έναντι της αριστερής όχθης με τις υποβαθμισμένες μουσουλμανικές συνοικίες της. Ένας διχασμός ανάμεσα στο δεξί κομμάτι, που δέχεται όλες τις επενδύσεις, και στο αριστερό τμήμα της όχθης που αφήνεται στη μοίρα του. Μοναδική εξαίρεση σ' αυτό το κομμάτι αποτελούν τα παρόχθια φουτουριστικά δημόσια κτίρια της ανοικοδόμησης (Κωστόπουλος 2019:15).

3^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΚΟΠΙΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟ 1990

Αυτό που χαρακτηρίζει την περίοδο μετά το 1990, σε όλα τα πρώην σοσιαλιστικά κράτη, είναι η προώθηση εκτεταμένων ιδιωτικοποιήσεων δημόσιου πλούτου, εκτάσεων και υπηρεσιών. Στην υπόλοιπη Ευρώπη, αυτές οι διαδικασίες εκκινούν νωρίτερα, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '60, που μεθοδεύεται η δυσφήμιση του κράτους καλλιεργώντας ένα πρόσφορο έδαφος για τη μετακύλιση αρμοδιοτήτων του στον ιδιωτικό τομέα ως «πιο ικανό» να παρέχει τις αντίστοιχες υπηρεσίες (Καραμανώφ 2011:35-37). Αρχικά θα προσεγγίσουμε τις προβληματικές των ιδιωτικοποιήσεων μέσα από την οπτική της Καραμανώφ Μ. (Καραμανώφ 2011), και στη συνέχεια θα εξειδικεύσουμε στην περίπτωση των μετασοσιαλιστικών πόλεων και της πόλης των Σκοπίων.

Μετά το 1960 και με αποκορύφωμα το 1980, στον Δυτικό κόσμο, το κράτος στοιχειοθετείται ως ένας μηχανισμός βαρύς, δυσκίνητος και σχολαστικός, πολυδάπανος και διεφθαρμένος, προσκολλημένος σε ξεπερασμένες αξίες και μεθόδους δράσεως, εγγενώς ανίκανος να ανταποκριθεί στον δυναμισμό και τους ρυθμούς που απαιτεί η ανάπτυξη της σύγχρονης αγοράς. [...] Το κράτος, εφ' όσον επιμένει ακόμα να υπάρχει, οφείλει να περιοριστεί σε έργα και δραστηριότητες που κανένας άλλος δεν ενδιαφέρεται ή δε μπορεί να κάνει, δηλ. να εξασφαλίζει την λειτουργία υποδομών που είναι μεν αναγκαίες, αλλά όχι αρκετά κερδοφόρες, ώστε να προσελκύσουν το επιχειρηματικό ενδιαφέρον. Την κρίσιμη δεκαετία του 1980 ξεκινά η διάλυση του κράτους με κυρίαρχα νομικά οχήματα τις ιδιωτικοποιήσεις και την αποδέσμευση, δηλαδή την έξοδο από το καθεστώς διοικητικών ρυθμίσεων (Καραμανώφ 2011:35-37).

Η Καραμανώφ Μ. προσεγγίζει την έννοια της "ιδιωτικοποίησης" ως την εκχώρηση ενός τμήματος μιας δημόσιας επιχείρησης ή του συνόλου αυτής στον ιδιωτικό τομέα. Ως εκ τούτου, από το 1980 και μετά, στην Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη δημόσιοι φορείς και οργανισμοί περνούν από τη μία στιγμή στην άλλη σε καθεστώς ιδιωτικού δικαίου. Όμως, κατά τη διαδικασία αυτή, αλλάζει εξ ορισμού η φύση αυτών των οργανισμών και ο σκοπός τους καθίσταται αποκλειστικά κερδοσκοπικός. Ενώ τα δημόσια όργανα αποφασίζουν εξ ορισμού με κριτήριο το δημόσιο συμφέρον, οι ιδιώτες δρουν με κριτήριο το κέρδος, ειδικά όταν αναφερόμαστε στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, το

κέρδος όχι μόνο δύναται, αλλά οφείλει να είναι το βασικό κριτήριο κατά τη λήψη των αποφάσεών τους (Καραμανώφ 2011:90-98).

Σε συνέχεια της πολιτικής που ασκείται στη Δύση, τα πρώην σοσιαλιστικά κράτη έρχονται αντιμέτωπα με την έννοια της ιδιωτικοποίησης και της αποδέσμευσης. Αυτό συνεπάγεται την απελευθέρωση των αποφάσεων από ένα δημόσιο δίκαιο που λειτουργεί για να υπερασπιστεί το δημόσιο συμφέρον και την υπαγωγή των διαφόρων αποφάσεων στο καθεστώς που υπαγορεύει η λογική της αγοράς, δηλαδή τη μέγιστη δυνατή κερδοφορία (Καραμανώφ 2011:107). Οι ηγεσίες των Βαλκανικών κρατών δεν κατέβαλαν ιδιαίτερες προσπάθειες για να ξεφύγουν από τις επιταγές της νεοφιλελεύθερης αγοράς, ίσα-ίσα επεδίωξαν την ακόμα μεγαλύτερη πρόσδεση στο άρμα της καπιταλιστικής αγοράς. Κάτι διαφορετικό θα ήταν οριακά ανέφικτο, χωρίς την ενεργοποίηση και συνδρομή του λαϊκού παράγοντα, καθώς το σημερινό παγκοσμιοποιημένο σύστημα τείνει να περιστείλει, με τους πολύπλοκους νομικούς και οικονομικούς μηχανισμούς του, το θεμελιώδες κυριαρχικό δικαίωμα των κρατών να διαμορφώνουν αυτόνομα την δημόσια πολιτική τους (Καραμανώφ 2011:108). Όπως θα δούμε παρακάτω οι διαδικασίες αυτές χαρακτηρίζονται από μυστικότητα, αδιαφάνεια, επιχειρηματικά ρίσκα που εκθέτουν το δημόσιο συμφέρον και εκμετάλλευση των συνθηκών από την πλευρά των ιδιωτών.

Οι έννοιες της ιδιωτικοποίησης και της αποδέσμευσης παίζουν βασικό ρόλο εκείνη την περίοδο. Η πρώτη είναι αναγκαία για τη δεύτερη και η δεύτερη καθορίζει το νομικό πλαίσιο για την πρώτη. Με την έννοια της αποδέσμευσης μια δημόσια υπηρεσία ή δραστηριότητα ή οργανισμός κ.ο.κ. απαλλάσσεται από τους αυστηρούς όρους και περιορισμούς που επιβάλλονται μονομερώς από το Κράτος στη λογική της προστασίας του δημόσιου συμφέροντος. Κατά συνέπεια, αποσπάται από τον χώρο του δημοσίου συμφέροντος και μεταπηδά στον χώρο του ιδιωτικού ενδιαφέροντος, λειτουργώντας ως κοινή ιδιωτική επιχείρηση (Καραμανώφ 2011:111).

Η σημερινή παγκόσμια αγορά στρέφεται προς την αγορά υπηρεσιών καθώς η κατανάλωση αγαθών έχει φτάσει ως ένα βαθμό στα όριά της. Ενισχυμένη νομικά από ένα ολόκληρο πλέγμα εγγυήσεων σε διεθνείς και διακρατικές συμφωνίες, ανυπομονεί να θέσει υπό τον έλεγχο της ένα πακτωλό ανεξάντλητης ζήτησης υπηρεσιών, όπως η περίθαλψη, η εκπαίδευση, οι κοινωνική ασφάλιση, οι συγκοινωνίες, οι επικοινωνίες κλπ τις οποίες μέχρι τώρα χρηματοδοτούσε και ενίοτε μονοπωλούσε το Κράτος προς το δημόσιο συμφέρον. [...] Υπό αυτές τις συνθήκες το κράτος είναι καταδικασμένο να σβήσει και να εξαφανιστεί όχι με τη βία, όπως προοιωνίζετο η προλεταριακή επανάσταση, αλλά έτσι απλά από μαρασμό, επειδή δεν του απομένουν πλέον και πολλά πράγματα

να κάνει (Καραμανώφ 2011:110).

Το 1990 με την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού οι μεθοδεύσεις και οι διαδικασίες αυτές διεισδύουν στα πρώην σοσιαλιστικά κράτη και ακολουθούν την ίδια διαδρομή με μία καθυστέρηση. Πέρα από τις ιδιωτικοποιήσεις ως συνέπεια της μετάβασης προς ένα νεοφιλελεύθερο σύστημα στις βαλκανικές χώρες και όχι μόνο μεθοδεύεται μια προσπάθεια αναθεώρησης της σοσιαλιστικής περιόδου. Στα Σκόπια όπως θα δούμε παρακάτω αυτό επιχειρείται μέσω της ολικής αναμόρφωσης του αστικού χώρου.

3.1. Χαρακτηριστικά πόλεων κατά τη μετασοσιαλιστική περίοδο

Μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού ο δημόσιος χώρος στις πρώην σοσιαλιστικές πόλεις αλλάζει ριζικά και οι πόλεις γίνονται υποδοχείς έντονων μεταλλαγών, καθώς οι αναδιαρθρώσεις σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο δε θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστο τον χώρο και τον τρόπο άσκησης πολιτικής σε αυτόν. Ο τρόπος που δομείται η πόλη και ο σκοπός που υποκινούν τον πολεοδομικό σχεδιασμό αλλάζουν. Το όραμα για καλύτερες πόλεις που θα επιδιώξουν μέσα από τον δημόσιο χώρο την κοινωνική αλληλεπίδραση και την ισότητα φτάνει στο τέλος του. Πλέον η δομή της πόλης εκφράζεται από την κυριαρχία της κατανάλωσης και της χρηματιστηριακής οικονομίας (Σαρηνγιάννης 1987:45). Μέχρι το τέλος του 1940 το χαρακτηριστικό των σοσιαλιστικών πόλεων ήταν η εθνικοποίηση της γης, αλλά μετά το 1990 το αντίστοιχο χαρακτηριστικό ήταν οι ταχύτατες ιδιωτικοποιήσεις (Hatherley, 2016). Η έννοια του ιδιωτικού χώρου και της εμπορευματοποίησης γίνεται η κυρίαρχη φιλοσοφία για την αξιοποίηση του δημόσιου χώρου.

Οι ιδιωτικοποιήσεις χρησιμοποιήθηκαν σαν πανάκεια για όλα τα κοινωνικά δεινά. Η νεοφιλελεύθερη πολιτική επέβαλε ιδιωτικοποιήσεις σε όλους τους τομείς: στη γη, στη στέγαση, στο εμπόριο, ό,τι αφορούσε παροχή υπηρεσιών επηρεάζοντας και τις χρήσεις στον δημόσιο χώρο. Την ίδια τακτική ακολουθούν και οι τοπικές αυτοδιοικήσεις, καθώς το βλέπουν ως έναν τρόπο για να φέρουν έσοδα αλλά και ως έναν τρόπο να μειώσουν έξοδα συντήρησης κοκ. (Stanilov 2007:272). Οι ιδιωτικοποιήσεις και η εμπορευματοποίηση σαρώνουν τον δημόσιο χώρο αφήνοντας πίσω τους μια τεράστια καπιταλιστική παιδική χαρά: έναν χαοτικό συνδυασμό διαφήμισης, ερήμωσης και ανάπτυξης (Hatherley 2016). Πολύ γρήγορα ταμπέλες της Sony, της Shell και των McDonalds αντικατέστησαν τα κομμουνιστικά σύμβολα.

Εμπορικά κέντρα τίζονται στα προάστια, η έννοια της προσβασιμότητας

στον δημόσιο χώρο που απασχολούσε κατά την σοσιαλιστική περίοδο παύει να υπάρχει. Τα εμπορικά κέντρα αναφέρονται σε όσους έχουν αμάξια, δε συνδέονται απαραίτητα με το τοπικό δίκτυο μεταφορών, τα κτίρια λειτουργούν ως αυτόνομες μονάδες αδιαφορώντας προς τον περιβάλλοντα χώρο. Κατακερματίζουν τον δημόσιο χώρο και μετατοπίζουν το ενδιαφέρον από την κοινωνική αλληλεπίδραση στην εξατομικευμένη κατανάλωση. Λόγω και της καινοτομίας τους, ειδικά τα πρώτα χρόνια μετά το 1990, τα εμπορικά κέντρα προσέλκυαν αρκετό κόσμο και πολλοί θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν να γίνουν οι νέοι δημόσιοι χώροι της μετασοσιαλιστικής πόλης. Ωστόσο, είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι οι νέες επαναστάσεις μπορούν να υποκινηθούν σε χώρους πάρκινγκ στα προάστια ή σε εκπτώτικα χωριά (Stanilov 2007:273-274).

Η υποβάθμιση που υφίσταται ο δημόσιος χώρος δεν οφείλεται μόνο στην ιδιωτικοποίηση της γης, αλλά και στην ιδιωτικοποίηση των μέσων μεταφοράς με την παράλληλη τεράστια αύξηση στη χρήση Ι.Χ. αυτοκινήτων. Η σοσιαλιστική πόλη διέθετε ένα αποτελεσματικό δημόσιο σύστημα συγκοινωνιών και η χρήση της δημόσιας συγκοινωνίας, στα τέλη της δεκαετίας του '80, άγγιζε ένα ποσοστό 80-95%. Μετά το 1990, με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που ακολουθήθηκαν, μειώθηκαν τα κονδύλια που αφορούσαν τις δημόσιες συγκοινωνίες, αυξήθηκαν οι τιμές στα εισιτήρια αλλά και ο στόλος των συγκοινωνιών δεν ανανεωνόταν με αποτέλεσμα να είναι γερασμένος (Stanilov 2007:277-278).

Πλέον, ο κυρίαρχος τρόπος μετακίνησης είναι το αυτοκίνητο, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η χρήση των δημόσιων συγκοινωνιών έπεσε στο 60%. Όπως είναι λογικό έχει αυξηθεί η ιδιοκτησία των αυτοκινήτων. Μεταξύ 1990 και 2004, ο αριθμός των εγγεγραμμένων αυτοκινήτων ανά 1.000 κατοίκους σχεδόν διπλασιάστηκε στην Ανατολική Ευρώπη ενώ στη Δυτική Ευρώπη αυξήθηκε κατά μέσο όρο 20 τοις εκατό. Πέρα από τις διάφορες διευκολύνσεις που ευνόησαν την αγορά τους, η αύξησή τους οφείλεται και στις διάφορες επιχειρήσεις που άνοιξαν μετά το 1990 και χρειάζονταν χιλιάδες αυτοκίνητα ή φορτηγάκια για να εξυπηρετήσουν τη λειτουργία τους, αλλά και γιατί υπήρξε ένας αυξημένος αριθμός προαστικοποίησης και οι κάτοικοι είχαν ανάγκη να μεταφέρονται στον τόπο κατοικίας τους.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της κυκλοφοριακής συμφόρησης, την αύξηση της ρύπανσης στις αστικές περιοχές ξεπερνώντας ακόμα και τις βιομηχανικές περιοχές, καθώς και την κοινωνική απομόνωση. Συνέπεια αυτής της κατάστασης είναι τα αυξημένα τροχαία, με τις χώρες αυτές να είναι στην πρώτη θέση των χωρών με τους περισσότερους θανάτους από τροχαία. Τελικός

αρνητικός αποδέκτης αυτής της κατάστασης είναι ο δημόσιος χώρος. Δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στην ταχύτερη κίνηση του αυτοκινήτου, δόθηκαν χρήματα για επιπλέον λωρίδες αυτοκινήτων, για ανισόπεδους κόμβους. Το αυτοκίνητο κυριαρχεί και απουσιάζει η σκέψη για καλύτερα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς, χρήση ποδηλάτου ή κίνηση των πεζών όπως συμβαίνει σε άλλες δυτικές πόλεις εκείνη την περίοδο. Ταυτόχρονα, ο μεγάλος όγκος αυτοκινήτων δημιουργούσε και αντίστοιχες ανάγκες σε χώρους στάθμευσης εις βάρος του δημόσιου χώρου και υποβαθμίζοντας τον. Φαινόταν ότι η Ανατολική Ευρώπη επαναλάμβανε τα λάθη της Δυτικής σε ότι αφορά το αυτοκίνητο και τη δομή των πόλεων (Stanilov 2007:277-280).

	1990	2004
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ		
Τσεχία	234	373
Εσθονία	154	350
Λετονία	106	297
Λιθουανία	133	384
Ουγγαρία	187	280
Πολωνία	138	314
Σλοβενία	289	456
Σλοβακία	166	222
Βουλγαρία	196	318
ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ		
Δανία	309	354
Γερμανία	485	546
Ελλάδα	171	348
Ισπανία	309	454
Γαλλία	415	491
Ιταλία	483	581
Ολλανδία	368	429
Σουηδία	421	456
Ηνωμένο Βασίλειο	375	463
ΒΟΡΕΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ		
Καναδάς	445	550
Η.Π.Α.	739	776

Καταγεγραμμένα Ι.Χ. ανά 1.000 κατοίκους

Πηγή: Eurostat όπως παρατίθεται στο Stanilov 2007:278 (ιδία επεξεργασία)

3.2. Τα Σκόπια κατά την περίοδο 1990-2009

Έκτοτε, τα Σκόπια έχουν υποστεί πολλές και επίπονες πολεοδομικές μεταβολές, με την τρέχουσα οικονομική κρίση να κάνει την πόλη να ασφυκτιά ακόμα περισσότερο. Όπως θα εξετάσουμε και παρακάτω, το κεφάλαιο και η οικονομία της αγοράς έχουν πλέον τον καθοριστικό ρόλο στην πολεοδομική ανάπτυξη δημιουργώντας ένα εύφορο πεδίο για κερδοσκοπικές πρακτικές. Σημαντικές χωρικές αλλαγές λαμβάνουν χώρα, και ο αστικός χώρος κατακερματίζεται. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός δε λειτουργεί για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κατοίκων, αλλά τα συμφέροντα του κεφαλαίου και των πολυεθνικών που έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή. Στην εργασία εξετάζουμε την περιοχή των Σκοπίων, αλλά ανάλογες πρακτικές εντοπίζονται σε μια σειρά σοσιαλιστικών πόλεων (Βελιγράδι, Βουκουρέστι Βουδαπέστη).

Επιπρόσθετα σ' αυτές τις διεθνείς τάσεις, η Β.Μακεδονία τη δεκαετία του 1990 αντιμετωπίζει μια μεγάλη οικονομική κρίση, λόγω της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, και κατά συνέπεια την απώλεια της κεντρικής οικονομικής της στήριξης. Αυτό δε μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την πόλη. Μέχρι το 1990, τα διάφορα πολεοδομικά προγράμματα που αφορούσαν τα Σκόπια στόχευαν σε μια καλύτερη πόλη. Από το 1990 και μετά, υπήρξαν σημαντικές αλλαγές στην αστική ανάπτυξη σε μια λογική αστικής αναδιάρθρωσης κάτω από τις επιταγές της αγοράς. Ο δημόσιος χώρος της πόλης αντιμετωπίζεται ως τομέας επένδυσης και εκμετάλλευσης από ιδιώτες και καταλαμβάνεται κατά κύριο λόγο από χρήσεις αναψυχής και εμπορίου, αναδιρθώνεται σύμφωνα με τα κριτήρια της αγοράς και της νέας κυρίαρχης ιδεολογίας. Η πλούσια πολεοδομική ιστορία της πόλης με την πολύχρονη συμβίωση των διαφόρων εθνοτικών ομάδων δε συνυπολογίζεται και ο σχεδιασμός υποτάσσεται στις ανάγκες της αγοράς για περαιτέρω κερδοφορία.

Μετά το 1990 εντοπίζουμε τρεις βασικές μεγάλες περιόδους σχετικά με την πόλη και τον αστικό χώρο: την περίοδο από το 1990 μέχρι το 2004 που η πόλη προσπαθεί να βρει το δρόμο της στον πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού και την περίοδο από το 2004 μέχρι το 2018 που οι επενδύσεις στον δημόσιο χώρο εντατικοποιούνται ακόμα περισσότερο και με πρωτεργάτη την εθνικιστική κυβέρνηση της χώρας ο αστικός χώρος της πόλης μεταμορφώνεται. Το χαρακτηριστικό της περιόδου είναι το πρόγραμμα αστικής ανάπλασης "Σκόπια 2014" που ολοκληρώνεται το 2018. Πλέον, τίθεται στην υπηρεσία ενός νέου εθνικού αφηγήματος και μετατρέπεται σε εμπόρευμα προς κατανάλωση τόσο για τους ντόπιους όσο και για τους ξένους επισκέπτες. Κατα την τρίτη περίοδο από το 2018 μέχρι σήμερα, υπό τη νέα κυβέρνηση Zaev,

έχει ανοίξει μια συζήτηση κατά πόσο θα έπρεπε να αφαιρεθούν από την πόλη στοιχεία του προγράμματος 2014 αλλά παρ' όλα αυτά δεν έχει αλλάξει κάτι στο τρόπο αντιμετώπισης του χώρου της πόλης.

Για την περίοδο 1990-2004 εντοπίζουμε δύο υποπεριόδους στην ανάπτυξη της πόλης: την περίοδο μεταξύ των ετών 1990-1993 που δεν υπάρχει σαφές θεσμικό πλαίσιο ως προς τη δόμηση και την περίοδο μεταξύ του 1993-2004 που θεσπίζεται νέο θεσμικό και νομικό πλαίσιο.

Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας οι αλλαγές στην χώρα είναι θεμελιώδεις σε όλα τα επίπεδα. Η ανεργία φτάνει το 30% και 19% του πληθυσμού ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας (Παγκόσμια Τράπεζα, 2011). Κατά την περίοδο 1990-1993 δεν υπάρχει σαφής νομοθεσία όσον αφορά τον κατασκευαστικό τομέα και η περίοδος χαρακτηρίζεται από στασιμότητα στην κατασκευαστική δραστηριότητα (Koželj -Stefanovska 2012:95).

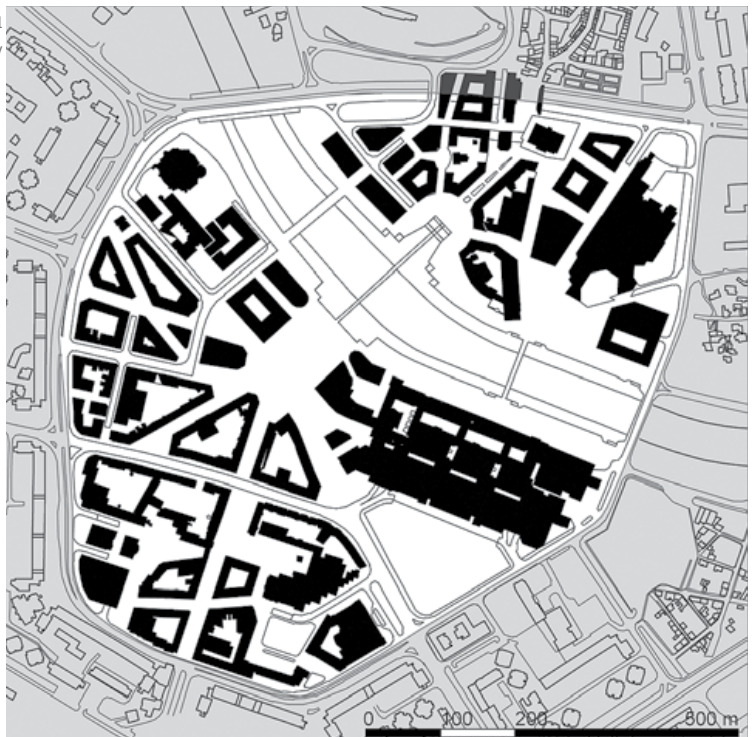
Την περίοδο στασιμότητας ακολούθησε μια περίοδος προσαρμογής στα νέα δεδομένα κατά την περίοδο 1993-2004. Η χώρα αναζητά τα πατήματά της προς μια κατεύθυνση ιδιωτικοποιήσεων και μετασχηματισμού της ιδιοκτησίας και γι' αυτό το λόγο είναι αναγκαίο ένα νέο νομικό πλαίσιο. Το Κράτος όπως ήταν γνωστό μέχρι τότε συρρικνώνεται: οι ιδιωτικοποιήσεις και η αποδέσμευση της χώρας από το νομικό πλαίσιο που ίσχυε μέχρι τότε είναι τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά. Το 1993 και το 1996 θεσπίζονται νόμοι που μετασχηματίζουν τις δημόσιες επιχειρήσεις, ιδιωτικοποιούν το κρατικό κεφάλαιο και τον αγροτικό τομέα. Η επαναφορά της ιδιοκτησίας ξεκίνησε με βαθιά κερδοσκοπικό τρόπο, εξελίχθηκε και κατέστρεψε την ισορροπία που υπήρχε επί σοσιαλισμού. Όσον αφορά την οικοδομική δραστηριότητα παρατηρείται η αργή επανεκκίνησή της.

Στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης γίνονται αλλαγές. Οι ευθύνες της τοπικής αυτοδιοίκησης μειώθηκαν, ο αριθμός των δήμων αυξήθηκε από 34 σε 123 το 1996, και κατά συνέπεια το μέγεθος και οι ευθύνες τους μειώθηκαν. Το 1995 επιχειρήθηκε η πρώτη μετάβαση από ένα κεντρικά ελεγχόμενο σύστημα σε ένα αποκεντρωμένο σύστημα αυτοδιοίκησης με περισσότερη εξουσία και ευθύνες στους δήμους. Με τη νέα νομοθεσία δίνεται το δικαίωμα στην τοπική αυτοδιοίκηση να υιοθετεί ο κάθε δήμος τους δικούς του προϋπολογισμούς, δίνοντάς τους οικονομική αυτονομία και τη δυνατότητα συντονισμού προγραμμάτων για εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, δημόσιες υπηρεσίες και πολεοδομία. Η νέα νομοθεσία λειτούργησε μεταβατικά μεταφέροντας τις ευθύνες προγραμματισμού από το εθνικό επίπεδο στο τοπικό επίπεδο

(Koželj-Stefanovska 2012:95). Αυτή την περίοδο η πόλη επεκτείνεται προς τα περίχωρα και κυριαρχεί η παράνομη κατασκευαστική δραστηριότητα.

Το 1997 συντάσσεται το πρώτο επίσημο πολεοδομικό σχέδιο για το κέντρο της πόλης, 30 χρόνια μετά και αφού τα Σκόπια είχαν ανακηρυχθεί πλέον πρωτεύουσα του νεοσύστατου κράτους. Το νέο σχέδιο είναι έργο των Miroslav Grčev, Vlatko P. Korobar και Mirjana Penčić (Koželj -Stefanovska 2012:95). Στον πυρήνα του, προέβλεπε να γεμίσουν οι ερημικοί χώροι στο κέντρο της πόλης και να επανεκκινηθούν οι οικοδομικές δραστηριότητες που φαινόταν να έχουν διακοπεί στις προηγούμενες δύο δεκαετίες. Η πρόταση περιλάμβανε την αύξηση του αστικού χαρακτήρα της πόλης, αποκαθιστώντας τα μεμονωμένα κτίρια, ανακατασκευή υφιστάμενων κτιρίων και γειτονιών, ανοικοδόμηση νέων κτιρίων. Το σχέδιο του 1997 παρέμεινε αμετάβλητο για περισσότερα από δέκα χρόνια, το μεγαλύτερο μέρος του δεν εφαρμόστηκε ποτέ εκτός από τις προτάσεις για κατασκευή νέων κτιρίων σε υφιστάμενα μπλοκ κατοικιών. Η αδυναμία εφαρμογής του ως ένα βαθμό σχετίζεται με την συνολικότερη απορρύθμιση όλων των διαδικασιών λόγω των ευρύτερων αλλαγών. Τα Σκόπια και η χώρα πλέον φαίνεται να ολοκληρώνουν την μεταβατική τους περίοδο και περνάνε σε μια νέα περίοδο: του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού.

Το πολεοδομικό σχέδιο του 1997 για το κέντρο της πόλης από τους: Miroslav Grcev, Vlatko P.Korobar, Mirjana Pencic
Πηγή: Koželj-Stefanovska 2012:95

Η περίοδος μετά το 2004 χαρακτηρίζεται από περισσότερες επενδύσεις δίνοντας κυρίαρχη σημασία στο άτομο οδηγώντας σε κατακερματισμό του αστικού ιστού. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός από κεντρικά ελεγχόμενος, τώρα ασκείται είτε από κατακερματισμένους οργανισμούς είτε από την αποκεντρωμένη τοπική αυτοδιοίκηση. Αυτό το σύστημα αποτυγχάνει να ελέγχει το σύνολο της διαδικασίας όπως και να προστατεύσει το δημόσιο συμφέρον. Επιπλέον, λόγω της αλλαγής του πολιτικού και οικονομικού συστήματος οι δήμοι παύουν να έχουν μια κεντρική πηγή χρηματοδότησης. Η επιλογή να δοθεί περισσότερη αυτονομία στους δήμους δεν είναι αθώα. Όπως στην Ελλάδα της κρίσης όταν μεταφέρονται περισσότερες ευθύνες στους δήμους και αποκόπτονται από την πηγή της κεντρικής χρηματοδότησης, μετατίθεται αντίστοιχα η ευθύνη για εξεύρεση χρηματοδότησης. Ένας «φτωχός» δήμος έτσι είναι «ευάλωτος» σε κάθε επενδυτή που αποβλέπει σε κερδοσκοπικές πρακτικές.

Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης, οικοδομικές δραστηριότητες εκτός του πυρήνα της πόλης έχουν ενισχυθεί. Τα προάστια φαντάζουν ελκυστικά όπως άλλωστε επιλέγουν να κάνουν οι Δυτικοί στις πόλεις τους. Οι άνθρωποι τείνουν να εγκαταλείψουν τις κεντρικές περιοχές της πόλης και μετακινούνται προς τα περίχωρα. Από το 2004 και μετά μειώνεται ο αριθμός των Δήμων, ενισχύοντας έτσι τις ευθύνες τους. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου και μετά το 2007, έγιναν αρκετές αναθεωρήσεις στο σχέδιο του 1997, καθεμία από τις οποίες τους αλλάζει το κέντρο της πόλης και την αρχική κεντρική του ιδέα. Το κέντρο της πόλης γίνεται πυκνότερο λόγω νέων κτιρίων που γέμισαν τους κενούς χώρους μέσω μιας κερδοσκοπικής στρατηγικής σχεδιασμού, αφήνοντας λίγους άχτιστους δημόσιους χώρους που δεν επηρεάστηκαν από τις αλλαγές (Koželj -Stefanovska 2012:96).

Από την περίοδο της στασιμότητας και της αποδέσμευσης των κρατικών οργανισμών φτάνουμε στην δεύτερη περίοδο από το 2007 μέχρι το 2018 που θα εξετάσουμε παρακάτω. Τα Σκόπια καθοδηγούνται από τις επιχειρήσεις, τις επενδύσεις, τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων που εμπλέκονται στην περιοχή. Στο κλείσιμο αυτής της περιόδου, η καθημερινή ζωή υποτάσσεται όλο και περισσότερο στο δίκαιο του ισχυρότερου.

3.3. Το πρόγραμμα αστικής ανάπλασης "Σκόπια 2014" και η προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας μέσα από τον αστικό χώρο

3.3.1 "ΣΚΟΠΙΑ 2014"-Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Τα τελευταία χρόνια στα περισσότερα μετασοσιαλιστικά κράτη και με τη βοήθεια των ακροδεξιών κυβερνήσεών τους γίνεται μια προσπάθεια επανακάραξης της ιστορίας στο πλαίσιο της μετάβασής τους προς την οικονομία της αγοράς, σε μια πιο αντιδραστική κατεύθυνση, σε μια προσπάθεια να συνδεθούν με το άρμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να διαγραφεί το σοσιαλιστικό παρελθόν. Σ' αυτή την προσπάθεια, εξισώνεται ο υπαρκτός σοσιαλισμός με τον ναζισμό ως τα δύο άκρα, θυμίζοντας την περίοδο μετά το 1990 που καταστρέφονταν τα μνημεία του αντιφασιστικού αγώνα (Kulic 2017:97). Σε αυτό το πλαίσιο, η πόλη των Σκοπίων βρίσκεται σε αναζήτηση της ταυτότητάς της.

Ένα από τα βασικότερα στοιχεία που βλέπουμε στα Βαλκάνια είναι η προσπάθεια διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας. Στα Βαλκάνια (όπως και αλλού) η ιστορία της εθνικής μορφής δεν στηρίζεται σε ένα γραμμικό σχέδιο ανάπτυξης προς ένα συγκεκριμένο πεπρωμένο ούτε σε έναν σχηματισμό έθνους-κράτους που παρουσιάζει την αυτο-εκδήλωση της εθνικής ταυτότητας. Αλλά αυτό το είδος αναπαράστασης είναι ένας μύθος και μια ιδεολογική κατασκευή, στην οποία η φανταστική ιδιαιτερότητα των εθνικών σχηματισμών κατασκευάζεται καθημερινά, μεταβαίνοντας από το παρόν στο παρελθόν. (Balibar, 2017). Αυτό διαπερνά την πόλη και ψάχνει τρόπους να εκφραστεί μέσα από τον αστικό χώρο. Ο δημόσιος χώρος σε μια πόλη, σε μια γειτονιά λειτουργεί ως τόπος συγκρότησης. Επομένως, μπορεί εύκολα να τεθεί στην υπηρεσία της κυρίαρχης ιδεολογίας για να εξυπηρετήσει το νέο αφήγημα όσον αφορά την εθνική ταυτότητα της χώρας. Σ' αυτή την κατεύθυνση το παράδειγμα των Σκοπίων είναι πολύ χαρακτηριστικό.

Προτού περάσουμε στις στρατηγικές που σχετίζονται με το χώρο αυτή την περίοδο είναι σημαντικό να δούμε μερικά πράγματα για τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των Βαλκανίων και την εθνοτική συνύπαρξη. Δύο πράγματα έχουν παίξει σημαντικό ρόλο: α. η θρησκεία και ειδικότερα η ορθόδοξη εκκλησία και β. η διαχείριση των μειονοτήτων. Στην Χριστιανική Ορθοδοξία, η εκκλησία συνδέεται στενά με την αναγνώριση ως έθνος. Ως εκ τούτου, η επίσημη Εκκλησία της Β.Μακεδονίας (Μακεδονική Ορθόδοξη Εκκλησία - Αρχιεπισκοπή Οχρίδας) στην οποία ανήκει το 80% των ορθόδοξων Χριστιανών της Β.Μακεδονίας δεν αναγνωρίζεται μέχρι σήμερα από καμία άλλη επίσημη Εκκλησία και ειδικότερα από τις εκκλησίες της

Βουλγαρίας και της Ελλάδας, αμφισβητώντας έτσι την ύπαρξη ενός μακεδονικού έθνους (Kubiena 2012:82, Wikipedia 2020, Ζαχαρής 2020).

Όσον αφορά συγκεκριμένα τη Β.Μακεδονία, οι Μακεδόνες αναγνωρίζονται ως ξεχωριστή εθνοτική οντότητα για πρώτη φορά από την κυβέρνηση του Τίτο. Την περίοδο που ηγεμόνευε προσπάθησε να αγκαλιάσει όλες τις εθνικότητες που θα μπορούσαν να ζήσουν ειρηνικά κάτω από την ομπρέλα της Γιουγκοσλαβίας. Βέβαια οι εντάσεις δεν εξαφανίστηκαν και θα αναδύονταν όταν ο Γιουγκοσλαβικός σοσιαλισμός κατέρρευσε. Η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970 μαζί με το ιδεολογικό και ηγετικό κενό μετά τον θάνατο του Τίτο το 1980, διέλυσε τη δύναμη της ομοσπονδιακής κυβέρνησης (Kubiena 2012:83-84) και σε συνδυασμό με την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων της Δύσης στην περιοχή άνοιξε το δρόμο για εθνικιστικές εντάσεις.

Χαρακτηριστικό όσον αφορά τις εθνικιστικές αναμετρήσεις είναι η ένοπλη σύγκρουση το 2001 μεταξύ των κυβερνητικών δυνάμεων και την αλβανικής μειονότητας. Οι Αλβανοί διεκδικούσαν μεγαλύτερη αυτονομία και καλύτερη εκπροσώπηση, κάτι που επί Τίτο είχε μετριαστεί αλλά μετά τον θάνατό του έλαβε γρήγορα εθνικιστική διάσταση.

Η σύγκρουση έληξε με τη συμφωνία της Οχρίδας το 2001 που αναγνωρίστηκαν ορισμένες από τις διεκδικήσεις των Αλβανών αλλά στο Σύνταγμα και πάλι την πρωτοκαθεδρία την είχε η Μακεδονική Χριστιανική Ορθόδοξη εκκλησία παρόλο που αναφέρονταν και άλλες εκκλησίες. Στο επίπεδο της εικόνας στο δημόσιο χώρο δόθηκε το δικαίωμα στα μέλη όλων των κοινοτήτων να «εκφράζουν τα χαρακτηριστικά της κοινότητάς τους, και να χρησιμοποιούν τα αντίστοιχα σύμβολα». Οι τοπικές αρχές εξουσιοδοτήθηκαν να τοποθετήσουν μπροστά από τα τοπικά κεντρικά δημόσια κτίρια σύμβολα που σηματοδοτούν την ταυτότητα της πλειοψηφικής κοινότητας του εκάστοτε δήμου. Από τότε η αλβανική σημαία θα μπορούσε να εμφανίζεται δίπλα στη σημαία της Μακεδονίας. Ίσως όμως η πιο σημαντική νίκη των Αλβανών ήταν η αναγνώριση της γλώσσας τους ως μίας από τις επίσημες γλώσσες της χώρας (Véron 2015:172-175). Το ερώτημα όμως που τέθηκε από αυτή τη σύγκρουση είναι κατά πόσο η Μακεδονία μπορεί πραγματικά να είναι ένα πολυεθνικό κράτος, ερώτημα και διακύβευμα που παραμένει μέχρι και σήμερα.

Από το 2000 και μετά οι εθνικιστικές απόψεις εκφράζονται ανοιχτά και δημόσια, γίνονται πιο δημοφιλείς από ποτέ. Στην εξουσία βρίσκεται το δεξιό κόμμα VMRO-DPMNE που βρίσκεται στην

πρώτη γραμμή της εθνικιστικής συζήτησης. Στις εκλογές του 2008, το κόμμα εκδίδει μια μπροσούρα με τίτλο "Αναγέννηση σε 100 βήματα!" δηλώνοντας ανοιχτά τον στόχο να αναδιαμορφώσει το εθνικό αφήγημα της Μακεδονίας και να «επαναφέρει» τη δόξα και τη λαμπρότητα του μακεδονικού έθνους.

Πρόκειται για μια περίοδο που ευνοεί την άνοδο του εθνικισμού για πολλούς λόγους. Τα νέα κράτη των Βαλκανίων αναζητούν την εθνική τους ταυτότητα, η διαφωνία της Β.Μακεδονίας με την Ελλάδα ως προς το όνομα «πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (πΓΔΜ-FYROM) που αναγνωρίστηκε προσωρινά, η πληθώρα των εθνοτικών μειονοτήτων στο εσωτερικό της χώρας, η προσφυγική κρίση στο Κοσσυφοπέδιο το 1999 που οδήγησε στον ερχομό προσφύγων προς την πόλη είναι κάποιοι από αυτούς. Αυτή η κατάσταση ενίσχυσε τη δημοτικότητα των εθνικιστικών θεμάτων και η διαφωνία λειτούργησε ως παράγοντας αποσταθεροποίησης για την χώρα.

Το 2010 η τότε εθνικιστική κυβέρνηση του Nikola Gruevski ανακοινώνει το νέο πολεοδομικό σχέδιο με τον τίτλο: «Σκόπια 2014» και δημοσιεύει μια εικονική περιήγηση² της μελλοντικής πόλης που θα προκύψει με την ολοκλήρωση του προγράμματος. Τότε κανείς δεν πίστεψε ότι μια τέτοια μεγαλειώδης πρόταση για την πόλη θα μπορούσε ποτέ να εφαρμοστεί. Η αλήθεια είναι ότι μέσω του video προβαίνει σε μια προσπάθεια καθυστερημένης κατασκευής της εθνικής ταυτότητας της Β.Μακεδονίας. Μουσειοποιεί την πόλη και επαναχαράσσει την ιστορία ολόκληρης της χώρας μέσω των αστικών παρεμβάσεων. Μέσω μιας διαδικασίας εξαρχαϊσμού της πόλης με αγάλματα που αναφέρονταν στην αρχαιότητα, τοποθέτηση αψίδων και άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων επιδίωξαν να δείξουν μια εικόνα των Σκοπίων με ρίζες στην κλασική αρχαιότητα (Kulic 2017:96). Όποιος γνωρίζει λίγο τα τεκταινόμενα στη χώρα αντιλαμβάνεται ότι αυτές οι επιλογές κρύβουν συγκεκριμένα πολιτικά κίνητρα. Αφενός σχετίζονται με εθνικιστικά στοιχεία που αναδύονται τα τελευταία χρόνια, αφετέρου σχετίζονται με τον διακαή πόθο της κυβέρνησης να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το NATO. Βέβαια οι αστικές αλλαγές στην πόλη των Σκοπίων δεν είναι κάτι καινούριο, αλλά αποτελεί συνέχεια της ίδιας λογικής που το Βασίλειο της Σερβίας είχε προχωρήσει σε ενέργειες που διέγραφαν το οθωμανικό παρελθόν της πόλης στο όνομα μια μοντέρνας πόλης. Τώρα την ίδια αντιμετώπιση έχει τόσο το σοσιαλιστικό παρελθόν αλλά και κάθε τί

1 Βασικές αρχές του προγράμματος μπορεί να δει κάποιος εδώ: <http://www.idividi.com.mk/english/macedonia/438995/>

2 Το βίντεο μπορεί να το δει κάποιος εδώ: <https://www.youtube.com/watch?v=iybmt-iLysU>

μουσουλμανικό.

Σύμφωνα με τους Herold S., Langer B., Lechler, τα κτίρια και τα μνημεία αποτελούν συστήματα αναπαράστασης και νοσηματοδότησης, που αποτυπώνουν τον κυρίαρχο πολιτικό και πολιτισμικό λόγο. Οι πόλεις φέρουν τα ίχνη των διαδοχικών καθεστώτων, των κοινωνικών μετασχηματισμών και μπορούν να ιδωθούν ως αφηγήσεις και τόποι συλλογικής μνήμης (Εισαγωγή στο Herold-Langer-Lechler 2010 όπως παρατίθεται στο Σκουλαρίκη 2017Α:33). Από αυτή την οπτική θα δούμε πώς μέσα από το πρόγραμμα αναδεικνύεται ο ρόλος της πόλης στην υπηρεσία διαμόρφωσης μιας νέας εθνικής ταυτότητας, πώς η πόλη λειτουργεί ως ένας τόπος συλλογικής μνήμης ή συλλογικής αμνησίας όπως αποδεικνύεται στην περίπτωση των Σκοπίων αλλά και ποιό το αποτύπωμα της κυρίαρχης πολιτικής στον χώρο.

Το πρόσωπο ή τα πρόσωπα πίσω από το σχέδιο του προγράμματος αγνοούνται καθώς η κυβέρνηση δε δημοσίευσε ποτέ τα σχετικά στοιχεία. Πέρα από το βίντεο δε δημοσιεύθηκε επίσημο σχέδιο-masterplan που θα παρουσίαζε το έργο ενώ δεν προηγήθηκε καμία διαδικασία δημόσιας διαβούλευσης. Κάποια από τα έργα ανακοινώνονταν πριν την έναρξη των εργασιών ενώ ορισμένα όπως ανδριάντες και αγάλματα στήνονταν αυθημερόν χωρίς κανένας να γνωρίζει με τίνας απόφαση (Σκουλαρίκη 2017Α:33).

Η κυβέρνηση έμενε σιωπηλή ως προς τα κίνητρά της με ελάχιστες εξαιρέσεις. Ένα κυβερνητικό της στέλεχος, η Valentina Bozinovska, κατά την έναρξη του προγράμματος είχε δηλώσει: «[...] τα Σκόπια 2014 είναι μια δήλωση όλων όσων είχαμε καταφέρει από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Για πρώτη φορά έχουμε την ευκαιρία να δημιουργήσουμε μια απτή εκδήλωση της μακεδονικής ταυτότητας. [...] Ο πολιτισμός άρχισε πρακτικά εδώ» (Kubiena 2012:88). Έχει ενδιαφέρον ότι όταν κάποιος εισέρχεται στη Β.Μακεδονία λαμβάνει στο κινητό του μήνυμα που τον καλωσορίζει στην «κοιτίδα του πολιτισμού» (Σκουλαρίκη 2017Α:35). Ακολουθώντας τις σκέψεις της Τοντόροβα Μ., τα Βαλκανικά κράτη προσπαθούν να αντιστρέψουν την κατώτερη θέση τους έναντι αυτής της Δύσης.

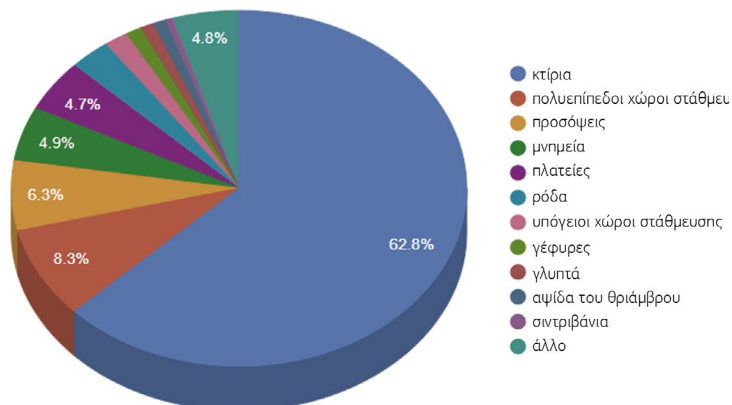
Το 2012 ο πρωθυπουργός κατά την εγκαινίαση της «Πόρτα Μακεδονία» δήλωσε προκλητικά: «Εγώ είμαι πίσω από αυτό το σχέδιο. Νομίζω πως είναι καλό, ποιοτικό και χρήσιμο και δεν υπάρχει τίποτα το επιλήψιμο σε αυτό» (MINA 2017, όπως παρατίθεται στο Σκουλαρίκη 2017Α:33). Με μια μικρή ματιά στην πόλη εύκολα μπορεί να καταλάβει κανείς ότι ξεκάθαρος στόχος του προγράμματος ήταν η ανάπλαση της πόλης σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά και δυτικά πρότυπα και η εξάλειψη της κυρίαρχης «σοσιαλιστικής» αισθητικής

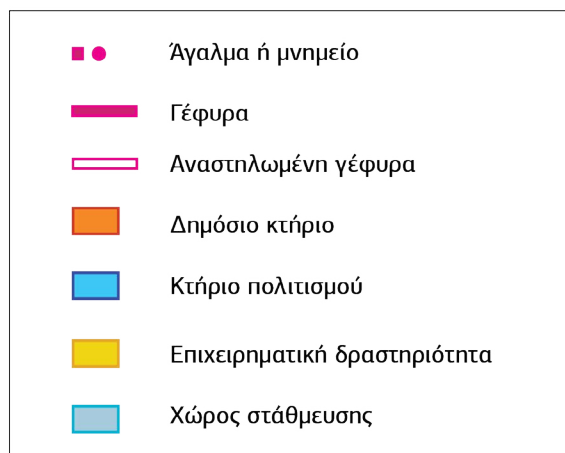
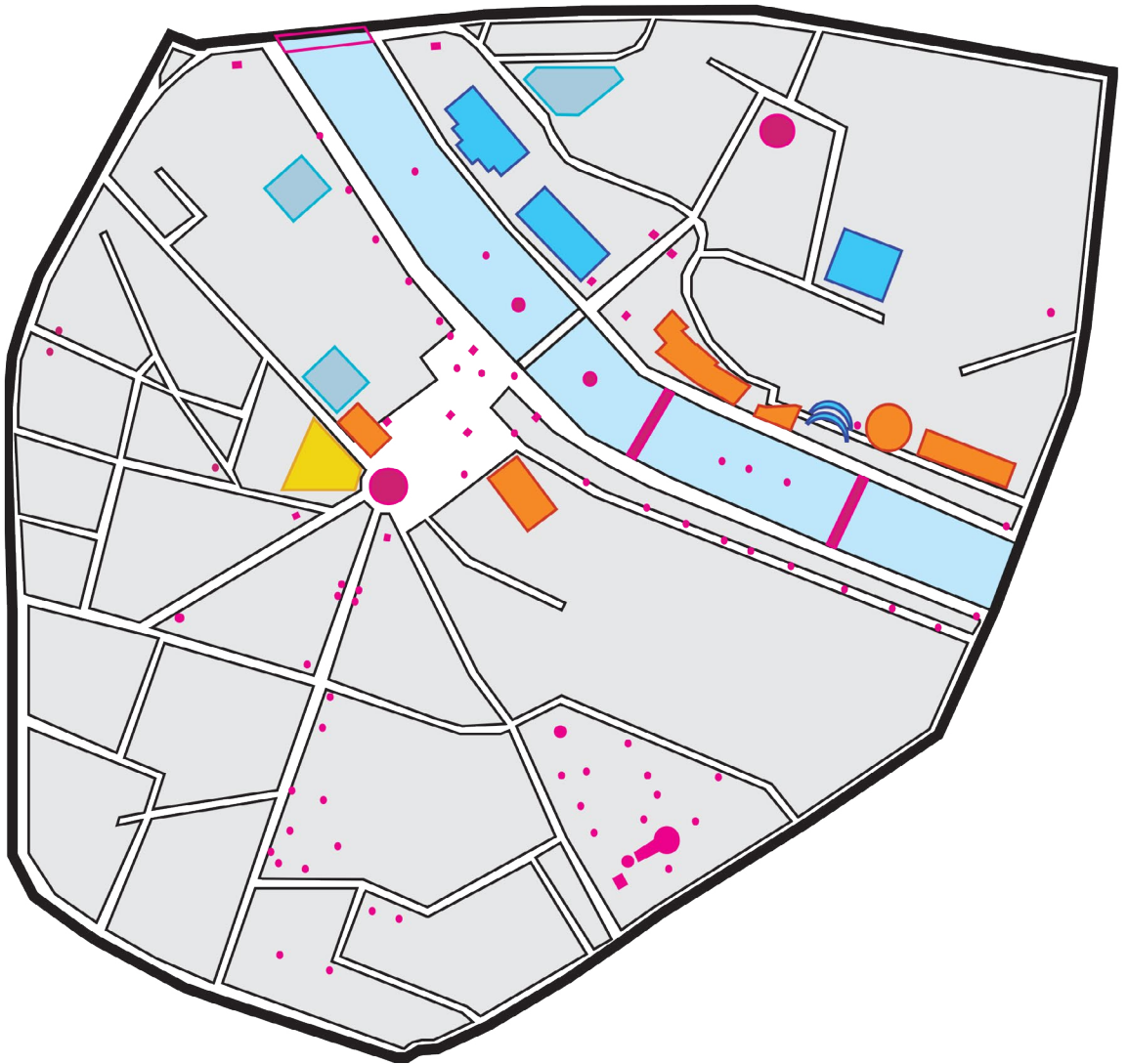
της (Σκουλαρίκη 2017:35).

Τελικά το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε, η πόλη μετατράπηκε σ' ένα απέραντο εργοτάξιο που δούλευε με γοργούς ρυθμούς και όταν πια ολοκληρώθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του το κέντρο των Σκοπίων ήταν αγνώριστο, θυμίζοντας θεματικό πάρκο ή το κιτς παράδειγμα του Las Vegas. Αξίζει να δούμε ορισμένα πιο συγκεκριμένα στοιχεία για το πρόγραμμα που προσπάθησε να διαγράψει την σοσιαλιστική και οθωμανική αρχιτεκτονική που είχε δώσει στην πόλη την αρχιτεκτονική ταυτότητά της. Με μια γρήγορη ανάγνωση η παρέμβαση στην πόλη αφορά την κατασκευή πολλών μνημείων και αγαλμάτων ιστορικών και θρησκευτικών προσωπικοτήτων, τρεις επιπλέον γέφυρες πεζών πάνω από τον ποταμό Αξιό ο οποίος διαχωρίζει την Παλιά Μουσουλμανική Συνοικία από την υπόλοιπη πόλη, την κατασκευή δημοσίων κτιρίων, που μοιάζουν με νεοκλασικά ή νεο-μπαρόκ αρχιτεκτονικά στυλ, καθώς και τη διακόσμηση υφιστάμενων κτιρίων από την περίοδο της ανοικοδόμησης μετά τον σεισμό με «κλασσικές» προσόψεις.

Με την ολοκλήρωση του έργου το 2018, το κέντρο των Σκοπίων περιλαμβάνει μια νέα αίθουσα φιλαρμονικής, ένα νέο εθνικό θέατρο, τρία νέα κυβερνητικά κτίρια, ένα νέο επιχειρηματικό κέντρο, μια νέα εκκλησία, τρία νέα μουσεία, δύο νέα ξενοδοχεία, μια αψίδα του θριάμβου, δύο νέες γέφυρες και πάνω από 20 νέα χάλκινα και μαρμάρινα αγάλματα από εθνικές ιστορικές προσωπικότητες. Στην πραγματικότητα, τα Σκόπια 2014 στοχεύουν στον επαναπροσδιορισμό του χαρακτήρα της πόλης σε μόλις τέσσερα χρόνια (Graan A., 2013:161).

Κατανομή των πόρων
του προγράμματος
ανάλογα με το είδος
κατασκευής
Πηγή: <http://sko-pje2014.prizma.bim.eu.com> 2020

Χάρτης με τις επεμβάσεις του
προγράμματος
Πηγή: Véron 2015:210

Το πρόγραμμα "Σκόπια 2014"
 με αριθμούς
 Πηγή: <http://skopje2014.prizma.bim.eu.com> 2020

Παρ' όλο που το πρόγραμμα αφορά το σύνολο της πρωτεύουσας, οι παρεμβάσεις εστιάζουν στο κέντρο της πόλης και ιδιαίτερα στην κεντρική πλατεία της: την «πλατεία Μακεδονίας». Αυτό δεν είναι τυχαίο, καθώς το κέντρο είναι το στρατηγικό σημείο που χρειάζεται για να προωθηθεί ακόμα περισσότερο αυτή η επένδυση αλλά και γιατί αυτή η χωρική εγγύτητα επιβάλλει στον θεατή μια συνέχεια μεταξύ των επιμέρους αγαλμάτων και των κτιρίων, που είναι αδύνατο να αγνοηθεί.

Μόνο στην πλατεία υπάρχουν τα ακόλουθα αγάλματα: ο Μέγας Αλέξανδρος¹ (356–323 π.Χ.) ο Ιουστινιανός Ι (483–565 μ.Χ.), βυζαντινός αυτοκράτορας που γεννήθηκε κάπου κοντά στα Σκόπια, ο Tsar Samoil (958–1014 μ.Χ), μεσαιωνικός κυβερνήτης της Μακεδονίας, οι Berovski (1840–1907), Dame Gruev (1871–1906), Goce Delchev (1872–1903) και Dimitrija Chupovski (1878–1940), επαναστάτες που αντιτάχθηκαν στους Οθωμανούς. Την επαναστατική ομάδα Gemidzii, που οργάνωσε μια διάσημη τρομοκρατική επίθεση στο πλαίσιο της ανεξαρτησίας της Μακεδονίας και ο Metodija Andonov Chento (1902–1957), ο πρώτος πρόεδρος του Αντιφασιστικού Συμβουλίου για τη Λαϊκή Απελευθέρωση της Μακεδονίας, η οποία οδήγησε με επιτυχία την αντίσταση στην κατοχή του Άξονα (Graan και Takovski 2017:70).

Στο κέντρο της πλατείας έχει τοποθετηθεί το σημαντικότερο άγαλμα, αυτό του Μ.Αλέξανδρου με ύψος 24,5 μέτρα πάνω σ' ένα άλογο κρατώντας ένα σπαθί κι έτοιμος για μάχη. Επί της πλατείας βρίσκονται ακόμα δύο αγάλματα με άλογα, φανερά υποβαθμισμένα και σα να βρίσκονται σ' έναν αργό περίπατο: ο Gruev που κρατά ένα όπλο και ο Delchev που δείχνει τον ορίζοντα. Μαζί αντιπροσωπεύουν το ζεύγος Delchev-Gruev τα ιδανικά του διαρκή αγώνα στην πορεία της μακεδονικής ιστορίας. Αν ο Βουκεφάλας και ο Μ.Αλέξανδρος αναφέρονται στην αρχαιότητα, το δίδυμο μεταφέρει αυτό το πνεύμα στη σύγχρονη εποχή (Graan και Takovski 2017:70).

Πέρα από τον Μ.Αλέξανδρο κανένα άλλο άγαλμα δεν έχει ενεργητική στάση ή θέση μάχης. Οι αυτοκράτορες Justinian και Samoil κάθονται σε θρόνο, το μνημείο των Gemidzii απεικονίζει ορισμένα μέλη από την οργάνωση που ενώ είναι γνωστή για την επαναστατική τους δράση όλοι απεικονίζονται σε χαλαρή στάση. Το άγαλμα του Chento στέκεται με τεντωμένο το δεξί του χέρι, σα να δείχνει με τον δείκτη του το μονοπάτι του μακεδονικού έθνους (Graan και Takovski 2017:70).

¹ Αν και το άγαλμα είναι ευρέως γνωστό ότι αναπαριστά τον Μ.Αλέξανδρο επισήμως ονομάζεται «Πολεμιστής σε άλογο» σε μια προσπάθεια να κρατηθούν τα προσχήματα με την Ελλάδα.

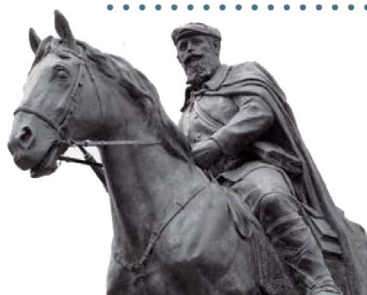
Αγάλματα πάνω στην
"Πλατεία Μακεδονίας"
Πηγή: Veron 2015:201
(ιδία επεξεργασία)

Κύριλλος και Μεθόδιος

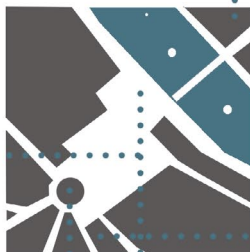
Τσάρος Σαμουήλ

Goce Delcev και Dame Gruev

Ιουστινιανός

Μέγας Αλέξανδρος

Gemidzii ή Βαρκάρηδες της Θεσσαλονίκης

Η κεντρική "Πλατεία Μακεδονίας"
Πηγή από πανω:
<https://www.gotravelblogs.com> 2020
<https://abackpackerstale.com/>

Το καθένα από αυτά τα αγάλματα προέρχεται από διαφορετική ιστορική περίοδο και αντιπροσωπεύει κάτι διαφορετικό: αυτοκράτορες αρχαίων και μεσαιωνικών αυτοκρατοριών, ήρωες αγώνων για την ανεξαρτησία, θρησκευτικούς ηγέτες της χριστιανικής Ορθοδοξίας. Μέσω της τοποθέτησής τους, παρουσιάζουν την ιστορία της Μακεδονίας ως κάτι εξιδανικευμένο. Καθένα από τα αγάλματα που βρίσκονται στην κεντρική πλατεία κοιτάζει προς το κέντρο της αλλά η οπτική του είναι πάνω από τα κεφάλια των θεατών, πιθανώς κοιτάζουν προς τον πάντα λαμπρό ορίζοντα της Μακεδονίας. Τα βλέμματα συναντώνται στον Αλέξανδρο, στον κορυφαίο Μακεδόνα (Graan και Takovski 2017:70).

Στα δεκάδες αγάλματα που γέμισαν την πόλη, βρίσκουμε μόνο δύο επώνυμες γυναίκες: την Μητέρα Τερέζα (με αλβανική καταγωγή) και την Αγία Λυδία. Ένα τρίτο γλυπτό σ'ένα σιντριβάνι ονομάζεται «Μητέρες της Μακεδονίας» και αναπαριστά γυναίκες (η μία έγκυος, η άλλη θηλάζει και οι άλλες κρατούν παιδιά) (Σκουλαρίκη 2017B). Σύμφωνα με το σχέδιο οι γυναίκες δεν έχουν άλλο ρόλο παρά αυτόν της μητέρας ή της Αγίας.

Οι μητέρες του Έθνους
Πηγή: <https://en.tripadvisor.com> 2020

Η μητέρα Teresa
Πηγή: <https://i.pinimg.com> 2020

Η Αγία Λυδία
Πηγή: <https://balkaninsight.com>

Το άγαλμα του Προμηθέα στην αρχή αναπαρίστατο γυμνό. Λόγω αντιδράσεων που προκλήθηκαν από κύκλους της κυβέρνησης, στην πορεία προστέθηκε ένα εσώρουχο.

Πηγή: <https://balkaninsight.com> 2020

Φεύγοντας από τον χώρο της κεντρικής πλατείας στην άλλη όχθη του ποταμού, στο άλλο άκρο της Πέτρινης Γέφυρας βρίσκονται δύο ζευγάρια αγίων: α. οι Kliment και Naum στα αριστερά της γέφυρας, και β. ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος στα δεξιά και κοιτάζουν την παλιά μουσουλμανική συνοικία. Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος ήταν ιεραπόστολοι τον ένατο αιώνα και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον εκχριστιανισμό των σλαβικών λαών. Λιγότερο από 50 μέτρα μακριά, βρίσκεται το ιδιαίτερα προβεβλημένο Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα.

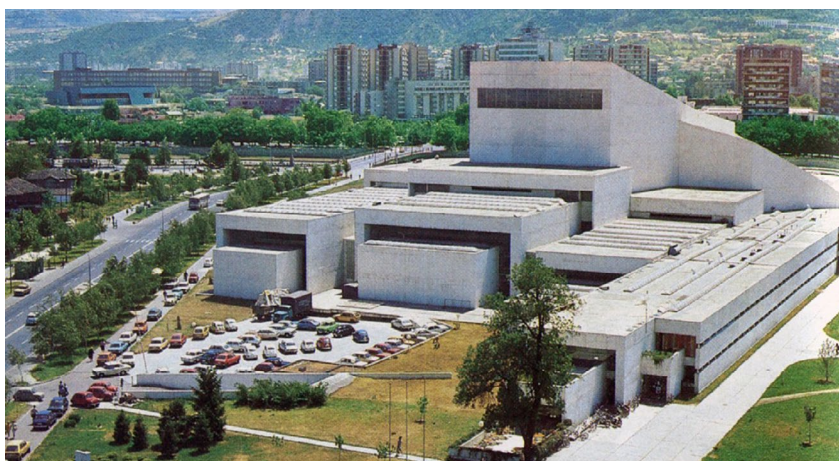
Στην ίδια όχθη, από την άλλη πλευρά της γέφυρας χτίστηκε ένα κτίριο που μοιάζει με αρχαιοελληνικό ναό. Ίσως είναι το πιο αξιοσημείωτο αφού εκεί λειτουργούν το Συνταγματικό Δικαστήριο, το Κρατικό Αρχείο και το Αρχαιολογικό Μουσείο, τοποθετώντας την «δικαιοσύνη» και τα ιστορικά γεγονότα κάτω από μια κοινή στέγη. Είναι το πιο ακριβό κτίριο που χτίστηκε στη διάρκεια του προγράμματος με τον προϋπολογισμό του να ξεπερνά τα 40 εκατομμύρια ευρώ-τα μισά δηλαδή από τον συνολικό αρχικό προϋπολογισμό του προγράμματος (Skorje 2014 Uncovered 2018)! Το κτίριο αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς η επιλογή της θέσης του οδηγεί στην απόκρυψη του κτιρίου της Εθνικής Όπερας που βρίσκεται ακριβώς από πίσω. Εμποδίζεται λοιπόν η οπτική για ένα από τα πιο σημαντικά παραδείγματα της αρχιτεκτονικής που προέκυψε μετά τον σεισμό του 1963. Τα υπόλοιπα κτίρια που χτίστηκαν κατά μήκος της όχθης ήταν το κτίριο των τηλεπικοινωνιών, το τελωνείο, ένα νέο κτίριο για το Υπουργείο Εξωτερικών και το κτίριο για τα δημόσια έργα, δηλαδή κτίρια που λειτουργούν απομονωμένα και δεν έχουν να προσφέρουν στη δημόσια ζωή αλλά τοποθετούνται σ' έναν από τους κεντρικότερους δημόσιους χώρους (Koželj -Stefanovska 2012:97).

Όπως και στα προηγούμενα πολεοδομικά σχέδια της πόλης ένα κομμάτι της πόλης μένει στο περιθώριο των όποιων αστικών μεταλλαγών εντάσσονται σε επίσημο πρόγραμμα. Πρόκειται για το βόρειο τμήμα της πόλης-το «ανατολίτικο¹» που τα τελευταία χρόνια απέκτησε νέα ζωή στεγάζοντας νυχτερινά κέντρα, μπαρ, καφετέριες και τουριστικά μαγαζιά. Ήταν μια αυθόρμητη αντίδραση των νέων που άρχισαν να αποφεύγουν το κέντρο της πόλης και προτίμησαν έναν τόπο εναλλακτικής κουλτούρας και διεθνοτικής συνύπαρξης. Σε μια πόλη που πλέον χριστιανοί και μουσουλμάνοι ζουν χωριστά σ' αυτό το κομμάτι της πόλης οι τουρκικές και αλβανικές κοινότητες γειτονεύουν (Σκουλαρίκη 2017Α:35, Σκουλαρίκη 2017Β). Στο πρόγραμμα «Σκόπια 2014» αυτοί οι πληθυσμοί είναι σα φαντάσματα, όχι μόνο δεν επενδύονται υποδομές σ' αυτές τις περιοχές από το πολυδάπανο πρόγραμμα αλλά επιχειρείται αυτό το κομμάτι

1 Stara Čaršija στα μακεδονικά που σημαίνει Παλιά Αγορά, Παλιά Πόλη

της πόλης να κρυφτεί. Χτίζοντας τα νέα κτίρια που αναφέρθηκαν προηγουμένως κατά μήκος της βόρειας όχθης του ποταμού φαίνεται ότι είχαν έναν επιπλέον στόχο: να κρύψουν τμήματα της πόλης και της ιστορίας που δε θεωρούνται αρκετά «ευρωπαϊκά» ή δε συμβαδίζουν με την ιστορία της υπόλοιπης Δυτικής Ευρώπης. Με αυτόν τον τρόπο οι μιναρέδες της ανατολίτικης γειτονιάς όπως και το μοντέρνο-σοσιαλιστικό κτίριο της όπερας κρύβονται πίσω από την κουρτίνα των «νεοκλασικών» κτιρίων.

Αυτή η αισθητική επιλογή που έχει επιλεγεί για τα μνημεία, τα μουσεία και τις λοιπές παρεμβάσεις παρουσιάζει μονάχα ένα μέρος της πραγματικής ιστορίας. Το γιουγκοσλαβικό παρελθόν της χώρας, κατά το οποίο η μακεδονική εθνική ταυτότητα αναγνωρίστηκε πολιτικά για πρώτη φορά, δεν έχει καθόλου θέση στο πρόγραμμα. Αντίθετα, η αρχιτεκτονική κληρονομιά εκείνης της περιόδου κρύβεται από τις διάφορες νέες κατασκευές. Ταυτόχρονα αγνοείται η ιστορία και το παρελθόν των διάφορων μειονοτήτων που κατοικούν στην χώρα. Τελικά η ιστορία αναθεωρείται από μια οπτική εθνικιστική, πιο επιθετική, πιο μάτσο-αρσενική.

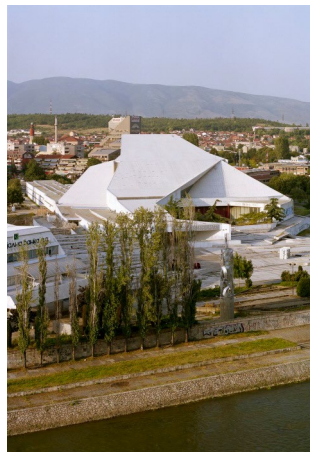
Το κτίριο της Όπερας, δημιούργημα κατά την ανοικοδόμηση των Σκοπίων από τη Σλοβένικη αρχιτεκτονική ομάδα Biro 71, ξεχωρίζει για τη μορφή του. Εμπνευσμένο από οργανικές μορφές, χτισμένο από λευκή πέτρα «γεννάει» ομορφότερο από άλλα συνομήλικα κτίριά του (Weiss 2010:91). Είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής της σοσιαλιστικής περιόδου. Κατά την περίοδο του προγράμματος "Σκόπια 2014" μια σειρά νέων κτιρίων κατά μήκος της όχθης του Βαρδάρη έχουν ως συνεπεία να κρύψουν την οπτική φυγή προς το κτίριο. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία.

Πηγή ξεκινώντας από πάνω:

<https://twitter.com/SpomenikDatabse> 2020

<http://www.sosbrutalism.org> 2020

<https://www.google.com/maps> 2020

Το κυβερνητικό μέγαρο μεταμορφώθηκε για να θυμίζει τον Λευκό Οίκο

Πηγή ξεκινώντας από πάνω:
<https://marh.mk> 2020
<https://balkaninsight.com>
2020
<https://balkanbusinesswire.com>
2020

Διώροφα κόκκινα λεωφορεία, γαλέρες και άλλα παρόμοια στοιχεία ενισχύουν την εντύπωση που αφήνουν τα Σκόπια ως ένα θεματικό πάρκο.

Πηγή ξεκινώντας από πάνω:
<http://randomstreets.blogspot.com> 2020
<https://balkaninsight.com> 2020

3.3.2 ΤΟ ΝΕΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ

Όλες αυτές οι "αρχιτεκτονικές" δημιουργίες της μακεδονικής πολιτικής ηγεσίας δεν είναι παρά οι μάσκες που οι ανίδεοι επαρχιώτες κλέφτες φορούν ενώ τρέχουν μέσα στο πολυκατάστημα της Ευρωπαϊκής ιστορίας.

Miroslav Grcev
αρχιτέκτονας και κριτικός των "Σκοπίων 2014"

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ο εθνικισμός με διάφορες μορφές ήταν βασικό στοιχείο της κρατικής εξουσίας και των περισσότερων κυβερνήσεων ανεξάρτητα από κόμματα ή πρόσωπα που εναλλάσσονταν.

Μέσω του προγράμματος «Σκόπια 2014» αναδεικνύεται η εμμονή που υπάρχει στην πόλη αλλά και σε άλλες πρώην σοσιαλιστικές πόλεις σχετικά με την ιστορία ως πηγή ταυτότητας. Στα Σκόπια αυτή η εμμονή πήρε πιο επίσημη μορφή όταν το 2008 μέσω του προγράμματος "Forum Skopje", οργανώθηκαν διάφορες συζητήσεις για την πόλη και τον χώρο, με πρώτη θεματική «η πόλη και η ταυτότητά της». Η εκδήλωση είχε τεράστια επιτυχία με πολλή συμμετοχή σε κόσμο και απήχηση στα Μέσα. Οι εθνικιστικές κυβερνήσεις μεθοδεύουν τέτοιου είδους καταστάσεις στρέφοντας το ενδιαφέρον του κόσμου πέρα από τα πραγματικά προβλήματα της καθημερινότητας. Μέσω του προγράμματος «Σκόπια 2014» επιχειρείται να δοθεί χωρική υπόσταση στο αφήγημα της εθνικής ταυτότητας που προωθείται.

Το πρόγραμμα εξυπηρετεί διάφορους σκοπούς στοχεύοντας τόσο προς το εσωτερικό της χώρας όσο και προς τα έξω. Αποσκοπεί σε μια νικηρή δήλωση ως προς την εθνική ταυτότητα της Μακεδονίας αλλά και μια προσπάθεια προκειμένου να προωθήσει με δυναμικό τρόπο την εικόνα της για να προσελκύσει ξένους επενδυτές και τουρισμό. Όλη αυτή η προσπάθεια ενισχύεται από τις κρατικές διαφημιστικές εκστρατείες στα διεθνή μέσα. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η βαλκανική αναλογία του Las Vegas. Λόγω του προγράμματος τα Σκόπια (όπως και το Las Vegas όταν πρωτοέγινε) έχουν προσελκύσει ένα κοινό για να θαυμάσει και να εκπλαγεί από την κλίμακα και την υπερβολή του (Graan και Takovski 2017:68-69).

Το "Σκόπια 2014" αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σε σχέση με την επινόηση της παράδοσης όπως την ορίζει ο Hobsbawm. Σύμφωνα με αυτόν, «παραδόσεις» που φαίνονται ή διεκδικούν ότι είναι παλιές, συχνά έχουν εντελώς πρόσφατη προέλευση και μερικές φορές είναι επινοημένες. Με τον όρο «επινοημένη παράδοση» εννοούμε ένα σύνολο πρακτικών οι οποίες συνήθως διέπονται, φανερά ή σιωπηρά, από αποδεκτούς κανόνες και με τελετουργική ή

συμβολική φύση, και οι οποίες επιδιώκουν να ενσταλάξουν ορισμένες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς μέσω επανάληψης, γεγονός που αυτόματα συνεπάγεται τη συνέχεια με το παρελθόν. Αυτό που κάνει ενδιαφέρουσα την επινόηση της παράδοσης είναι η αντίθεση ανάμεσα στη διαρκή μεταβολή και ανανέωση του σύγχρονου κόσμου και στην προσπάθεια να συγκροτηθούν τουλάχιστον κάποιες όψεις της κοινωνικής ζωής μέσα σ' αυτόν ως αμετάβλητες και σταθερές (Hobsbawm 2004: 9-10).

Το αφήγημα ότι η εθνική ταυτότητα της Μακεδονίας εκκινεί από τον Μέγα Αλέξανδρο¹ βρίσκει τις ρίζες του στην πιο πρόσφατη ιστορία της και κέρδισε οπαδούς γύρω στο 1980.

Μέχρι πρότινος, το εθνικό αφήγημα όριζε το μακεδονικό έθνος ως σλαβικής καταγωγής και εστίαζαν κυρίως στις δραστηριότητες των επαναστατών του 19ου και του 20ου αιώνα. Όπως ο Goce Delchev και ο Dame Gruev, που αγωνίστηκαν για ανεξαρτησία από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατά τη σοσιαλιστική περίοδο, η έμφαση στην κοινή σλαβική καταγωγή και γλώσσα αποτελούσε ένα ενοποιητικό στοιχείο για τα έθνη της Γιουγκοσλαβίας. Ο Gruevski υποβαθμίζει τη σλαβική καταγωγή των σύγχρονων Μακεδόνων υποδηλώνοντας την πρόθεση για αποστασιοποίηση από τα γειτονικά έθνη (δηλ. τους Σέρβους, τους Βούλγαρους, τους Αλβανούς) και να υπογραμμίσει μια εθνική ιδιοσυστασία των Μακεδόνων (Σκουλαρίκη 2017Α:35-39). Πρόκειται για μεγάλη αλλαγή όσον αφορά τη Μακεδονική ταυτότητα.

Το πρόγραμμα μπορεί να ιδωθεί και ως μια αισθητική και πολιτική προσπάθεια της Μακεδονίας να ανακτήσει ένα προ-σοσιαλιστικό παρελθόν, μια προσπάθεια η Μακεδονία να ανήκει στην ιστορία της

1 Ο μύθος του Μ.Αλεξάνδρου έχει εμπνεύσει πολλούς λαούς για αιώνες μετά τον θάνατό του. Ο θρύλος του στάθηκε για την Ευρώπη και την Ασία ό,τι περίπου η Ιλιάδα και η Οδύσσεια για τον Αρχαίο Κόσμο. Συνοπτικά η ιστορία του είναι ότι ανέβηκε στον θρόνο της Μακεδονίας σε ηλικία 20 χρονών, στα 22 ξεκινά την εκστρατεία στην Ασία, μετά από διάφορες νίκες και περιπέτειες στα 30 του εκστρατεύει στις Ινδίες και πεθαίνει στα 33 του στη Βαβυλώνα. Μέσα σε 11 χρόνια κατάφερε να κατακτήσει όλο τον τότε γνωστό κόσμο και είναι λογικό η ιστορία του να αφήσει βαθύτατα ίχνη στην ιστορία όλων των λαών εκείνης της περιοχής και η μνήμη του να διατηρηθεί ζωντανή περισσότερο από κάθε άλλου μεγάλου άνδρα της αρχαιότητας. Όσο τα χρόνια περνούσαν το όνομά του εμπλέκεται με θρύλους, όλο και πιο περίεργες περιπέτειες και άθλους συγκεντρώνοντάς στο πρόσωπό του χαρακτηριστικά πολλών μυθικών προσώπων από διάφορες εποχές. Όσο ο μύθος του περιπλεκόταν τόσο απομακρυνόταν από τα πραγματικά ιστορικά γεγονότα (Πάλλης 1935:7-44). Είναι λογικό λοιπόν όλες αυτές οι περιοχές από τις οποίες πέρασε ο Αλέξανδρος να τον διεκδικούν ως ήρωα.

υπόλοιπης Ευρώπης, να γιορτάσει το ένδοξο, προ-κομμουνιστικό της παρελθόν, να συνδέσει το «μυθικό» της παρελθόν με τις μελλοντικές φιλοδοξίες (Graan και Takovski 2017:72). Οι Βαλκάνιοι γνωρίζουν πολύ καλά τις αντιλήψεις της Δύσης προς αυτούς και ως ένα βαθμό τις έχουν εσωτερικεύσει². Από τη Δύση δημιουργήθηκε η αντίληψη ότι τα Βαλκάνια αν και ανήκουν γεωγραφικά στην Ευρώπη δεν ήταν κοινωνός του κοινού πολιτισμού της ευρωπαϊκής Ηπείρου, μια αίσθηση ότι τα Βαλκάνια είναι ένας κόσμος απολίτιστος με μια έμφυτη τάση για αναταραχές, αναστατώσεις, συγκρούσεις (Κιτρομπλίδης στο Τοντόροβα 2005:25-27). Άλλωστε, [...] η Δύση βρίσκεται στην προνομιά να θέσει να αποτελεί το πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο ορίζονται όλοι οι Άλλοι, κάτι που αρμόζει στην ιστορική πολιτική και οικονομική δύναμη της Δύσης (Carrier J. όπως παρατίθεται στο Τοντόροβα 2005:44).

Το «Σκόπια 2014» επιδιώκει να υποκινηθούν αισθήματα εθνικής περηφάνειας στους Μακεδόνες. Προσπαθούν να φτιάξουν μια Ευρωπαϊκή, Χριστιανική πόλη που δεν ήταν ποτέ. Για πολλούς υποστηρικτές του Gruevski το κέντρο της πόλης λειτουργεί σαν εκκλησία-σαν κάτι το ιερό, είναι ένας χώρος δημιουργίας μύθων, ένας χώρος που τον επισκέπτονται για να βιώσουν το αφήγημα. Ο εθνικιστικός μύθος αποκτά υλική υπόσταση ενώ έχει επεκταθεί σε τόσο μεγάλο μέρος του δημόσιου χώρου που η πόλη αδυνατεί να δείξει οτιδήποτε άλλο πέρα από το εθνικιστικό της αφήγημα (Graan και Takovski 2017:71). Χωρίς να είναι αλήθεια αφήνει την εντύπωση ότι είναι ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα για την πόλη, ότι δεν αφήνει καμία γωνία της ανέγγιχτη. Πράγματι, όσο το πρόγραμμα προχωρούσε, τόσο καλύπτονταν ή κρύβονταν με άλλους τρόπους τα κτίρια που είχαν προκύψει από την ανοικοδόμηση του 1963.

Ο σημαντικότερος ίσως στόχος του προγράμματος ήταν η διαμόρφωση της εθνικής ιδεολογίας και η εσωτερικεύσή της από τους πολίτες. Σύμφωνα με τον Balibar, η εθνική ιδεολογία περιλαμβάνει ως τα πιο σημαντικά συστατικά της στοιχεία το όνομα του έθνους και την σημαία (Balibar 2017). Ως προς την ονομασία της Β.Μακεδονίας αμφισβητούσαν από την χώρα μας, με συνέπειες στην πορεία ένταξης της Μακεδονίας στην Ε.Ε και

2 Αν και οι βαλκανικοί λαοί κατηγορούν συχνά τις ξένες δυνάμεις για τα δεινά τους δεν ήταν ποτέ έντονη η αίσθηση της θυματοποίησης, υπάρχει πάντοτε η συνείδηση ενός κάποιου βαθμού αυτονομίας. Ακόμα και η κατ' όνομα ύπαρξη ενός ανεξάρτητου εθνικού κράτους ήταν πολύ σημαντική υπόθεση για ανθρώπους που ήταν υποταγμένοι και περιθωριοποιημένοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Τοντόροβα 2005:58)

στο NATO. Αντίστοιχα, διεκδικούμε από κοινού την ίδια ιστορία και το ίδιο σύμβολο της σημαίας της Β.Μακεδονίας. Το "θέμα της ονομασίας" γινόταν αντικείμενο συνεχούς συζήτησης στα εθνικά και διεθνή μέσα ενημέρωσης και φόρτιζε με ακόμη περισσότερο νόημα το έργο. Ταυτόχρονα, ο αριθμός των εθνικών σημαιών στον αστικό χώρο των Σκοπίων έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Έτσι, τα νέα μνημεία και τα κτίρια, μαζί με την πανταχού παρουσία της σημαίας και του θέματος της ονομασίας, δημιουργούν ένα σύστημα, το οποίο εξυπηρετεί την εσωτερική τους εθνική ταυτότητα που προωθείται. Αυτή η διαδικασία δεν στοχεύει βέβαια μόνο προς τους πολίτες της Μακεδονίας, αλλά και στη γειτονική της χώρα, την Ελλάδα (Kubiena 2012:92).

Το έργο δεν είναι μονάχα όσα βλέπουμε αλλά και όσα στρατηγικά, δεν μας δείχνουν. Υπάρχει μια προσπάθεια να οικοδομηθεί ένας «καθαρός» χώρος. Καθαρός από σοσιαλιστικά σύμβολα που θεωρούνται «βρώμικα» κι «επικίνδυνα», καθαρός από άλλες μειονότητες φτιάχνοντας μόνο μακεδονικά αγάλματα. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι αντίστοιχα καθαρά και «ευγενή»: λευκό μάρμαρο, χρυσός και χαλκός είναι τα κυρίαρχα υλικά. Το μάρμαρο συνδέεται συνήθως με την αιωνιότητα, το λευκό χρώμα συμβολίζει το καθαρό αλλά και την αγνότητα στην χριστιανική εκκλησία, ο χαλκός συμβολίζει την εξουσία, ο χρυσός συνδέεται με την τελειότητα, το φως και την αρρενωπότητα. Το εμβληματικότερο σημείο της παρέμβασης του προγράμματος Σκόπια 2014 είναι αναμφίβολα το άγαλμα του Μ.Αλεξάνδρου και συγκεντρώνει το σύνολο αυτών των συμβολισμών: είναι κατασκευασμένο από χαλκό και μάρμαρο, σε αποχρώσεις του χρυσού και του λευκού (Véron 2015:192).

Σύμφωνα με τον Hobsbawm (Hobsbawm 2004) η εφεύρεση της ταυτότητας στηρίζεται σε τρεις βασικούς πυλώνες: στην κατασκευή μνημείων, στις δημόσιες τελετές, στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Το πρόγραμμα 2014 υιοθέτησε όλες αυτές τις αρχές.

Το Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα είναι ένα παράδειγμα για το πώς αξιοποιείται για την προώθηση του εθνικού αφηγήματος. Στο Μουσείο οι επισκέπτες δεν έχουν την ευκαιρία να το περιδιαβούν μόνοι τους παρά μονάχα με συνοδεία ξεναγού που θα αναφερθεί στην «επίσημη» ιστορία, χωρίς να αφήνει περιθώρια σκέψης στον επισκέπτη. Όσον αφορά τις εκθέσεις τα 2/3 του μουσείου αφορούν την εθνική ιστορία της Μακεδονίας με ένα τεράστιο κενό από τον μεσαίωνα στον 20ο αιώνα, ενώ από τα 40 αγάλματα που εκτίθενται

μόνο τα 3 είναι γυναικών και μόνο 2 απεικονίζουν Αλβανούς ήρωες. Το υπόλοιπο 1/3 των εκθέσεων αναφέρεται στα θύματα του κομμουνισμού εξισώνοντας τον κομμουνισμό με τον ναζισμό (Véron 2015:184-188). Χαζεύοντας κανείς στο ίντερνετ θα δει ότι το μουσείο πέρα από την επίσημη ονομασία του συχνά αναφέρεται ως το «Μουσείο των Θυμάτων του Κομμουνισμού». Επιπλέον, ενώ η χώρα μετά τη Συμφωνία της Οχρίδας το 2001 έχει δύο επίσημες γλώσσες τα Αλβανικά και τα Μακεδονικά στο μουσείο χρησιμοποιούνται μόνο μακεδονικά και αγγλικά δηλώνοντας ρητά από την πλευρά του επίσημου κράτους ότι οι Αλβανοί δεν είναι ευπρόσδεκτοι στο μουσείο. Σε συνέχεια όσων αναφέραμε νωρίτερα από τον Hobsbawm για τις μεγάλες επίσημες τελετές, το Μουσείο εγκαινιάστηκε τον Σεπτέμβριο του 2011 στην 20η Επέτειο από την ανεξαρτησία της χώρας όπως και το άγαλμα του Μ.Αλεξάνδρου στην κεντρική πλατεία.

Αντίστοιχα όσον αφορά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, τα ιστορικά βιβλία παρουσιάζουν μια πειραγμένη εκδοχή της ιστορίας, που κεντράρει στη σύγχρονη ταυτότητα του έθνους, αρνούμενη το θετικό παρελθόν της σοσιαλιστικής περιόδου (Véron 2015:184-188). Δίνεται πλέον τόση σημασία στην ιστορία του «Μακεδονικού Λαού» που ενώ τα σχολικά βιβλία το 1969 αφιέρωναν στο κομμάτι της αρχαίας ιστορίας 20 σελίδες, το 2000 αφιέρωναν 200 σελίδες (Σκουλαρίκη 2017Α:37). Η νέα γενιά είναι ο στόχος, ειδικά όσο οι αναμνήσεις των μεγαλύτερων ξεθωριάζουν. Σ' αυτό βοηθούν τα ΜΜΕ όπως και ο διαμορφωμένος αστικός χώρος με τα μνημεία και τις νέες προσόψεις των κτιρίων.

Ένα σημείο-κλειδί στην αναθεώρηση της ιστορίας είναι η αλλαγή των ονομάτων σε κεντρικούς δημόσιους χώρους αλλά και στους δρόμους. Το συναντάμε πανευρωπαϊκά και σ' όλα τα Βαλκάνια όσον αφορά την ιστορία μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο (Κόφφα-Μιχαηλίδης 2020:130). Αυτό δεν είναι μια ουδέτερη πράξη καθώς τα ονόματα που αποδίδονται είναι μια υπενθύμιση στη συλλογική μνήμη που εγγράφεται στον αστικό χώρο. Στα Σκόπια πολλά ονόματα προέρχονταν από την περίοδο του κομμουνισμού και αντικαταστάθηκαν από ονόματα εθνικιστών που είχαν θεωρηθεί αντιδραστικοί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ενώ σ' έναν δρόμο δόθηκε η ονομασία «θύματα του κομμουνισμού». Η αντικατάσταση αυτή δεν είναι απλά η αλλαγή του ονόματος αλλά η αφαίρεση της μνήμης της ιστορικής αυτής προσωπικότητας και ό,τι αυτό εκπροσωπεί που στην περίπτωση μας είναι η περίοδος της

σοσιαλιστικής Μακεδονίας. Το 2013 μετονομάστηκαν συνολικά 293 οδοί της πρωτεύουσας. Οι οργανώσεις των βετεράνων αντιστασιακών διαμαρτυρήθηκαν και η κυβέρνηση απάντησε με κατάσχεση των γραφείων τους (Véron 2015:183, Σκουλαρίκη 2017A:43). Αντίστοιχα για να τιμήσουν το μακεδονικό παρελθόν το αεροδρόμιο των Σκοπίων μετονομάζεται σε «Μέγας Αλέξανδρος», ο διεθνής αυτοκινητόδρομος «Αλέξανδρος ο Μακεδών», το στάδιο των Σκοπίων «Φίλιππος Β΄» κλπ (Σκουλαρίκη 2017:37).

Με αυτό το νέο αφήγημα καλλιεργούνται πιο επιθετικά αντανakλαστικά προς τους Έλληνες, τους Βούλγαρους, την αλβανική μειονότητα. Οι εγχώριοι επικριτές του έργου, που δεν είναι λίγοι, χαρακτηρίζουν το πρόγραμμα ως αποτέλεσμα ενός μικροπολιτικού σχεδίου του Gruenski ενώ οι υποστηρικτές του θεωρούν ότι ανοίγει τις *απαγορευμένες, κρυμμένες σελίδες της ιστορίας της Μακεδονίας* που είχαν αρνηθεί όλες οι προηγούμενες πολιτικές ηγεσίες (Graan και Takovski 2017:71). Είναι σαφές ότι αγνοήθηκε η γιουγκοσλαβική περίοδος και ο αντιφασιστικός αγώνας παρά δόθηκε έμφαση στον αγώνα κατά των Οθωμανών. Σε κάθε περίπτωση είναι παράδοξο ότι ενώ η Μακεδονία κατάφερε να μείνει μακριά από τη βίαιη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, κερδίζοντας με ειρηνικό τρόπο την ανεξαρτησία της, τώρα η σημερινή πολιτική ηγεσία της χώρας προσπαθεί να διεκδικήσει μια εθνικιστική ταυτότητα με αυτό το αναχρονιστικό και αρκετά επιθετικό πρόγραμμα.

Όσον αφορά τη σχέση της με τη γειτονική Ελλάδα, η διαφωνία δεν έγκειται μόνο στην ονομασία αλλά απορρέει από τη διεκδίκηση ενός κοινού ιστορικού παρελθόντος, καθώς και οι δύο διεκδικούν μια κοινή καταγωγή από την αρχαιότητα αποκλείοντας έτσι η μία την άλλη. Το project προσπαθεί να επινοήσει ένα παρελθόν και μια ιστορία του Μακεδονικού έθνους που δεν υπήρξε ποτέ επιχειρώντας να τονίσει τις «αρχαίες ρίζες» του σύγχρονου μακεδονικού έθνους. Ακόμα και σε επίπεδο εικόνας αυτό δε γίνεται με επιτυχημένο τρόπο. Τα αγάλματα δε θυμίζουν τη χάρη των αγαλμάτων της αρχαιότητας αλλά πολύ μεταγενέστερες ανακατασκευές και απομιμήσεις σαν αυτές που μπορεί να συναντήσει κάποιος στην Ρώμη ή σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία ή από λάθος. Επιλέχθηκε αυτή η εκδοχή που είναι χαρακτηριστική και αναγνωρίσιμη από εξωτερικούς παρατηρητές στην Ευρώπη αλλά και πέρα από αυτή. Με αυτόν τον τρόπο αντιμετωπίζεται η εθνική ταυτότητα σαν ένα εμπόρευμα έτοιμο προς κατανάλωση τόσο από ντόπιους όσο και από ξένους-τουρίστες.

Ωστόσο, μπορεί το πρόγραμμα να είναι γνωστό για τις αρχαιζουσες μορφές των παρεμβάσεων αλλά αν παρατηρήσει κανείς προσεκτικά το μεγαλύτερο μέρος των αγαλμάτων του Σχεδίου «Σκόπια 2014» δεν είναι ούτε αρχαίων ούτε μεσαιωνικών ιστορικών προσώπων, αλλά «ηρώων» της ΕΜΕΟ και της Επανάστασης του Ίλιντεν³ ή ποιητών και συγγραφέων που θεωρούνται πρωτεργάτες της συγκρότησης του μακεδονικού έθνους. [...] Η περίοδος λοιπόν των αρχών του 20ου αιώνα παραμένει πρωταρχικής σημασίας (Σκουλαρίκη 2017Α:40).

Το πρόγραμμα λειτούργησε προς την αντίθετη κατεύθυνση σε σχέση με το ιδιαίτερα σημαντικό έργο σε επίπεδο αστικού σχεδιασμού που είχε γίνει κατά τη σοσιαλιστική περίοδο, αποκρύπτοντας το μέσω του προγράμματος. Έτσι, ενώ τα Σκόπια είχαν ταυτιστεί με το ρεύμα του μπρουταλισμού, αποτέλεσμα κυρίως των αρχιτεκτονικών και πολεοδομικών παρεμβάσεων μετά τον μεγάλο σεισμό, αυτό το κομμάτι της πόλης κρύβεται και «ντύνεται» με νέο τρόπο, όχι για να εκσυγχρονιστεί έναντι ενός ρεύματος που δεν είναι πια στη μόδα αλλά κυρίως για να ξεχαστεί αυτή η περίοδος που ταυτίζεται με την περίοδο του σοσιαλισμού (Kulic 2017:96). Συνολικά το project, δεν χαρακτηρίζεται μόνο από τις πηχές του δηλώσεις μέσω της επιλογής της κατασκευής συγκεκριμένων μνημείων και αγαλμάτων αλλά και από τις πηχές απουσίες που σχετίζονται κυρίως με όλο το γιουγκοσλαβικό παρελθόν και τις διάφορες θρησκευτικές και εθνοτικές μειονότητες όπως οι Αλβανοί, οι Τούρκοι και οι Ρομά.

Πολλές εθνικές αλβανικές οργανώσεις έχουν επικρίνει το έργο για τη διακριτική του προσέγγιση προωθώντας αποκλειστικά τις αξίες και τους ήρωες του κυρίως μακεδονικού πληθυσμού Γι' αυτό, η αλβανική κοινότητα άρχισε να απαιτεί την κατασκευή αγαλμάτων που απεικονίζουν τα δικά της αλβανικά ιστορικά πρόσωπα και την ένταξή τους στο έργο. Ένα άγαλμα του Skenderbeg φτιάχτηκε από έναν δήμο που πλειοψηφούν Αλβανοί κατά παράβαση των οικοδομικών κανονισμών της πόλης (Kubiena M., 2012:93-95).

Μέχρι τότε στην πόλη από το αλβανικό στοιχείο υπήρχε μόνο ένα άγαλμα και ένα μουσείο προς τιμήν της Μπτέρας Τερέζας που ήταν

3 Οργανωτής της εξέγερσης του Ίλιντεν υπήρξε η Εσωτερική Μακεδονική Επανάστατική Οργάνωση (ΕΜΕΟ) που ιδρύθηκε το 1893. Στόχος ήταν η απελευθέρωση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αρχικά τα αιτήματα που έβαζαν ήταν κοινωνικά, ήταν μια εξέγερση ενάντια στους μεγαλοτσιφλικάδες. Σύμφωνα με τις διακηρύξεις τους δεν αφορούσε μόνο Μακεδόνες, αλλά «αγκάλιαζε» όλες τις εθνότητες της περιοχής. Όσο η εξέγερση φθίνει τα υπολείμματα της ΕΜΕΟ στρατολογούνται πια από τα αντιμαχόμενα εθνικά κέντρα για σκοπούς κάθε άλλο παρά απελευθερωτικούς (Κωστόπουλος 2018)

Σκοπιανή με αλβανική καταγωγή και ένα άγαλμα του Σκεντέρμπεη⁴. Κάτω από αυτή την πίεση αποφασίστηκε η ανέγερση τριών αλβανικών αγαλμάτων όπως επίσης και η διαμόρφωση μια πλατείας γύρω από το άγαλμα του Σκεντέρμπεη. Αυτό βέβαια ενέτεινε τον διαχωρισμό ανάμεσα στα δύο μέρη της πόλης αλλά εκ των πραγμάτων το πρόγραμμα δεν προβλεπόταν να προσφέρει κάποιο κοινό σημείο αναφοράς για όλες τις κοινότητες της χώρας (Σκουλαρίκη 2017Α:42).

Παρά το ευνοϊκό έδαφος της περιόδου και την προσπάθεια της κυβέρνησης το νέο ιστορικό αφήγημα δε θα μπορούσε να γίνει εύκολα αποδεκτό. Οι πολίτες δεν αναγνωρίζουν τους νέους «εθνικούς ήρωες» ειδικά οι παλαιότερες γενιές που έχουν διδαχθεί με πολύ διαφορετικό τρόπο την ιστορία. *Φιλοδοξία άλλωστε του σχεδίου είναι να διαπαιδαγωγήσει τον λαό, «εικονογραφώντας» την εθνική ιστορία: η βάση των περισσότερων αγαλμάτων κοσμεύεται με ανάγλυφες παραστάσεις από τη ζωή και τα έργα των εν λόγω προσώπων* (Σκουλαρίκη 2017Α:41).

Το πρόγραμμα ασκεί επιρροή σε πολλά επίπεδα και κυρίως σε πεδία που ξεπερνούν τα όρια της πόλης. Δηλαδή στον έντονο εθνικισμό και την προώθηση μιας εθνικιστικής ταυτότητας προσκαλώντας πολίτες από όλη την Μακεδονία να συμμετέχουν στο εθνικιστικό όραμα αλλά και στην τουριστική προβολή της πόλης προκειμένου να προσελκύσουν τουρίστες και επενδυτές.

Η πόλη μπορεί να ανασχεδιάστηκε εξ ολοκλήρου το 1963 μετά τον σεισμό αλλά ποτέ δεν ολοκληρώθηκε. Ωστόσο, ο τρέχων μετασχηματισμός των Σκοπίων είναι αποτέλεσμα των πιο πρόσφατων αλλαγών σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο στη Β.Μακεδονία. Τα συμφέροντα των οικονομικών και πολιτικών ελίτ, κρυμμένα πίσω από εθνικιστικούς λόγους, επηρέασαν άμεσα την αστική ανάπτυξη.

Πέρα από τους ενδιασμούς που μπορεί να έχει κάποιος για την αισθητική της ανάπτυξης είναι σημαντικό να δούμε ότι αναπαράγεται μια διαιρεμένη κοινωνία. Τα νέα μνημεία, και τα κτίρια προσπαθούν να κατασκευάσουν εθνικά όρια μέσω της χρήσης συγκεκριμένων συμβόλων. Από το έργο αποκλείεται κάθε είδους εκπροσώπηση των μειονοτικών κοινοτήτων της Β.Μακεδονίας εντείνοντας την αίσθηση της χωρικής διαίρεσης στα Σκόπια.

4 Σύμφωνα με το Wikipedia Σκεντέρμπεης είναι η άλλη ονομασία του Γεώργιου Καστριώτη, του εθνικού ήρωα της Αλβανίας που αντιστάθηκε στην εισβολή των Οθωμανών (Wikipedia 2020 Γ)

Αλλά Ισκάνταρ-Μπεγκ, Ισκάνταρ, Ισκεντέρ αποκαλούν τον Μ.Αλεξάνδρου ως εθνικό ήρωα οι Μογγόλοι, οι Άραβες, οι Τούρκοι, οι Πέρσες (Πάλλης 1935:12-13)

Η αψίδα του θριάμβου-Porta Makedonia
Ο ιστορικός τέχνης Konca Pirkovska
διερωτάται: «Δεν βλέπω το λόγο να χτιστεί
μια Θριαμβευτική Αψίδα, με αισθητική,
ενοσιολογική ή χωρική έννοια. [...] Ποιος είναι
ο θρίαμβός μας - έγκειται στην ανεξαρτησία
της Β.Μακεδονίας,"
(όπως παρατίθεται στο Kubiena M.,
2012:89)

Πηγή: <https://en.wikipedia.org>

3.3.3 ΣΗΜΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Για το πρόγραμμα και την επιρροή του στον αστικό χώρο της πόλης μπορούν να σχολιαστούν πολλά σε διάφορα επίπεδα. Σύμφωνα με τον Σταυρίδη, ο χώρος δεν αποτελεί απλά ένα άθροισμα υλικών δεδομένων που εμποδίζουν ή διευκολύνουν κάποιες κοινωνικές δραστηριότητες [...] παράγεται από τον τρόπο που τον εννοεί και τον αξιοποιεί η κάθε κοινωνία (Σταυρίδης 1990:18). Αντίστοιχα στα Σκόπια δεν έχουν απλά διασκορπιστεί αγάλματα σε όλη την πόλη, δεν έχουν οικοδομηθεί τα νέα κτίρια τυχαία. Αυτές οι επιλογές μας δείχνουν το πώς πλέον γίνεται αντιληπτός ο χώρος ως ένα δοχείο έτοιμο να υποδεχτεί τις επιταγές της κυρίαρχης ιδεολογίας για να εκφράσει χωρικά το κράτος, το έθνος, την οικονομία. Μας δείχνουν ότι υπό συνθήκες η ταυτότητα μπορεί να θεωρείται εγγενώς ανταγωνιστική. Το πρόγραμμα είναι μια άσκηση στο αρχιτεκτονικό θέαμα: μια μορφή πολεοδομικού σχεδιασμού που διαθέτει χαρακτηριστικά αρχιτεκτονικά ορόσημα ως μέσο για την προώθηση της ταυτότητας και για πολιτική αναγνώριση (Graafland και Takovski 2017:68-70).

Το μεγαλύτερο «αγκάθι» του προγράμματος είναι ο προϋπολογισμός του έργου. Ενώ αρχικά γινόταν λόγος για 80 εκατομμύρια ευρώ, μέχρι σήμερα έχει ξεπεράσει σε κόστος τα 684 εκατομμύρια ευρώ (Skorje 2014 Uncovered 2018), πολύ περισσότερο δηλαδή από τις αρχικές δηλώσεις της κυβέρνησης. Πολλοί θα προτιμούσαν να δουν αυτά τα κεφάλαια να επενδύονται για τις υποδομές της πόλης, καθώς τα Σκόπια έρχονται αντιμέτωπα με τη συνεχή εσωτερική μετανάστευση προς την πρωτεύουσα που έχει ως συνέπεια την αύξηση της κυκλοφοριακής συμφόρησης και την ρύπανση της πόλης.

Πολλοί επικριτές στάθηκαν στην αισθητική που προήγαγε καθώς παγκοσμίως χαρακτηρίστηκε ως η «πρωτεύουσα του κίτς» (Kulic 2017:96) επιβεβαιώνοντας τον ορισμό του «βαλκανισμού» που εντοπίζουμε στο βιβλίο της Τοντόροβα για τα Βαλκάνια, με την πολιτισμένη Δύση να απολαμβάνει γι' άλλη μια φορά την υπεροχή της έναντι αυτής της μικρής περιοχής των Βαλκανίων (Τοντόροβα 2006).

Επιπλέον σχολιάστηκε εντόνως η διαφάνεια των διαδικασιών που αφορούν το έργο σε όλα τα επίπεδα από τον σχεδιασμό και προγραμματισμό μέχρι την έγκριση και την εκτέλεσή του. Αρχικά η κυβέρνηση σιωπούσε εκκωφαντικά ως προς τα κίνητρά της. Δεν έγινε κάποιος διεθνής διαγωνισμός ενώ ένα έργο αυτής της κλίμακας και τέτοιου προϋπολογισμού θα απαιτούσε κάτι τέτοιο.

Την περίοδο της ανοικοδόμησης μετά το 1963 όλα τα έργα δόθηκαν με ανοιχτό διαγωνισμό. Αντιθέτως, η αρχαιοπρεπής ανάπλαση των Σκοπίων από το ΒΜΡΟ υλοποιήθηκε με απευθείας αναθέσεις εν κρυπτώ και τα επιμέρους στοιχεία της παραμένουν κατά κανόνα ανυπόγραφα (από ομιλία της Ντέσκοβα-συνεπιμελήτρια της έκθεσης για την ανοικοδόμηση στα Σκόπια στο Μουσείο Μπενάκη, όπως παρατίθεται στο: Κωστόπουλος 2019:13). Το σημαντικότερο όλων ίσως είναι η έλλειψη μιας πραγματικά δημοκρατικής δημόσιας συζήτησης με τους πολίτες. Όχι μόνο δεν έγιναν τέτοιες διαδικασίες αλλά και οι όποιες αντιδράσεις (που δεν ήταν λίγες) αγνοήθηκαν.

Στο πλαίσιο του καπιταλισμού ακόμα και η ίδια η πόλη και η εθνική ταυτότητα εμπορευματοποιούνται. Όπως προαναφέρθηκε μέσω του προγράμματος επιχειρείται μια έντονη μουσειοποίηση της πόλης, και η δημιουργία μιας εικόνας της πόλης έτοιμη προς τουριστική κατανάλωση. Αντίστοιχα, τα διάφορα μουσεία, αγάλματα και κτίρια μετατρέπονται σε τουριστικά μπρελόκ, μαγνητάκια και κούπες.

Πέρα από αυτά τα σημεία κριτικής το πιο προβληματικό σημείο της είναι ότι ο Gruenki μέσω του προγράμματος επιχειρεί να επεκτείνει την κυριαρχία του πέρα από την πολιτική στον αστικό χώρο, στον δημόσιο χώρο της πόλης (Σκουλαρίκη 2017Α:33). Σύμφωνα με την Σκουλαρίκη, το πρόγραμμα δεν ήταν απλά κίτς, ήταν φασιστικής έμπνευσης. *Συνόψιζε όχι μόνο τον κραυγαλέο εθνικισμό του καθεστώτος Gruenki αλλά και την αυταρχική έως ολοκληρωτική πολιτική που είχε επιβάλει στη χώρα* (Σκουλαρίκη 2017Β).

Η εθνικιστική κυβέρνηση είχε μετατρέψει σε αυτοσκοπό το πρόγραμμα 2014. Ενώ ο λαός της Μακεδονίας βρισκόταν σε δύσκολη κατάσταση η κυβέρνηση επέλεγε να ξοδέψει αλλού τα χρήματα των φορολογούμενων αντί να ανταπεξέλθει στα διάφορα κοινωνικά ζητήματα. Στο πλαίσιο του καπιταλισμού το τί έχει σημασία ιεραρχείται με διαφορετικό τρόπο. Η μετάβαση από το σοσιαλιστικό σύστημα στη νεοφιλελεύθερη αγορά σίγουρα δεν είναι αναίμακτη.

Το κοινό μεταξύ των δύο μεγάλων πολεοδομικών παρεμβάσεων στα Σκόπια (δηλ. μετά τον σεισμό του 1963 και το πρόγραμμα Σκόπια 2014) είναι η αυστηρή προσέγγιση της ανάπλασης με την λογική από πάνω προς τα κάτω με μικρή ή καθόλου συμμετοχή του κοινού. Τα αποτελέσματά τους όμως διαφέρουν σημαντικά: οι αρχιτέκτονες που επενέβησαν στην πόλη μετά το 1963 προσπάθησαν να φτιάξουν μια πόλη-σύμβολο, μια καλύτερη πόλη για όλους. Αντίθετα, το πρόγραμμα 2014 φαίνεται να εντείνει τις κοινωνικές διαφορές εγγράφοντάς τες στον αστικό χώρο. Η σιωπή

της τότε κυβέρνησης και οι κατακερματισμένες φωνές κριτικής και αντίδρασης δεν κατάφεραν να προτείνουν και να επιβάλλουν μια άλλη πρόταση για τις πραγματικές ανάγκες των κατοίκων που θα χωρούσε όλες τις διαφορετικές κοινότητες.

Κατά ειρωνικό τρόπο, έχει περάσει σχεδόν ένας αιώνας από το πρώτο σχέδιο για την πόλη, μισός αιώνας μετά τον σεισμό του 1963 και το πρωτοπόρο σχέδιο που δημιουργήθηκε για την πόλη με μαζική συμμετοχή του κοινού μέσω της δημόσιας παρουσίας του. Τα Σκόπια του 21ου αιώνα φαίνεται να είναι μια αντιστροφή όλων των προηγούμενων πρωτοβουλιών. Δεν υπάρχουν πλέον τολμηρά και σύγχρονα οράματα για την πόλη, δημόσιες εκθέσεις που να προσκαλούν τον κόσμο να συμμετέχει, οι συζητήσεις μεταξύ των «ειδικών» του αστικού χώρου δεν παράγουν οποιοδήποτε σημαντικό αποτέλεσμα. Το σχέδιο του 1965 μπορεί να άλλαξε την πόλη, αλλά οι τελευταίες αναθεωρήσεις του σχεδίου για το κέντρο της πόλης αλλάζουν αδιαμφισβήτητα τη μοίρα της.

Με βάση τα παραπάνω θα ήταν ωραίο να φανταστούμε μια πόλη κι ένα κόσμο πιο μετριοπαθή, που θα συνενώνει όλες τις φυλές που κατοικούν εντός του, θα προάγει την ειρήνη και όχι την επιθετικότητα.

3.3.4 ΣΤΙΓΜΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Τα Σκόπια, όπως και η πλειονότητα των Βαλκανικών χωρών δεν έχουν ιστορία κοινωνικών κινημάτων, πέρα από κινητοποιήσεις στα εθνικά ζητήματα. Με αφορμή το πρόγραμμα «Σκόπια 2014» εμφανίζεται ένα νέο φαινόμενο για τα Σκόπια: τα κοινωνικά κινήματα και η πρόθεση των κατοίκων να διεκδικήσουν το δικαίωμά τους στην πόλη. Υπάρχουν διάφορες πράξεις αντίστασης από οργανωμένες έως πιο αυθόρμητες.

Ένα πρώτο μικρό στοιχείο αντίστασης που γίνεται αισθητό στον αστικό χώρο είναι τα γκράφιτι. Όπως και στην Ελλάδα είναι ένα μέσο που χρησιμοποιείται από διάφορες πλευρές. Οι υπογραφές μπορεί να γράφουν: «VMRO μέχρι το θάνατο», «Μακεδονία για πάντα» στη νότια όχθη και «Εθνική Αλβανία» ή «Αλβανία για πάντα» στη βόρεια πλευρά. Με το «Σκόπια 2014», μια σειρά νέα γκράφιτι εμφανίστηκε στα Σκόπια επάνω στα εργοτάξια του προγράμματος: «Σκεφτείτε κριτικά» ή «Κρεμάστε τους πολιτικούς με τα έντερα των ιερών», για να αναφέρουμε μόνο δύο (Véron 2015:258). Μέσω των γκράφιτι οι κάτοικοι εκφράζονται στον χώρο και τον καταστούν

ζωντανό γι' αυτούς.

Ενώ το πρόγραμμα αρχίζει και παίρνει μορφή πλήθος κόσμου οργανώνεται σε συλλογικότητες και καταλαμβάνει το κέντρο της πόλης για να διαμαρτυρηθεί ενάντια στα νέα αστικά έργα. Σ' αυτό το πλαίσιο ξεχωρίζουν δύο ομάδες κατοίκων: η «Πρώτη Αρχιτεκτονική Μπριγάδα» (Prva Arhi Brigada) και το Ploshtad Sloboda που διεκδικούν τον δημόσιο χώρο και θέτουν ζητήματα για ίση πρόσβαση σ' αυτόν. Δε στέκονται μόνο σ' αυτά αλλά στο πλαίσιο πάλης τους συμπεριλαμβάνουν την ίση πρόσβαση σε όλους τους πολίτες για αγαθά και υπηρεσίες όπως επίσης ασκούν κριτική στον δήμο και στο κράτος (Véron 2015:266). Για τη διάδοση των ιδεών τους οι δύο ομάδες οργάνωσαν δημόσιες συζητήσεις και εκδηλώσεις, workshops, χρησιμοποίησαν το διαδίκτυο προσπαθώντας να διεθνοποιήσουν τα τοπικά προβλήματα.

Μία από τις πρώτες περιπτώσεις δημόσιας διαμαρτυρίας ήταν το 2009 ενάντια στην κατασκευή μιας Ορθόδοξης Εκκλησίας Κωνσταντίνου και Ελένης με κρατικά κεφάλαια στην πλατεία της Μακεδονίας. Οι αντιδράσεις ήρθαν από διάφορα μέτωπα, για παράδειγμα η μουσουλμανική κοινότητα αντιδρούσε γιατί ζητούσε παράλληλα την κατασκευή τεμένους. Εκεί πρωτοεμφανίστηκε η συλλογικότητα Πρώτη Αρχιτεκτονική Μπριγάδα κρατώντας πλακάτ που έγραφαν «μη βιάζετε τα Σκόπια». Όταν συγκεντρώθηκε στην κεντρική πλατεία ήρθε αντιμέτωποι με μια πολύ μεγαλύτερη αντισυγκέντρωση που είχε οργανωθεί από το εθνικιστικό κόμμα και τις θρησκευτικές ομάδες και οδήγησε σε βίαιη σύγκρουση μεταξύ των δύο πλευρών. Τελικά οι διαδηλωτές κέρδισαν καθώς η κυβέρνηση, η οποία δέχθηκε έντονη εσωτερική και διεθνή κριτική, υποχώρησε από τα σχέδια της για την κατασκευή της εκκλησίας αφού το σύνταγμα απαγορεύει στο κράτος να ευνοεί οποιαδήποτε θρησκεία έναντι άλλων (Kubiena 2012:93). Η εκκλησία βέβαια χτίστηκε αλλά όχι στην πλατεία όπως αρχικά είχε προγραμματιστεί και από πολλούς ονομάστηκε «η εκκλησία του Gruenski». Οι συνέπειες για όσους συμμετείχαν στη συγκέντρωση δεν τελείωσαν με τον ξυλοδαρμό τους. Ήρθαν αντιμέτωποι με αγωγές, απειλές, ανώνυμα απειλητικά τηλεφωνήματα, απολύσεις, με έξωση από τις κατοικίες τους και παρακολούθησή τους από τις αρχές (Véron 2015:269). Αυτό βέβαια λειτούργησε αποτρεπτικά για κόσμο που θα ήθελε να αντιδράσει, να εκφράσει τις αντιρρήσεις του για όσα συμβαίνουν στον δημόσιο χώρο της πόλης του αλλά τρομοκρατήθηκε από την αυταρχική πολιτική του κράτους.

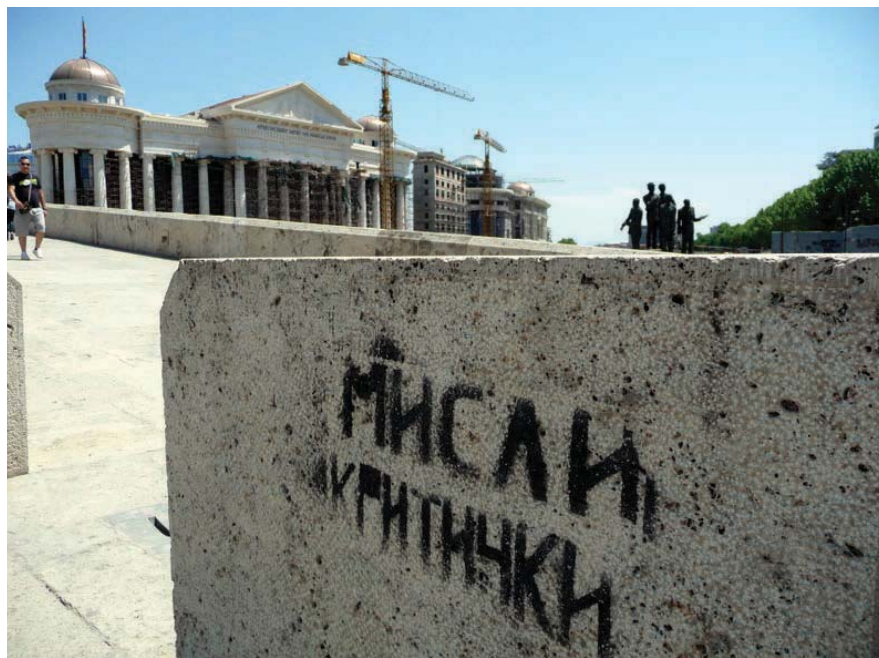
Πηγή: <https://roadsandkingdoms.com> 2020

Πηγή: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de> 2020

Δίπλα στο άγαλμα του Μ.Αλεξάνδρου γράψανε: "Κρεμάστε τους πολιτικούς με τα έντερα των ιερέων"
Πηγή: Véron 2015:260

Στην Πέτρινη Γέφυρα γράψανε: "Σκεφτείτε κριτικά"
Πηγή: Véron 2015:260

Η ομάδα First Archi Brigad κατά την κινητοποίησή της στην Πλατεία Μακεδονίας έρχεται αντιμέτωπη με ομάδα αντι-δηλωτών, οι δύο πλευρές συγκρούονται.
 Πηγή: <https://www.thepolisblog.org> 2020

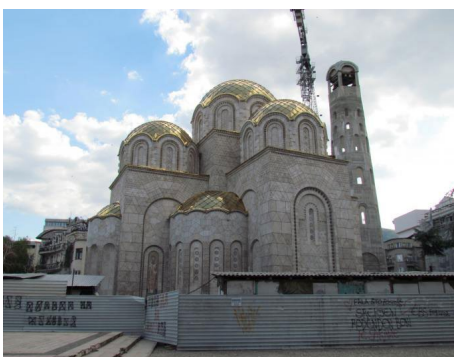
"Μη βιάζεστε τα Σκόπια"
 Πηγή: <https://www.thepolisblog.org> 2020

Το λογότυπο της συλλογικότητας
 Πηγή: <https://www.facebook.com/First-Archi-Brigade> 2020

Το flyer που διακινήθηκε και προπαγάνδιζε την προστασία του δημόσιου χώρου της πλατείας.
 Πηγή: <https://www.thepolisblog.org> 2020

Η εκκλησία Κωνσταντίνου και Ελένης ή αλλιώς εκκλησία του Γκουενσκι χτίζεται αλλά όχι στην πλατεία.

Πηγές από πάνω:

<https://sofiaadventures.com>
2020

<https://zase.mk> 2020

<https://makfax.com.mk> 2020

Μία άλλη συλλογικότητα που ξεχωρίζει είναι η Ploshtad Sloboda. Μέσω της χορωδίας Rasreani Skorjani οργανώνει καλλιτεχνικές παραστάσεις στον δημόσιο χώρο, flashmobs¹ με διάσημα τραγούδια και σατιρικά στιχάκια θέλοντας να καυτηριάσει τα πολιτικά τεκταινόμενα της χώρας. Παράλληλα, δημιουργήθηκε ένας ιστότοπος, το okno² που λειτουργεί ως πύλη για τον ακτιβισμό στην πόλη: από άρθρα μέχρι καλλιτεχνικές δημιουργίες στην πόλη που σατιρίζουν το πρόγραμμα Σκόπια 2014 (Véron 2015:276). Οι καλλιτέχνες βρίσκουν έτσι έναν τρόπο να αντιδράσουν σ' όσα συμβαίνουν στην πόλη τους και απέναντι στην αισθητική που επιβάλλεται. Ένα τέτοιο περιστατικό αποτελεί η τοποθέτηση της γνωστής λεκάνης του Duchamp σε χρυσό χρώμα ένα βράδυ σε κεντρικό σημείο της πόλης. Το «γλυπτό» παρέμεινε εκεί δύο μέρες πριν απομακρυνθεί από την αστυνομία αφού κανείς δεν είχε αντιληφθεί ότι δεν πρόκειται για κάποιο από τα αγάλματα που εντάσσονται στο πρόγραμμα.

Το 2011 για πρώτη φορά οι διαμαρτυρίες ενώνουν Μακεδόνες και Αλβανούς. Ο κόσμος κατεβαίνει αυθόρμητα στους δρόμους όταν τη νύχτα των εκλογών τις οποίες κερδίζει το εθνικιστικό κόμμα του Gruevski ένας φύλακας της προσωπικής φρουράς του πρωθυπουργού σκοτώνει έναν νεαρό. Οι διαδηλωτές διαμαρτύρονται ενάντια στη βιαιότητα του κράτους, στην ατιμωρησία, στην εξουσία του να ελέγχει κάθε τί στον αστικό χώρο. Μέσα από αυτές τις διαμαρτυρίες οι Σκοπιανοί φαντάζονται τη δική τους πόλη, ασκούν το δικαίωμά τους στην πόλη, επιλέγουν το δικό τους εθνικό αφήγημα απαλλαγμένο από σεχταριστικές προκαταλήψεις και όχι ό,τι επιβάλλεται από την κυβέρνηση. Διεκδικούν το δικαίωμα να έχουν όλοι πρόσβαση στον δημόσιο χώρο ανεξαρτήτως εθνικότητας ή πολιτισμού.

Μεγαλύτερες ή μικρότερες δράσεις των πολιτών στον δημόσιο χώρο έδειχναν την αντίθεσή τους στο πρόγραμμα. Έτσι το 2013, στις 29 Νοεμβρίου στην επέτειο ίδρυσης της Γιουγκοσλαβίας εμφανίστηκε μέσα σε μία νύχτα ένα άγαλμα του Τίτο. Ήταν μια ακτιβιστική ενέργεια ενός μικρού κόμματος³ της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς και το άγαλμα απομακρύνθηκε γρήγορα από την κυβέρνηση (Σκουλαρίκη 2017Α:43).

Παρόλο που στην ηγεσία της χώρας βρισκόταν ο Gruevski, ιθύνων

1 Πρόκειται για μη ανακοινωμένα θεατρικά-καλλιτεχνικά δρώμενα στο δημόσιο χώρο που αιφνιδιάζουν τους πολίτες

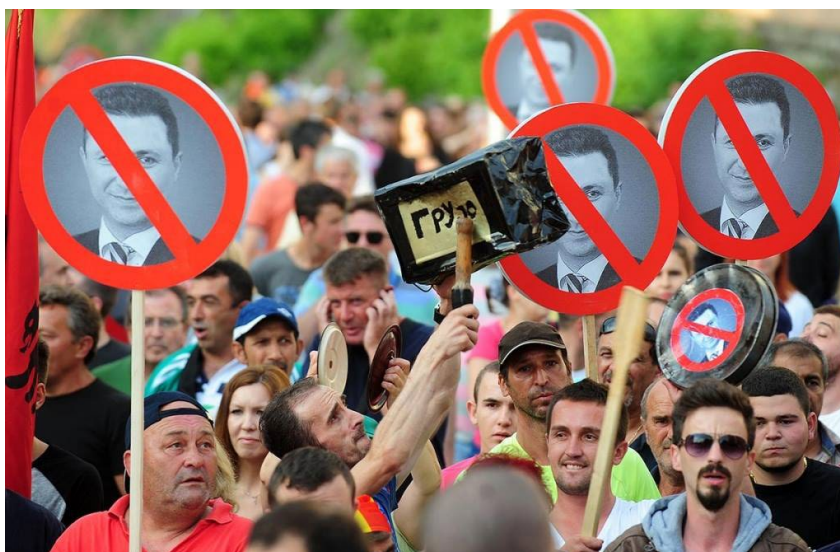
2 Okno σημαίνει «παράθυρο». Οι δημιουργοί του θα εννοούν παράθυρο στην πόλη των κατοίκων αλλά και στην πόλη που διεκδικούν. <https://okno.mk>

3 Το κόμμα ήταν οι Αριστερές Δυνάμεις του Τίτο

νους του προγράμματος, η δυσαρέσκεια των πολιτών αποτυπώθηκε εκλογικά. Το 2013 εκλέγεται δήμαρχος της πόλης ο Žernovski Andrej αφού είχε αντιταχθεί στο πρόγραμμα καθ' όλη τη διάρκεια της προεκλογικής του εκστρατείας επιβεβαιώνοντας ότι η πλειοψηφία των κατοίκων αντιτίθεται στο πρόγραμμα.

Μία από τις μεγαλύτερες αντιδράσεις ήταν το 2014 ενάντια στο σχέδιο εξαρχαϊσμού του κρατικού Εμπορικού Κέντρου που βρίσκεται στην Κεντρική Πλατεία των Σκοπίων. Το Gradski Trgovski Centar (γνωστό ως GTC) σχεδιάστηκε και χτίστηκε τη δεκαετία του 70 στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης της πόλης και το χαρακτηρίζει η αέρινη αίσθηση του δημόσιου χώρου με τις πολλές εισόδους εμπνευσμένο από το Παζάρι της πόλης. Βρίσκεται στο κεντρικότερο σημείο της πόλης και αποτελεί καθημερινό κόμβο συνάντησης για τους πολίτες αφού στεγάζει καταστήματα, εστιατόρια, σινεμά. Το σχέδιο περιλάμβανε πέρα από την εξαρχαϊστική όψη που στην ουσία θα μεταμόρφωνε το κτίριο της μοντέρνας αισθητικής το σφράγισμα διάφορων πλαϊνών εισόδων σε μια προσπάθεια να ελεγχθεί και να περιοριστεί κυριολεκτικά ο δημόσιος χώρος. Οι πολίτες αντιδρούν, οργανώνουν καμπάνια υπό το όνομα «I love GTC» διεκδικώντας τη διατήρηση του μοντέρνου ύφους του κτιρίου, δημιουργούν ανθρώπινη αλυσίδα γύρω από αυτό σε μια από τις διαμαρτυρίες τους. Το κίνημα οδηγεί στη διενέργεια δημοψηφίσματος το 2015 αλλά δε θεωρήθηκε έγκυρο λόγω χαμηλής συμμετοχής. Η πρόθεση της κυβέρνησης δεν ολοκληρώθηκε και οι πολίτες κατόρθωσαν να διασωθεί ένα εμβληματικό κτίριο της σοσιαλιστικής περιόδου και της σοσιαλιστικής ταυτότητας της πόλης (Σκουλαρίκη 2017Α:43, Skorje 2014 Uncovered 2018, Architectuul 2020).

Στην σφοδρή κριτική που δέχτηκε ο Gruenski υπερασπίστηκε το πρόγραμμά του. Υποστήριξε πως εν μέσω της διεθνούς οικονομικής κρίσης μέσω του προγράμματος επιβίωσαν οι κατασκευαστικές εταιρείες της χώρας και εργάστηκαν πάνω από 10.000 πολίτες (Σκουλαρίκη 2017Α:37). Αυτή είναι η μία όψη του νομίσματος. Η άλλη όψη είναι ότι η πόλη των Σκοπίων είχε πολύ περισσότερο ανάγκη για κατασκευή υποδομών σημαντικών για την κοινωνία και το δημόσιο όφελος όπως νέα νοσοκομεία, σχολεία, δρόμοι.

Η χορωδία Raspeani Skorjani εν δράσει.

"Φοράω χλαμύδα/ η αρχαιότητα είναι η τροφή μου/ ίσως είμαι αρχαίος κι εγώ" αναφέρει το τραγούδι "Αντίκα" του ριζοσπαστικού συγκροτήματος

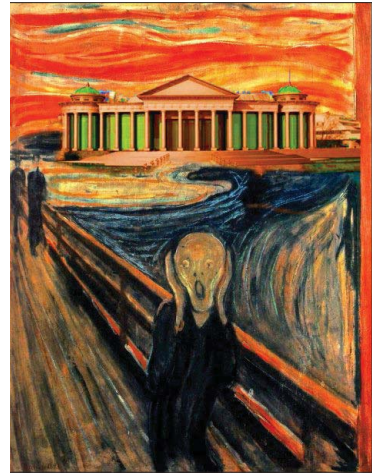
Πηγή για τις δύο φωτογραφίες : <https://www.facebook.com/Raspeani-Skorjani> 2020

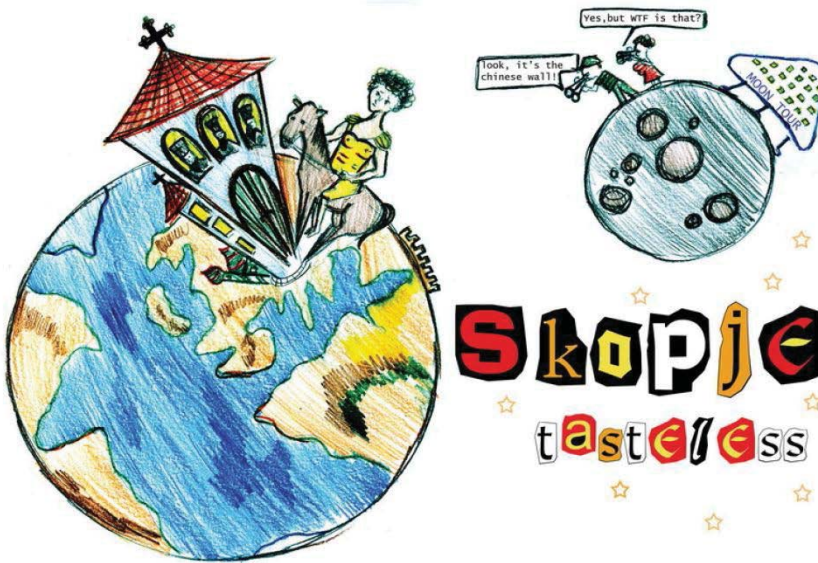
Η αφίσα της συλλογικότητας για τις 9 Μάη-Ημέρα Αντιφασιστικής Νίκης των Λαών. Επιπλέον καταγγέλει της έξαρση της αστυνομικής βίας εκείνη την περίοδο

Πηγές: <https://www.facebook.com/Raspeani-Skorjani> 2020

Σατιρικά έργα
καλλιτεχνών
Πηγή : Véron 2015:275

Πηγή : <http://openengagement.info/tag/elena-marchevska>
2020

Το GTC είναι σχεδιασμένο από τον Ζίνκο Ρορονσκι. και κατασκευάστηκε το 1973.

Πηγή:

<https://architectuul.com>
2020

Πάνω αριστερά: Η νεοκλασική πρόταση για το GTC

Πάνω δεξιά: η καμπάνια "I Love GTC"

Κάτω: Οι πολίτες σχηματίζουν "ανθρώπινη αλυσίδα" για να σώσουν το κτίριο από τα σχέδια της εθνικιστικής κυβέρνησης

Πηγή:

<https://balkaninsight.com>
2020

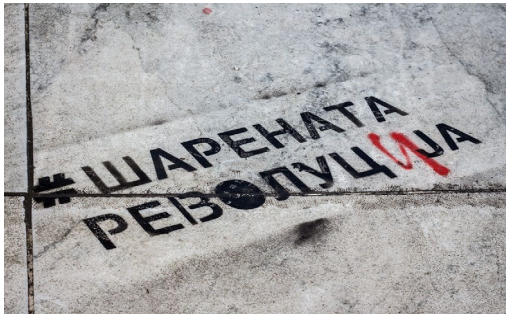

Από το 2012 με αποκορύφωμα το 2016 η κατάσταση είναι έκρυθμη στη Β.Μακεδονία. Η αντιπαράθεση για το πρόγραμμα «Σκόπια 2014» σε συνδυασμό με την αυταρχική πολιτική του Gruevski, η κατάχρηση της εξουσίας, οι μαφιόζικες μέθοδοι που χρησιμοποιούσε, τα σκάνδαλα της κυβέρνησής του (αποκαλύφθηκε ότι οι μυστικές υπηρεσίες παρακολουθούσαν 20.000 πολίτες, κρατικούς αξιωματούχους και πολιτικά στελέχη), συγκρούσεις ανάμεσα στην εθνικιστική κυβέρνηση και την αντιπολίτευση δημιούργησαν ένα θερμό κλίμα στη γειτονική χώρα (Σκουλαρίκη 2017B).

Το 2016 έλαβαν χώρα οι πιο μεγάλες αντικυβερνητικές διαδηλώσεις της νεότερης περιόδου ως αποτέλεσμα της ευρύτερης πολιτικής κρίσης που έπληττε τη χώρα, γνωστή και ως «πολύχρωμη επανάσταση». Οι πολίτες ξεσπούν πάνω στα κτίρια του προγράμματος, «σπάνε» το λευκό χρώμα των μαρμάρων που κυριαρχεί στην πόλη με μπογιές, γράφουν συνθήματα «δεν πληρώνω φόρους γι' αυτό» και «φασισμός» (Σκουλαρίκη 2017A:44). *Παρόλο που οι διαδηλώσεις αυτές εξέφρασαν τη διαμαρτυρία των πολιτών για πολύ ευρύτερα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, είναι αξιοσημείωτο ότι τα κτισμένα αντικείμενα και το λευκό σκηνικό του έργου 'Σκόπια 2014', αποτέλεσαν το πιο ισχυρό υλικό σύμβολο όλων αυτών στα οποία αντιδρούσαν οι διαδηλωτές* (Αμυγδάλου 2019).

Οι αντιδράσεις των πολιτών εισακούστηκαν. Τον Φεβρουάριο του 2018 ανακοινώνεται η αναστολή του έργου λίγο μετά την εκλογή του Zoran Zaev στη θέση του πρωθυπουργού. Την αναστολή απέδωσαν στον κιτς χαρακτήρα του έργου και στο αυξημένο του κόστος εις βάρος των φορολογούμενων. Από το 2020 σύμφωνα με τον νυν δήμαρχο της πόλης των Σκοπίων, αναζητείται ο τρόπος για να αφαιρεθούν τα αγάλματα και οι νεοκλασικές όψεις καθώς πέρα από αντιαισθητικά είναι ιδιαίτερα κοστοβόρα στη συντήρησή τους (Φακαλής 2020).

Παρά την έλλειψη εμπειρίας σε κοινωνικά κινήματα μάλλον δεν είναι τόσο μακρινές οι αναμνήσεις από το σοσιαλιστικό παρελθόν και τη δυνατότητα συνύπαρξης όλων των εθνοτικών ομάδων στην ίδια πόλη. Οι Σκοπιανοί μέσω των αντιδράσεών τους διεκδικήσαν την πόλη τους. Το τί θα γίνει στο μέλλον εξαρτάται από την πίεση που θα ασκήσουν.

"πολύχρωμη Επανάσταση"

Πηγή φωτογραφιών:
<http://www.thebohemianblog.com> 2020

"δεν πληρώνω φόρο γι αυτό"

Πηγή φωτογραφιών:
<http://www.thebohemianblog.com> 2020

Στο άγαλμα του τσάρου Samoil έγραψαν:
"τύφλωσες τους ανθρώπους"

4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗ Β.ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΚΟΠΙΑ

Η σχέση της Ελλάδας με τη Βόρεια Μακεδονία και τα Σκόπια είναι στενή. Αν και δεν είναι έγκυρα τα επίσημα δημογραφικά στοιχεία της χώρας υπάρχει μια μικρή μειονότητα Ελλήνων κυρίως κοντά στα σύνορα με την Ελλάδα (Judah 2020). Μεταξύ των δύο λαών έχουν υπάρξει στιγμές αλληλεγγύης πριν φτάσουμε στους σημερινούς ενδοϊμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς μεταξύ των δύο κρατών.

Στην καταστροφή που επέσυρε ο σεισμός του 1963 οι Έλληνες γνωρίζοντας από προσφυγιά, καταστροφή, έλλειψη στέγης μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο προσπάθησαν να βοηθήσουν με κάθε μέσο τον γειτονικό λαό. Κάτω από την απαίτηση των Ελλήνων, και λιγότερο ως αντανακλαστικό της τότε ελληνικής κυβέρνησης, συγκεντρώθηκαν και στάλθηκαν είδη πρώτης ανάγκης. Δύο χιλιάδες σεντόνια, πενήντα σκηνές, δύο χιλιάδες κουτιά τροφίμων, πέντε τόνοι σταφίδας και μερικοί τόνοι αλεύρι ήταν οι πρώτες προμήθειες που στάλθηκαν. Στη συνέχεια στάλθηκαν φάρμακα και η Ελλάδα δημιούργησε την πρώτη κινητή νοσοκομειακή μονάδα με πενήντα κρεβάτια που στελεχώθηκε από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό και εθελοντές¹ (Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:31). Οι Έλληνες στάθηκαν αλληλέγγυοι απέναντι σ' έναν λαό που δοκιμαζόταν. Προσθετικά σ' αυτές τις κινήσεις λειτούργησε η επιλογή του Έλληνα αρχιτέκτονα και πολεοδόμου Δοξιάδη για την ανοικοδόμηση της πόλης αν και η επιλογή του όπως είδαμε έγινε για άλλους λόγους.

Πέρα από είδη πρώτης ανάγκης που στέλνονται άμεσα οι Έλληνες καλλιτέχνες στηρίζουν τη Συλλογή του Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης που τότε ξεκινά το ταξίδι της. Δωρίζονται 46 έργα από 34 καλλιτέχνες ανάμεσα στους οποίους είναι οι: Βάσω Κατράκη, Μανώλης Πιλαδάκης, Γιάννης Γαϊτής, Όπυ Ζούνη, Διοχάντη, Γιάννης Μίκας, Αχιλλέας Δρούγκας, Αλέξανδρος Φασιανός, Μπία Ντάβου και άλλοι (Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:144).

Μέχρι στιγμής οι αναλύσεις μας εστιάζουν σε θέματα γύρω από την πόλη των Σκοπίων. Για την πλήρη κατανόηση του ευρύτερου

¹ Επιπλέον σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής, η βασίλισσα Φρειδερίκη ανέλαβε να φιλοξενήσει εκατό (100) παιδιά από τα Σκόπια (Αμυγδάλου, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:31)

κοινωνικού πλαισίου που οδηγεί στις αστικές μεταλλαγές κρίνεται αναγκαία μια συνοπτική αναφορά στην Ελλάδα και τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε στην χωρική ολοκλήρωση της Β.Μακεδονίας.

Στην πιο πρόσφατη ιστορία της χώρας οι ηγεσίες των δύο χωρών έχουν αρκετές φορές βρεθεί σε αντιπαράθεση κυρίως με αφορμή την ονομασία της Β.Μακεδονίας ως αποτέλεσμα της διεκδίκησης ενός κοινού ιστορικού παρελθόντος. Αυτός ο κύκλος αντιπαράθεσης φαίνεται να κλείνει το 2018 με τη συμφωνία των Πρεσπών που από πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (πΓΔΜ) στην χώρα αποδίδεται το όνομα Β.Μακεδονία.

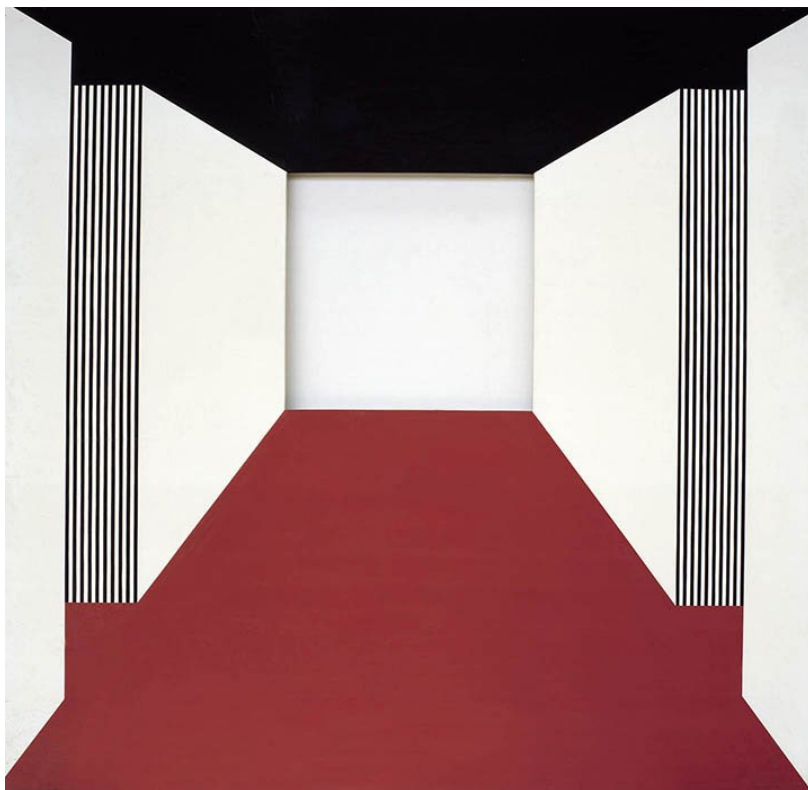
Η επίτευξη της συμφωνίας και η θετική στάση της Ελλάδας δεν είναι τυχαία. Όπως θα δούμε παρακάτω υπάρχουν πολλοί λόγοι που η Ελλάδα και με τον όρο αυτό εννοούμε την αστική τάξη και το ελληνικό κεφάλαιο επιδιώκουν την ύπαρξη ενός φιλικού πλαισίου προς αυτές.

Εξώφυλλο της απογευματινής στις 30 Ιουλίου 1963: "Ελληνικό πεδινό νοσοκομείο λειτουργεί από σήμερα στα Σκόπια. Είναι η πρώτη ξένη ιατρική μονάδα που έφθασε στη σεισημοπαθή πόλη"
Πηγή: Βιβλιοθήκη της Βουλής όπως παρατίθεται στο Αμυγδαλού, Κρητικός και Τσιαμπάος 2018:27

Έργα του Γαίτη Γ.
στη συλλογή του
Μουσείου Μοντέρνας
Τέχνης των Σκοπίων
Πηγές:
αριστερά: <https://msu.mk> 2020
δεξιά: <https://www.flickr.com> 2020

Έργα Όπυς Ζούνι στη
συλλογή του Μουσείου
Μοντέρνας Τέχνης των
Σκοπίων
Πηγή:
<https://msu.mk> 2020

4.1. Η παρέμβαση του ελληνικού κράτους και του ελληνικού κεφαλαίου

Όπως αναφέραμε στα προηγούμενα κεφάλαια το κυρίαρχο χαρακτηριστικό μετά το 1990 είναι οι ιδιωτικοποιήσεις και η μεταλλαγή της πόλης υποτασσόμενη στους κανόνες της αγοράς. Στο κέντρο της πόλης πλέον κυριαρχούν τα κτίρια γραφείων και υπηρεσιών, οι τράπεζες, τα εμπορικά κέντρα και τα supermarket. Σε συνδυασμό με το φθινό εργατικό δυναμικό δημιουργείται ένα περιβάλλον εύφορο για επενδύσεις από τις ελληνικές επιχειρήσεις και αυτές δε θα αφήσουν την ευκαιρία ανεκμετάλλευτη.

Επιπλέον, η γεωστρατηγική θέση της χώρας δεν περνά απαρατήρητη. Αποτελεί σταυροδρόμι για τις ενεργειακές διαδρομές αλλά και αντικείμενο διαπάλης για την σφαίρα επιρροής στην οποία θα ενταχθεί. Άλλωστε η ίδια η θέση της χώρας είναι το ισχυρότερο περιουσιακό της στοιχείο.

Σύμφωνα με την Τοντόροβα οι Έλληνες έχουν μια εμμονή να τονίζουν την ευρωπαϊκότητά τους, η αμφισβήτησή της είναι ένα πολύ ευαίσθητο σημείο γι' αυτούς καθώς η Ελλάδα είναι το μοναδικό βαλκανικό ορθόδοξο κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. [...] Οι Έλληνες δεν αρνούνται ότι ανήκουν στα Βαλκάνια. Άλλωστε η Ελλάδα είχε ανέκαθεν υπερβολικό σύμπλεγμα ανωτερότητας απέναντι στις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες [...] Η Ελλάδα δεν έχει παίξει μόνο κεντρικό ιστορικό ρόλο στον κόσμο των Βαλκανίων, αλλά και οι κύριοι πολιτικοί στόχοι και σχεδιασμοί της επικεντρώνονται στα Βαλκάνια (Τοντόροβα 2005:109-111).

Σ' αυτό το πλαίσιο η Ελλάδα, παρά τις διάφορες θεωρίες για την μικρή οικονομία της χώρας μας, διεκδικεί να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στη γεωπολιτική αντιπαράθεση της ευρύτερης περιοχής. Στη Β.Μακεδονία συγκεκριμένα παρεμβαίνει με δύο τρόπους: με την παροχή «βοήθειας» από τα κρατικά ταμεία και με απ' ευθείας διείδυση στην οικονομική ζωή της με επενδύσεις των ελληνικών επιχειρήσεων.

Η Ελλάδα δραστηριοποιείται στα Βαλκάνια μετά το 1989 παρέχοντας αναπτυξιακή βοήθεια στοχεύοντας στην αύξηση της πολιτικής της επιρροής, στη μέγιστη δυνατή διευκόλυνση των ελληνικών επιχειρήσεων να επεκταθούν στην περιοχή και στην ανάπτυξη ενός πλαισίου οικονομικής ανάπτυξης και συνεργασίας μεταξύ των κρατών της περιοχής (Τζιφάκης -Χουλιάρης 2007:179).

Το κύριο χρηματοδοτικό εργαλείο του Ελληνικού Κράτους προς τα Βαλκάνια είναι το Ελληνικό Σχέδιο για την Οικονομική Ανασυγκρότηση των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ). Για την περίοδο από το 2002-2011 ο προϋπολογισμός της βοήθειας είχε υπολογιστεί στα

550 εκατομμύρια. Η χρηματοδοτική βοήθεια παρουσιάζεται μέσα σ' ευρύτερο πλαίσιο βοήθειας προς τη χώρα που απευθύνεται (γίνεται λόγος για «υποστήριξη των δημοκρατικών θεσμών», «στήριξη του κοινωνικού κράτους» κ.ο.κ). Στην πράξη μέσω του ΕΣΟΑΒ και με τη βοήθεια του ελληνικού κράτους διευκολύνθηκαν οι ελληνικές επιχειρήσεις στην ανάληψη έργων στα Βαλκάνια που θα μπορούσε να βοηθήσει στην ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Επιπλέον το ΕΣΟΑΒ θεωρήθηκε ένα εργαλείο που θα μπορούσε να προωθήσει την πολιτική αλλαγή στην περιοχή. Πλέον η Ελλάδα κάνει ξεκάθαρο ότι θέλει να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην περιοχή και μέσω της χρηματοδοτικής βοήθειας θα μπορούσε να ανεβάσει το γόπτρό της στο εξωτερικό.

Σημαντικότερο έργο του ΕΣΟΑΒ ήταν η μερική χρηματοδότηση του εθνικού δρόμου E-75, μήκους 87 χιλιομέτρων, στο τμήμα Βελιγραδίου-Νις-Σύνορα με την Βόρεια Μακεδονία. Αυτός ο δρόμος έχει μεγάλη οικονομική και στρατηγική σημασία και για την Ελλάδα αλλά και για όλες τις χώρες που διασχίζει καθώς συμβάλει στην ανάπτυξη του εμπορίου της Ελλάδας, και διευκολύνει την οδική πρόσβαση τουριστών προς την βόρεια Ελλάδα.

Αν και το ΕΣΟΑΒ καθυστέρησε την εφαρμογή του στη Βόρεια Μακεδονία, το ελληνικό κράτος αποτελεί τον τρίτο κυριότερο ξένο επενδυτή (Καθημερινή 2019). Το συνολικό ύψος των επενδύσεων υπολογίζεται στα 900εκ με 1 δις ευρώ και απευθύνεται στους παρακάτω τομείς: τρόφιμα-αναψυκτικά (είδη αρτοποιίας, παγωτά, μπίρα, μη οιοπνευματώδη ποτά), ενέργεια-πετρέλαιο, βιομηχανία τσιμέντου, ορυχεία, μάρμαρα, τράπεζες, καπνοβιομηχανία, έτοιμο ένδυμα και αξεσουάρ (παραγωγή φασόν) και σύσταση εμπορικών εταιρειών και αντιπροσωπειών (Ξοπλίδης 2019:37).

Βλέπουμε λοιπόν ότι το Ελληνικό Κράτος τα τελευταία 20 χρόνια προσπαθεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην περιοχή, καθοδηγούμενο κυρίως από τα συμφέροντα των ελληνικών επιχειρήσεων, αναζητώντας τρόπους που θα διευκολύνει την δραστηριοποίησή τους στην περιοχή. Παρακάτω θα δούμε πόσο βαθιά συνδεδεμένο με την Βόρεια Μακεδονία είναι το ελληνικό κεφάλαιο. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Τσίπρα στη Βόρεια Μακεδονία το 2019, τον συνόδευσαν 120 επιχειρηματίες από τους 330 που δραστηριοποιούνται στην περιοχή (Εφημερίδα των Συντακτών 2019) κάνοντας σαφές ποιους καλείται να εξυπηρετήσει η ελληνική κυβέρνηση.

Από τη δεκαετία του 90 μέχρι σήμερα οι ελληνικές επιχειρήσεις ακολουθούν στρατηγική οικονομικής διείσδυσης στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Η επέκταση αυτή αφορά την δραστηριότητα

STOPANSKA BANKA AD - SKOPJE
member of NBG group

HOLDINGS
MYTILINEOS

Ελληνικές επιχειρήσεις που
δραστηριοποιούνται στη
Β.Μακεδονία
Πηγή: Διαδίκτυο

μικρομεσαίων επιχειρήσεων της Βόρειας Ελλάδας αλλά και των μεγαλύτερων και πλέον δυναμικών ελληνικών επιχειρήσεων. Παρά τις αντιδράσεις για το μακεδονικό ζήτημα από εθνικιστική σκοπιά, το ελληνικό κεφάλαιο έχει παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο στην οικονομική ζωή της Β.Μακεδονίας. Οι χαμηλοί φορολογικοί συντελεστές, οι χαμηλοί μισθοί και η γενικότερη υποτίμηση της εργασίας αποτελούν πάντα ευκαιρία.

Ήδη από την πρώτη περίοδο παρέμβασης στη Βόρεια Μακεδονία το ελληνικό κεφάλαιο διεκδίκησε μερίδιο στην οικονομία της χώρας. Εξαγοράζει κρατικές επιχειρήσεις που ιδιωτικοποιούνται, αναλαμβάνει κατασκευές (και σε πολλές περιπτώσεις την διοίκηση και τη διαχείριση) δημοσίων έργων και υποδομών, αγοράζει σε πολύ χαμηλό κόστος ακίνητα σε περιοχές-φιλέτα και χτίζει συγκροτήματα και εμπορικά κέντρα σε αυτά. Συνάπτει συμφωνίες για την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Οι ελληνικές επιχειρήσεις εκμεταλλεζόμενες και τις διευκολύνσεις από τα ΕΣΟΑΒ προς συγκεκριμένους τομείς μεταφέρουν σε πρώτη φάση τον κλάδο της μεταποίησης στις γειτονικές χώρες (χαρακτηριστικός ο κλάδος της κλωστουφαντουργίας) και στη συνέχεια μεταφέρονται τμήματα μεγάλων επιχειρήσεων όπως οι όμιλοι Λάτση, Βαρδινογιάννη, Κοπελούζου, ΔΕΛΤΑ, Ιντρακόμ (Ξοπλίδης Π., 2019:37).

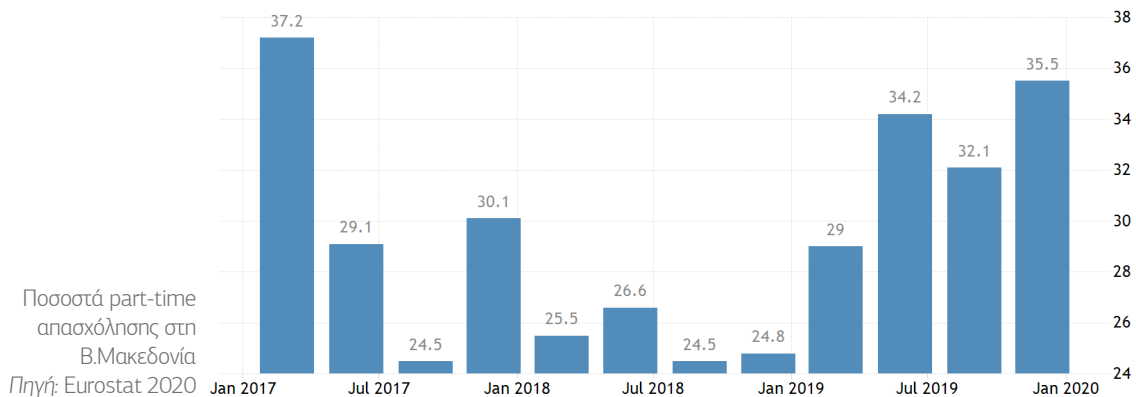
Υπάρχει μακρά παράδοση στις συναλλαγές με τη Βόρεια Μακεδονία. Το 1999 η μοναδική επιχείρηση διύλισης πετρελαίου στη χώρα, η ΟΚΤΑ εξαγοράστηκε από τα ΕΛΠΕ, η τοπική εταιρεία τσιμέντων USLE εξαγοράστηκε από την κοινοπραξία της TITAN με την ελβετική HolderBank, η Strumica Tabak από τη Michailides Tobacco, τα ορυχεία της εταιρείας Zletovo-Sasa εξαγοράστηκαν από την Μυτιληναίος Holdings, και η Pivara Skorpije εξαγοράστηκε από την Balkanbres Holding (joint venture της Αθηναικής Ζυθοποιίας και της 3Ε). Σήμερα, ορισμένοι από τους γνωστούς επιχειρηματικούς ομίλους που δραστηριοποιούνται στα Βαλκάνια είναι η Ελληνική Υφαντουργία ΑΕ, η Αθηναϊκή Ζυθοποιία ΑΕ, η Ελληνική Εταιρεία Εμφιαλώσεως ΑΕ, η Καπνική

Μιχαηλίδης ΑΕ, ο ΟΤΕ και οι θυγατρικές του, ΔΕΗ, Πλαστικά Κρήτης ΑΕ, Chirpita, ΕΛΠΕ, Μυτιληναίος ΑΕ, Βερόπουλος, ΤΕΡΝΑ, ΑΚΤΟΡ και J&P Άβαξ. (Ξοπλίδης 2019:37-38). Και οι ελληνικές τράπεζες αποτελούν έναν από τους ισχυρότερους παίχτες στα Βαλκάνια και ιδιαίτερα στη Βόρεια Μακεδονία με τις τράπεζες Εθνική, Alpha Bank (Α), Eurobank και Τράπεζα Πειραιώς να δραστηριοποιούνται εκεί. Οι όμιλοι Βερόπουλος και Jumbo έχουν πολλαπλασιάσει τα κέρδη τους. Μέσω των ελληνικών επιχειρήσεων συνολικά στη Β.Μακεδονία απασχολούνται περίπου 25.000 εργαζόμενοι.

Αλλά και από την πλευρά του επίσημου κράτους ¹ της Βόρειας Μακεδονίας προσπαθεί να καλλιεργηθεί ένα κλίμα φιλόξενο προς τις ελληνικές επιχειρήσεις μέσω κειμένων που τις καλούν να δραστηριοποιηθούν στη χώρα. Τα κίνητρα είναι πολλά καθώς στο περιβάλλον του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού όλες αυτές οι υποδομές περνούν στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, η φορολογία είναι χαμηλή για τις επιχειρήσεις, τα εργατικά χέρια πολύ φθηνά. Οι ελληνικές επιχειρήσεις επεκτείνονται στη γειτονική χώρα και οργανώνονται. Το καλοκαίρι του 2020 16 μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις ιδρύουν την πρώτη Ένωση Ελληνικών Επιχειρήσεων στη Βόρεια Μακεδονία (Καθημερινή 2020). Με αυτόν τον τρόπο θα διασφαλίσουν τα δικά τους συμφέροντα και θα οχυρωθούν απέναντι σε εργατικές διεκδικήσεις.

Είναι ξεκάθαρο λοιπόν ότι όλη αυτή η έντονη επιχειρηματική δραστηριότητα έχει ως συνέπεια την ολοένα και περισσότερο εκμετάλλευση των εργαζομένων. Μπορεί φαινομενικά οι δείκτες ανεργίας να πέφτουν τα τελευταία χρόνια στο 16-17%, με μια προσεκτικότερη ματιά όμως βλέπουμε ότι έχει αυξηθεί η part-time εργασία (Eurostat 2020). Όταν ο βασικός μισθός είναι περίπου 200 ευρώ, αναρωτιέται κανείς πώς μια part-time απασχόληση μπορεί να εξασφαλίσει μια αξιοπρεπή ζωή.

¹ Η Πρεσβεία της χώρας στην Ελλάδα το 2019 έβγαλε ειδικό οδηγό προς τις ελληνικές επιχειρήσεις. Μέσω αυτού τις καλεί να δραστηριοποιηθούν στη χώρα θεωρώντας ότι οι παρακάτω τομείς εντάσσονται στο πεδίο ενδιαφέροντός τους: α. οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, β. τα λατομεία, ορυχεία, μεταλλεία και μεταλλοβιομηχανίες, γ. ο κλάδος κατασκευών και δομικών υλικών δ. ο κλάδος των μεταφορικών υποδομών, ε. ο αγροτικός τομέας και δ. ο τομέας του τουρισμού. Για να καταστήσει το περιβάλλον της ακόμα πιο ελκυστικό αναφέρει: «Ο εργατικός νόμος κινείται προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της ελαστικότητας της αγοράς εργασίας, προσφέρει τη δυνατότητα ελαστικών και διαφορετικών μορφών εργασίας, καθώς και ελαστικοποίηση του ωραρίου. Κανονικά οι ώρες εργασίας για τον εργαζόμενο είναι οκτώ ημερησίως, πέντε ημέρες την εβδομάδα.» (Πρεσβεία της Ελλάδος στα Σκόπια-Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων, 2019:20).

Μία από τις σημαντικότερες ελληνικές επενδύσεις στη Βόρεια Μακεδονία ήταν ο πετρελαιοαγωγός Θεσσαλονίκης-Σκοπίων

Πηγές:
πάνω: www.in.gr 2004
κάτω: <https://greece.greekreporter.com> 2020

4.2. Η συμφωνία των Πρεσπών

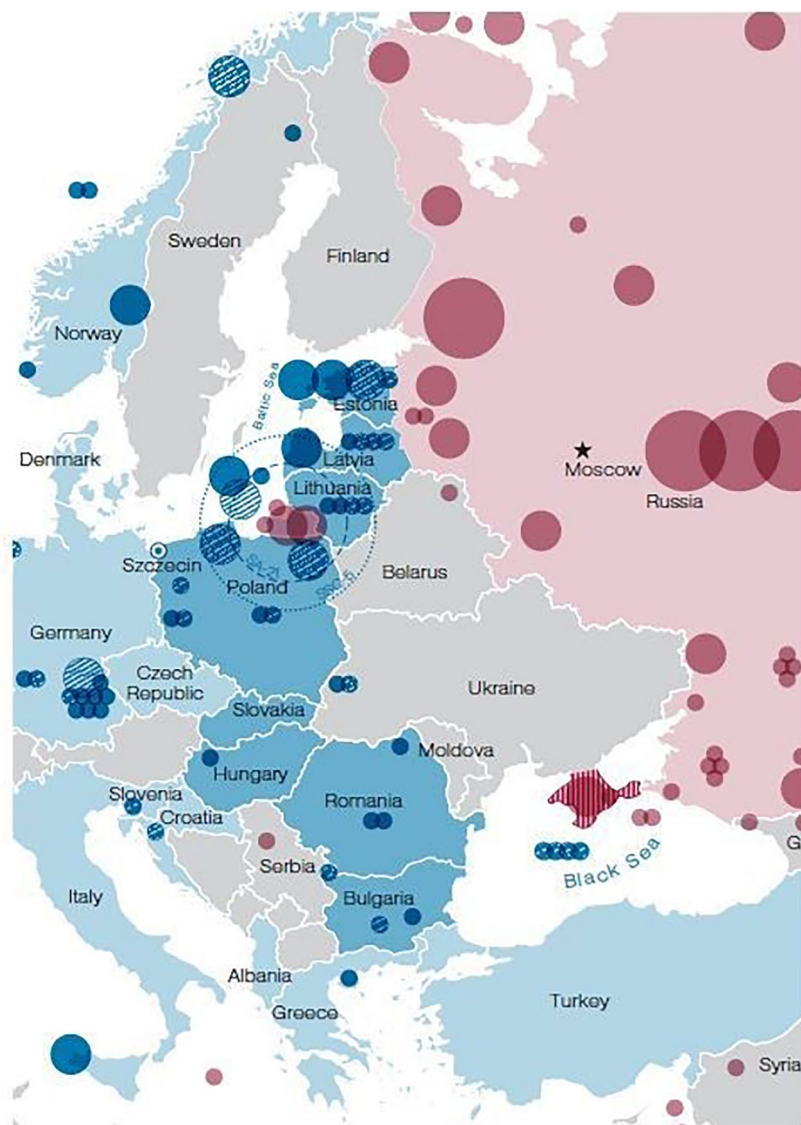
Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια η πιο πρόσφατη ιστορία της Β.Μακεδονίας χαρακτηρίζεται από την άνοδο ακραίων εθνικιστικών στοιχείων και η κουβέντα για την εθνική ταυτότητα των Σκοπιανών και το όνομα της χώρας κυριαρχεί. Ειδικά μετά το 2016 μια γενικότερη πολιτική κρίση ταλανίζει τη χώρα.

Χρονική στιγμή-τομή αποτελεί η υπογραφή της Συμφωνίας των Πρεσπών το 2018. Με τη συμφωνία αναγνωρίζεται η ονομασία Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, κλείνοντας έτσι τον κύκλο της αντιπαράθεσης. Βασικός όμως στόχος της συμφωνίας είναι ο στρατηγικός έλεγχος των κοιτασμάτων πετρελαίου και τον ενεργειακών ροών της ανατολικής μεσογείου. Το ελληνικό κράτος λειτουργεί σαν τον πιστό φίλο του NATO, της ΕΕ και της ιμπεριαλιστικής πολιτικής που ακολουθούν στην περιοχή και βρίσκει την ευκαιρία να αναδειχθεί στα Βαλκάνια αλλά και το ελληνικό κεφάλαιο βρίσκει ευκαιρία για οικονομική επανεξόρμηση στα Βαλκάνια.

Στο γενικότερο πλαίσιο της συμφωνίας θα πρέπει να εξετάσουμε το συνολικότερο παιχνίδι των ανταγωνισμών και των σφαιρών επιρροής στα Βαλκάνια. Η Αμερική την περίοδο της οικονομικής κρίσης χάνει τον απόλυτο έλεγχο σε διεθνές επίπεδο και στο παιχνίδι εμφανίζονται κι άλλες δυνάμεις όπως η Ρωσία, η Κίνα, το Ιράν. Υπό αυτό το πλαίσιο ανακινήθηκε και το ενδιαφέρον της Αμερικής για τα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο. Με τη συμφωνία άνοιξε ο δρόμος για την ένταξη της Μακεδονίας στο NATO μετά και την ένταξη του Μαυροβουνίου το 2017. Εντάσσοντας τη Βόρεια Μακεδονία στη σφαίρα επιρροής του NATO περικυκλώνεται η Σερβία που αποτελεί σύμμαχο της Ρωσίας και δημιουργείται ένας γεωγραφικός διάδρομος που ευνοεί το ενεργειακό πρότζεκτ των ΗΠΑ σε σχέση με της Ρωσίας (Μούστος 2019:32). Παρατηρώντας τους χάρτες με τις βάσεις του NATO και τις ενεργειακές διαδρομές είναι σαφές ποιες χώρες είναι αναγκαίες ως σύμμαχοι του NATO.

Η συμφωνία των Πρεσπών συνιστά μια αρνητική εξέλιξη για τους λαούς της γειτονικής χώρας. Η ένταξη της Βόρειας Μακεδονίας στο NATO και μελλοντικά στην ΕΕ θα καταστήσει τη χώρα υποχείριο των ολοκληρώσεων αυτών, μια χώρα που είναι ήδη φτωχή και διαιρεμένη. Η ελληνική εμπειρία από την πρόσδεση στο άρμα του NATO και της ΕΕ μας δείχνει ότι αυτές οι συμφωνίες δεν αποσκοπούν στην βελτίωση της καθημερινότητας των εργαζομένων αλλά αντιθέτως, εντείνεται η εκμετάλλευσή τους, καθετί δημόσιο αγαθό ιδιωτικοποιείται ενώ το κεφάλαιο εξακολουθεί να κερδοφορεί.

Στρατιωτική δραστηριότητα στην Ανατολική Ευρώπη
 Πηγή: Κέντρο Σπουδών Ασφαλείας (Ζυρίχη)

	Χώρες-μέλη του NATO		Επιλεγμένες περιοχές στρατιωτικών ασκήσεων από το NATO, σε περιοχές
	Χώρες-μέλη του NATO που διαθέτουν Δύναμη Υψηλής Ετοιμότητας γνωστή και ως "Αιχμή του Δόρατος" (VJTF).		Επιλεγμένες περιοχές στρατιωτικών ασκήσεων από τη Ρωσία
	Ρωσία		Εμβέλεια πυραυλικών συστημάτων SA-21
	Προσαρτημένο από Ρωσία		Επιλεγμένες περιοχές στρατιωτικών ασκήσεων από τη Ρωσία
	Επιλεγμένες περιοχές στρατιωτικών ασκήσεων από το NATO		

4.3. Η επόμενη μέρα για τους λαούς των Βαλκανίων

Ολόκληρη η περιοχή των Βαλκανίων χαρακτηρίζεται από τις εύθραυστες ισορροπίες της. Ιδιαίτερα στη Β.Μακεδονία η εγχώρια και η διεθνής αστική τάξη χρησιμοποιούν στοιχεία όπως το μακεδονικό και τις εθνικές διαφορές για να αποπροσανατολίζουν τον λαό.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ο εθνικισμός με διάφορες μορφές ήταν βασικό στοιχείο της κρατικής εξουσίας και των περισσότερων κυβερνήσεων ανεξάρτητα από κόμματα ή πρόσωπα που εναλλάσσονταν. Ο εθνικισμός κυριαρχεί ενώ τουλάχιστον μέχρι πρότινος απουσίαζε γενικότερα η έννοια των κοινωνικών κινημάτων που θα μπορούσαν να αντισταθούν στην υπάρχουσα κατάσταση. Όπως παρουσιάσαμε, οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ παρεμβαίνουν στην περιοχή για να επεκτείνουν την επιρροή τους στη Β.Μακεδονία. Παρ' όλα αυτά στην οικονομική σφαίρα κυρίαρχος παίκτης είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση με τα συμφέροντά της να ταυτίζονται σχεδόν πάντα με τις ΗΠΑ. Η Β.Μακεδονία πρόσφατα μπήκε στο ΝΑΤΟ και ευελπιστεί ότι θα ενσωματωθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το «ευρωπαϊκό όνειρο» βρίσκει πλατιά λαϊκή υποστήριξη αν και πλέον η αίγλη της Δύσης δεν είναι τόσο λαμπρή όσο κάποτε καθώς τα προβλήματα είναι φανερά.

Στη Β.Μακεδονία μετά το Σκόπια 2014 έχει δημιουργηθεί ένα γενικευμένο κλίμα δυσαρέσκειας. Οι λόγοι είναι πολλοί: η ευρύτερη πολιτική κρίση λόγω της ονομασίας της χώρας, τα σκάνδαλα της πρώην εθνικιστικής κυβέρνησης, η αδυναμία εκλογής πρωθυπουργού για μεγάλο διάστημα, τα χαμηλά μεροκάματα, η έλλειψη κοινωνικών υποδομών. Στις κρίσιμες στιγμές οι λαοί έχουν σταθεί αλληλέγγυοι μεταξύ τους. Ο εχθρός είναι κοινός: οι ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ, οι επιδιώξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο κίνδυνος για πολεμική αναμέτρηση. Η γειτνίαση των δύο χωρών και η παρουσία του ελληνικού κεφαλαίου στην γειτονική χώρα δημιουργεί προϋποθέσεις ανάπτυξης κοινών αγώνων.

Ανεξάρτητη Ταξική συγκέντρωση στα Σκόπια το 2018 για την Πρωτομαγιά, για πρώτη φορά μετά από 27 χρόνια
Πηγή: prin.gr 2020

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα Βαλκάνια αποτελούν μια πλούσια δεξαμενή σ' ό τι αφορά την μελέτη εφαρμογής ενός διαφορετικού πολιτικού συστήματος, εννοώντας τον υπαρκτό σοσιαλισμό και πώς αυτός επηρέασε την καθημερινότητα των εργαζομένων και κατά συνέπεια την δομή της πόλης. Αν και για τη Δύση θεωρούνται λαοί με καθυστερημένη ανάπτυξη και απολίτιστοι μια σειρά λόγων που αναδείξαμε στην εργασία αποδεικνύουν το πλούσιο ιστορικό της παρελθόν, το βάθος των αλλαγών που υπέστη και ότι η Δύση έχει πολλά να μάθει από αυτή τη μικρή γωνιά της Ευρώπης. Η «πυριτιδαποθήκη» της Ευρώπης μπορεί να γίνεται αντιληπτή ως ο τελευταίος τροχός της αμάξης με οικονομικούς και πολιτικούς όρους αλλά ταυτόχρονα είναι το μήλον της έριδος για τις διάφορες γεωστρατηγικές επιδιώξεις στην ευρύτερη περιοχή.

Από πολεοδομική σκοπιά είδαμε ότι κάθε αλλαγή στον κοινωνικό συσχετισμό επηρεάζει εξίσου τη μορφή της πόλης ακόμα και με πιο αργούς ρυθμούς ορισμένες φορές. Κατά τη σοσιαλιστική περίοδο ολόκληρος ο χώρος της πόλης κοινωνικοποιείται και οργανώνεται με βάση το δημόσιο συμφέρον. Στην ανοικοδόμηση των Σκοπίων μετά το 1963 έπαιξε καθοριστικό ρόλο το κράτος-διαχειριστής των πάντων για τη βέλτιστη και ταχύτερη εφαρμογή του προγράμματος. Σε κάθε άλλη περίπτωση αν υπεισερχόταν ο ιδιωτικός παράγοντας θα ήταν μάλλον αδύνατον να υπάρχει μια συνολική και ενιαία πρόταση για τον χώρο της πόλης.

Η ανοικοδόμηση της πόλης μετά τον μεγάλο σεισμό ανέδειξε την πραγματική δυνατότητα των κρατών να συνεργάζονται για ένα κοινό καλό σκοπό δίνοντας ουσιαστικό νόημα στον χαρακτηρισμό του Τίτο για τα Σκόπια ως πόλη «Διεθνούς Αλληλεγγύης». Παρά τις όποιες επιδιώξεις της Δύσης μέσω της συμμετοχής της στο πρόγραμμα, ακόμη και σήμερα παραμένει ένα ξεχωριστό παράδειγμα-σύμβολο της ενότητας και της διεθνούς αλληλεγγύης. Πέρα από τους μεγάλους παράγοντες που έπαιξαν ρόλο στο πρόγραμμα η αλληλεγγύη των λαών και απλών ανθρώπων προς την πόλη έδειξαν ότι μπορεί να υπάρξει συνεργασία μεταξύ των λαών του κόσμου προς ένα κοινό συμφέρον.

Οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες μετά την πτώση του υπαρκτού

σοσιαλισμού έρχονται αντιμέτωπες με μια ολότελα νέα κατάσταση. Το χαρακτηριστικό της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής και του χώρου που ίσχυε κατά τη σοσιαλιστική περίοδο αντιστρέφεται με τον δημόσιο χώρο αλλά και κάθε σημείο της καθημερινότητας να ιδιωτικοποιείται, να αντιμετωπίζεται ως εμπόρευμα που αποφέρει κέρδος. Οι άλλοτε ζωντανές πόλεις που ιεραρχούσαν την επίλυση των κοινωνικών ζητημάτων μετατρέπονται σε μια απέραντη καπιταλιστική παιδική χαρά.

Τα Σκόπια δε γλιτώνουν από αυτή τη μοίρα. Η επιδίωξη να «εκουγχρονιστούν» σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα καταλήγει να μετατραπεί η πόλη σ' ένα τεράστιο θεματικό πάρκο χαρακτηρίζοντάς την διεθνώς ως την πιο κίτς πρωτεύουσα. Όπως και σε άλλα πρώην σοσιαλιστικά κράτη στη Β.Μακεδονία επιχειρείται μια αναθεώρηση της ιστορίας ταυτόχρονα με την προσπάθεια οικοδόμησης μιας εθνικής ταυτότητας. Η επιδίωξη του δεύτερου περνάει αναγκαστικά από το πρώτο.

Το πρόγραμμα Σκόπια 2014 έχει παίξει καθοριστικό ρόλο σ' αυτό. Η κυβέρνηση στόχευε στη συνείδηση του λαού αλλά αυτή η διαδικασία πέρασε μέσα από τον χώρο της πόλης. Κάθε τί που προέρχεται από την σοσιαλιστική περίοδο θεωρείται «μιαρό» και απομακρύνεται ή κρύβεται: από τις ονοματοδοσίες στους δρόμους της πόλης μέχρι τα εμβληματικά κτίρια. Όσο τα σύμβολα της σοσιαλιστικής περιόδου εξαφανίζονται, ο αστικός χώρος χρησιμοποιείται για την εικονοποίηση του νέου εθνικού αφηγήματος. Μέσω του προγράμματος η εθνικιστική κυβέρνηση επεκτείνει την κυριαρχία της από τον χώρο της πολιτικής στον δημόσιο χώρο της πόλης. Σ' αυτή την προσπάθεια συνεισφέρουν όπως είδαμε μια σειρά άλλοι παράγοντες όπως τα ΜΜΕ, η πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι δημόσιες θεσμικές εκδηλώσεις. Στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού που όλα εμπορευματοποιούνται η ίδια η εθνική ταυτότητα παρουσιάζεται ως εμπόρευμα έτοιμη να καταναλωθεί τόσο από τους ντόπιους όσο και από τους ξένους-τουρίστες ή τους επενδυτές που στοχεύει να προσελκύσει.

Βλέπουμε λοιπόν ότι επιβεβαιώνεται η άποψη του Λεφεβρ ότι η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας στο έδαφος όπως και κλασικών μαρξιστών ότι η πόλη είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, μέρος του ευρύτερου οικονομικού και κοινωνικού πλαισίου. Την περίοδο του υπαρκτού σοσιαλισμού ο χώρος της πόλης αξιοποιείται για να υμνήσει τον γιουγκοσλαβικό αγώνα, τα σοσιαλιστικά σύμβολα τοποθετούνται στην πόλη για να υψώσουν το πητικό ανάστημα των πολιτών, ο χώρος αναδιαρθρώνεται. Αντίστοιχα, στη νεοφιλελεύθερη περίοδο που έχουν εισέλθει τα πρώην σοσιαλιστικά κράτη η κυρίαρχη εξουσία έχει τον πρώτο λόγο στη διαμόρφωση του χώρου

της πόλης που τον αντιμετωπίζει ως ένα μέσο κερδοφορίας ενώ παράλληλα τον αξιοποιεί για να εδραιώσει την κυριαρχία της.

Βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τη Β.Μακεδονία από τις απαρχές της ιστορίας της είναι ο πολυεθνικός της χαρακτήρας. Οι διαφορετικές πολιτικές προσεγγίσεις στον χώρο της πόλης επηρεάζουν αυτή τη συνύπαρξη προσπαθώντας σήμερα να την καταστήσουν αδύνατη. Ενώ επί Τίτο και Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας όλες οι εθνοτικές ομάδες μπορούσαν να συνυπάρξουν ειρηνικά στον ίδιο χώρο, με το πέρασμα στην καπιταλιστική αγορά εθνικιστικά αισθήματα αναδύονται. Οι χωρικές πολιτικές έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο σ' αυτό. Η διαχρονική απουσία επενδύσεων που στοχεύουν στο παραδοσιακά πιο ιστορικό κομμάτι της πόλης που μένουν οι μειονότητες, η παντελής απουσία τους στην δημόσια εικόνα της πόλης (είτε μέσω αγαλμάτων, είτε μέσω των μουσείων της για παράδειγμα), η προσπάθεια να κρυφτούν σύμβολα των μειονοτήτων στην πόλη (όπως το παρόχθιο μπλοκ νέων κτιρίων που κρύβει τους μιναρέδες της παλιάς πόλης) ενέτειναν τη χωρική διαίρεση των Σκοπίων. Πέρα από τον δημόσιο λόγο λοιπόν, οι χωρικές πολιτικές ή η απουσία τους για την περίπτωση των Σκοπίων μπορούν να εντείνουν και να υποκινήσουν τον ρατσισμό, την μισαλλοδοξία.

Αναμφίβολα τα δύο αστικά προγράμματα (εννοώντας την ανοικοδόμηση της πόλης μετά το 1963 και το «Σκόπια 2014») άφησαν ανεξίτηλο το σημάδι τους στην πόλη καθιστώντας τα Σκόπια μοναδικά σε σχέση με άλλες σοσιαλιστικές πόλεις. Ανάμεσα στα δύο προγράμματα εντοπίζουμε κοινά σημεία στον τρόπο αντιμετώπισης του αστικού χώρου. Αρχικά και τα δύο είχαν κυρίως μια λογική σχεδίασης top-down, αγνοώντας τους πολίτες και τις δικές τους ανάγκες ή επιθυμίες στην πόλη. Το μέγεθος της παρέμβασής τους θα απαιτούσε σίγουρα μια δημόσια διαβούλευση πριν την υλοποίηση των προγραμμάτων. Επιπλέον και στις δύο περιπτώσεις το υφιστάμενο κέλυφος της πόλης παραγκωνίζεται, αγνοείται μπροστά στην εφαρμογή της πρότασης. Έτσι το 1963 αφαιρούνται αρκετά υφιστάμενα κτίρια που είχαν επιβιώσει από τον σεισμό χωρίς ιδιαίτερη συζήτηση ενώ στο Σκόπια 2014 ολόκληρα ιστορικά τμήματα της υφιστάμενης πόλης μεταμορφώνονται.

Επιπλέον παρά την πολύ διαφορετική προσέγγιση του κάθε προγράμματος και στις δύο περιπτώσεις το παραδοσιακό τμήμα της πόλης -αυτό που ήταν από πάντα εκεί- στο οποίο διαμένουν κυρίως οι εθνικές μειονότητες δεν εντάχθηκε σε κάποιο πλάνο ενίσχυσής του και αναβάθμισής του. Στο πρόγραμμα της ανοικοδόμησης οι προσπάθειες για προσφορά σε όλους τους κατοίκους αξιοπρεπής διαβίωσης δεν προχώρησαν. Στην πραγματικότητα όμως δε δόθηκε αρκετή σημασία στους συγκεκριμένους πληθυσμούς και τον

παραδοσιακά διαφορετικό τρόπο ζωής τους και απλά αφέθηκαν στη μοίρα τους. Για το πρόγραμμα Σκόπια 2014 δε θα ήταν ακριβές να πούμε ότι αγνοήθηκε αυτή η περιοχή. Αντιθέτως με επιμελή τρόπο ο χώρος γύρω από αυτήν οικοδομήθηκε ακριβώς για να σβηστεί από την οπτική εικόνα της πόλης.

Τα δύο προγράμματα διαφέρουν σε αρκετά σημεία. Οι συντελεστές τους και οι στόχοι τους είναι πολύ διαφορετικοί. Η ανοικοδόμηση του 1963 φιλοξενεί τα πιο λαμπρά πολεοδομικά και αρχιτεκτονικά μυστικά του κόσμου ενώ τουλάχιστον σε επίσημο επίπεδο παραμένει άγνωστο ποιοι βρίσκονται πίσω από το «Σκόπια 2014». Η ανοικοδόμηση συμβολίζει μια εποχή γεμάτη πίστη στην ανθρώπινη πρόοδο με βασικό στόχο τη συλλογική ανοικοδόμηση ενός καλύτερου μέλλοντος ενώ στο «Σκόπια 2014» βασικός στόχος είναι η οικοδόμηση του νέου εθνικού αφηγήματος με εθνικιστικά κίνητρα, αποσκοπώντας σε κέρδη από αυτό. Επιπλέον το πρόσφατο πρόγραμμα δεν έχει μια συνολική πρόταση για την πόλη. Εστιάζει με μερικό τρόπο σε κομβικά σημεία της πόλης που περιδιαβαίνουν όλοι οι πολίτες, οι τουρίστες, που θα προβληθούν ευκολότερα από τα ΜΜΕ και εξυπηρετούν τον στρατηγικό του στόχο. Η εφαρμογή του γίνεται με έναν σχεδόν φασιστικό τρόπο. Συνολικά, στην ανοικοδόμηση μετά τον σεισμό το αποτέλεσμα ήταν μια καλύτερη πόλη για όλους, ενώ μετά το «Σκόπια 2014» εντείνονται οι κοινωνικές διαφορές εγγράφοντάς τες στον αστικό χώρο.

Μετά το πρόγραμμα της ανοικοδόμησης της πόλης τα Σκόπια μοιάζουν σαν υπαίθριο μουσείο αρχιτεκτονικής με ξεχωριστά κτίρια. Δε μπορούμε να πούμε ότι το «Σκόπια 2014» άφησε ένα χωρικό αποτύπωμα για το οποίο κάποιος μπορεί να είναι περήφανος. Αντιθέτως, η διαδικασία του "εξαρχαϊσμού" άφησε βαθιές πληγές στον ιστό της πόλης, που πρέπει να επουλωθούν. Το πώς θα γίνει αυτό επαφίεται στους ίδιους τους κατοίκους της πόλης και τί θα επιλέξουν να διεκδικήσουν. Είναι διακύβευμα το αν οι κάτοικοι θα αναμετρηθούν με τα ερωτήματα: τί σημαίνει η πόλη και πώς θα έπρεπε να φαίνεται, τι είναι η ταυτότητα; και ποιον αντιπροσωπεύει;

Ο χώρος γίνεται αντιληπτός ως ένα δοχείο έτοιμο να εκφράσει τις επιταγές της κυρίαρχης ιδεολογίας. Μέσα από το παράδειγμα των Σκοπίων γίνεται φανερό ότι η δομή της πόλης αντανάκλασε την ταξική της δομή και αυτή άλλαξε όταν η κυρίαρχη εξουσία άλλαξε. Είδαμε ότι η εξουσία κάθε φορά χρησιμοποιούσε τον χώρο ανάμεσα στα άλλα ως ένα μέσο διατήρησης της εξουσίας της και αναπαραγωγής της.

Σήμερα, τα Σκόπια φαίνονται παγιδευμένα καθώς βρίσκονται ακόμα σε μια διαδικασία μετάβασης που δυσκολεύεται να ολοκληρωθεί.

Απουσιάζει η αίσθηση της αρχιτεκτονικής και της συνολικής πολεοδομικής δουλειάς στον πραγματικό χώρο της πόλης σε αντίθεση με το λαμπρό παρελθόν αμέσως μετά το 1963.

Με την κατάρρευση του σοσιαλισμού έπαψε να υπάρχει αντίπαλος πόλος έναντι της φιλελεύθερης Δύσης, έπαψε να υπάρχει μια εναλλακτική πρόταση που δεν ήταν στη σφαίρα των ιδεών αλλά πραγματική. Στη διαμάχη για τον δημόσιο χώρο της πόλης και την εμπορευματοποίηση κάθε πτυχής της καθημερινής ζωής προστίθεται το ζήτημα της θέσης της Β.Μακεδονίας στον γεωπολιτικό χάρτη των Βαλκανίων. Με βάση όσα μελετήθηκαν δεν είναι τυχαίο ότι τα Βαλκάνια ονομάστηκαν «πυριτιδαποθήκη» της Ευρώπης. Η πάλη για την ένταξη στη σφαίρα επιρροής της Δύσης των χωρών του ανατολικού μπλοκ, η δημιουργία ενός πόλου στην περιοχή που δε θα εντάσσεται στις συνεργασίες της Ρωσίας, η πάλη για καταλήστευση μέσω ιδιωτικοποιήσεων του μέχρι πρότινος δημόσιου πλούτου, η μάχη για τον έλεγχο των ενεργειακών διαδρομών και κοιτασμάτων δημιουργούν ένα εύθραυστο περιβάλλον.

Είναι χαρακτηριστικό ότι βασικό κίνητρο πολλών προγραμμάτων της ΕΕ και των οικονομικών διεθνών οργανισμών (ΔΝΤ, ΠΤ) δεν ήταν η έστω κατ' επίφαση χρηματοδοτική βοήθεια σε υποδομές αλλά χρησιμοποιούσαν τα προγράμματα ως μοχλό πίεσης για αλλαγή του πολιτικού συστήματος και παρέμβασης στην εσωτερική ζωή της χώρας. Επικαλούμενοι τη δημοκρατία, στην ουσία λειτούργησαν σαν αποικιοκράτες επιβάλλοντας τα δυτικά ιμπεριαλιστικά συμφέροντα. Είναι σαφές ότι οι διάφορες βοήθειες που έχει δεχθεί αυτή η μικρή γωνιά του πλανήτη αποσκοπούν στην ένταξή της στην σφαίρα επιρροής της ΕΕ, του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ.

Αυτή η επιδίωξη μοιάζει να είναι αμοιβαία και από την πλευρά των βαλκανικών κρατών. Αν και τα Βαλκάνια φημίζονται για το κατακερματισμό τους, η μετασοσιαλιστική περίοδος οδήγησε τις χώρες στην περαιτέρω ενοποίησή τους -τουλάχιστον γεωπολιτικά- καθώς όλες συντάχθηκαν με την επιθυμία για συνεργασία με την ΕΕ και τους λοιπούς ιμπεριαλιστικούς μηχανισμούς, ορισμένες και με την ένταξη στην ΕΕ.

Σ' αυτή την υπόθεση φαίνεται να έχει ξεχωριστή θέση το ελληνικό κεφάλαιο καθώς είναι ζωτικής σημασίας η διατήρηση και η ισχυροποίηση της θέσης του στα Βαλκάνια. Γι' αυτό όπως είδαμε επιδιώκει έναν πιο ενεργητικό ρόλο σε ό,τι αφορά τα ενεργειακά κοιτάσματα και τους ενεργειακούς δρόμους και επιδιώκει μεγαλύτερη πρόσδεση στα συμφέροντα των καπιταλιστικών κρατών. Γεννιούνται όμως και ερωτήματα. Όταν το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων είναι πολύ χαμηλότερο από τις εποχές της Ομοσπονδιακής

Γιουγκοσλαβίας με μισθούς που ξεκινούν από 200 ευρώ το μήνα και υπάρχουν τόσο έντονα αποικιοκρατικές λογικές εκ μέρους των δυνάμεων που παρεμβαίνουν στην περιοχή, πώς εξηγείται το φαινόμενο ότι ο λαός της Β.Μακεδονίας και των Σκοπίων δεν έχει αντισταθεί σ' αυτή την κατάσταση.

Ήδη μέσα από τα δύο μεγάλα αστικά προγράμματα, η λογική ότι υπάρχει ένας ειδικός που θα λύσει τα προβλήματα της πόλης και οι πολίτες αγνοούνται εξηγεί αρκετά. Φαίνεται να έχει διαμορφωθεί μια αντίληψη ότι πάντα θα υπάρχει μια εξουσία ή ένας ειδικός που θα επιλύσει τα όποια προβλήματα και σε συνδυασμό με την ιστορική απουσία κοινωνικών κινημάτων έχει παγιωθεί αυτή η κατάσταση. Επιπλέον, όπως αναλύθηκε στα πρώτα κεφάλαια ο εθνικισμός και οι ανοιχτές πληγές του πολέμου φαίνεται να παίζουν καθοριστικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση. Η ακραία εθνικιστική εφαρμογή του προγράμματος «Σκόπια 2014», η αμφισβήτηση της ιστορίας όπως την είχαν διδαχθεί ή ζήσει μέχρι πρόσφατα οι Σκοπιανοί και η πολιτική κρίση στο επίπεδο της διακυβέρνησης της χώρας και την ευρύτερη κοινωνική δυσαρέσκεια καλλιέργησαν ένα εύφορο πεδίο για αντιδράσεις και διαμαρτυρίες. Οι πολίτες πλέον, βγαίνουν στον δρόμο, αμφισβητούν τις επιλογές της κυρίαρχης ιδεολογίας, διεκδικούν το δικαίωμά τους στην πόλη.

Στηριζόμενοι στις εδραιωμένες αντιλήψεις που η Δύση έχει κατασκευάσει για τα Βαλκάνια, τα σκεφτόμαστε ως μια περιοχή εύθραυστων ισορροπιών με συχνές πολεμικές αναμετρήσεις. Ταυτόχρονα όμως έφερναν πάντα στο νου την εικόνα της γέφυρας και τους σταυροδρομιού, την εικόνα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης των λαών. Ολοκληρώνοντας την εργασία φαντάζει αναγκαίος ένας κοινός αγώνας όλων των λαών της περιοχής που θα μπορέσει να ανατρέψει την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη πολιτική που οδηγεί στην ανέχεια τους εργαζόμενους, που θα βάλει ένα τέλος στην εκμετάλλευση της περιοχής των Βαλκανίων. Φαντάζει περισσότερο αναγκαίο από ποτέ οι βαλκανικοί λαοί να θέσουν τους όρους για μια αξιοπρεπή ζωή για όλους, που η καθημερινή ζωή και η δομή της πόλης θα καθορίζονται από τις κοινωνικές ανάγκες, που όλοι οι λαοί θα μπορέσουν να συνυπάρξουν ειρηνικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Architectuul, 2020, *GTC Shopping Mall*, διαθέσιμο στο: <http://architectuul.com/>, ανακτήθηκε 20/09/2020

Balibar E., 2017, «Η μορφή έθνος: ιστορία και ιδεολογία» στο Balibar E.- Wallerstein I., 2017, *Φυλή, έθνος, τάξη Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα: νήσος, σελ.137-167

D-portal, 2020, *North Macedonia*, διαθέσιμο στο: <https://d-portal.org/>, ανακτήθηκε 05/06/2020

Graan A.-Takovski A., 2017, *Learning from Skopje 2014-Architectural Spectacle in the 21st century* στο LA+ Identity, τ.Άνοιξη 2017, σελ.66-74

Graan A., 2013, *COUNTERFEITING THE NATION? Skopje 2014 and the Politics of Nation Branding in Macedonia* στο Cultural Anthropology, (τ.28 σελ.161-179)

Economytoday, 2019, *Αυτές είναι οι μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις στην Βόρεια Μακεδονία*, economytoday (διαδικτυακά), διαθέσιμο στο: www.economytoday.gr, ανακτήθηκε: 15/06/2020

Eurostat, 2019, *Western Balkans*, διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/eurostat/news/themes-in-the-spotlight/western-balkans-2019>, ανακτήθηκε 13/06/2020

Eurostat, 2020, *Macedonia Part Time Employment*, διαθέσιμο στο: www.tradingeconomics.com, ανακτήθηκε 20/06/2020

Hatherley O., 2016, *Soviet squares: how public space is disappearing in post-communist cities*, the Guardian, 21-04-2016, , διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com>, ανακτήθηκε 10/06/2020

Hatherley O., 2016, *Story of cities#31: Skopje plans for the future by fixating on its ancient past*, the Guardian, 27-04-2016, διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com>, ανακτήθηκε 10/06/2020

Hobsbawm E., 2004, Εισαγωγή: Επινώντας παραδόσεις στο Hobsbawm E.(επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, Αθήνα:Θεμέλιο

Hope K., 2020, *The South Balkans energy hub*, διαθέσιμο στο: www.economia.gr, ανακτήθηκε 20/06/2020

IN.GR, 2004, *Η Ελλάδα πρώτος ξένος επενδυτής στην ΠΓΔΜ*,

- διαθέσιμο στο www.in.gr, ανακτήθηκε 15/06/2020
- IPA, 2020, *Interreg-IPA CBC, Greece-Republic of North Macedonia*, διαθέσιμο στο: <http://www.ipa-cbc-programme.eu/>, ανακτήθηκε 13/06/2020
- Judah Tim, 2020, *Wildly wrong: North Macedonia's population mystery*, *Balkan Insight*, 14-05-2020, διαθέσιμο στο: <https://balkaninsight.com>, ανακτήθηκε 15/09/2020
- Knox P. & Pinch S., Μαλούτας Θ. (επιμ.), 2009, *Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων*, Αθήνα: Σαββάλας
- Koželj J.-Stefanovska J., 2012, "Urban planning and transitional development issues: The case of Skopje, Macedonia" *Urbani izziv* (τ.23-σελ.91-100)
- Kulic V., 2017, *Building the Socialist Balkans-Architecture in the Global Networks of the Cold War* στο *Southeastern Europe* τ.41 σελ.95-111
- Kopp A.-Λαζαρίδης Π., 1976, *Πόλη και επανάσταση-Η πτώχευση της αρχιτεκτονικής*, Αθήνα: Νέα Σύνορα
- Lazarevska M.-Markoski B., 2019, "Chronology of the Urban Expansion of Skopje" στο *Acta Geobalcánica* (τ.5-σελ.57-73)
- Lefebvre H., 2007, *Δικαίωμα στην Πόλη-Χώρος και Πολιτική*, Αθήνα: Κουκίδα
- Mirkovski I., 2012, Improving places through the phenomenon of social morphology-case study Skopje, *The production of place-UEL* Διεθνές Συνέδριο και εργαστήρια, 15-18 Σεπτέμβρη, Αθήνα
- Museum of the Macedonian Struggle, 2020, *History of the museum*, διαθέσιμο στο: <http://mmb.org.mk>, ανακτήθηκε 5/09/2020
- OurBalkans, 2018, *Η ρήξη Γιουγκοσλαβίας-ΕΣΣΔ. Ιστορικό, αιτίες, αποτελέσματα*, διαθέσιμο στο: <https://ourbalkans.wordpress.com> , ανακτήθηκε 10/09/2020
- Stanilov K., 2007, Democracy, Markets, and Public Space in the Transitional Societies of Central and Eastern Europe στο Stanilov K. (επιμ.) *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, (σελ. 267-284), Άμστερνταμ: Springer
- Skopje 2014 Uncovered, 2018, *Skopje 2014 Uncovered*, διαθέσιμο στο: <http://skopje2014.prizma.birn.eu.com>, ανακτήθηκε 28/08/2020
- Tolic I., 2012, «Japan Looks West. The Reconstruction of Skopje in the Light of Global Ambitions and Local Needs» στο Maroje Mrduljaš - Vladimir Kulić (επιμ.), 2012, *Unfinished Modernizations*.

Between Utopia and Pragmatism, Ζάγκρεμπ: Udruženje Hrvatskih Arhitekata, σελ.218-231

Véron O., 2015, *Deconstructing the divided city, Identity-Power and Space in Skopje*, Διδακτορική Διατριβή, London: University College London

Weiss S.-J., 2010, Skopje will disappear στο *Abitare* (τ.504- σελ.82-95)

Wikipedia A, 2020, *Βόρεια Μακεδονία*, διαθέσιμο στο: <https://el.wikipedia.org>, ανακτήθηκε 15/05/2020

Wikipedia B, 2020, *Μακεδονική Ορθόδοξη Εκκλησία - Αρχιεπισκοπή Οχρίδας*, διαθέσιμο στο: <https://el.wikipedia.org>, ανακτήθηκε 13/09/2020

Wikipedia Γ, 2020, *Σκεντέρμπεης*, διαθέσιμο στο: <https://el.wikipedia.org>, ανακτήθηκε 18/09/2020

Worldbank, 2019, *The World Bank in North Macedonia*, διαθέσιμο στο: <https://www.worldbank.org/>, ανακτήθηκε 12/06/2020.

Worldbank, 2020, *North Macedonia to Strengthen Public Finance and Improve Competitiveness with World Bank Support*, διαθέσιμο στο: <https://www.worldbank.org/>, ανακτήθηκε 21/06/2020.

Αμυγδάλου Κ., 2019, *Το έργο «Σκόπια 2014» και η επιστροφή της ιστορίας*, διαθέσιμο στο: <https://www.archetype.gr>, ανακτήθηκε 25/09/2020

Αμυγδάλου Κ., Κρητικός Χ.-Γ. και Τσιαμπάος Κ. (επιμ.), 2018, *The Future as a project-Doxiadis in Skopje*, Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής

Γετίμης Π. & Δημητροπούλου Λ., 2005, «Βαλκάνια: Οι Προϋποθέσεις και τα Όρια Χωρικής Ολοκλήρωσης» στα *Πρακτικά Συνεδρίου της Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης-7ο συνέδριο*, Ελληνικό Τμήμα της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης, Αθήνα, Ελλάδα, 7-8 Μαΐου 2005

Εφημερίδα των Συντακτών, 2019, *120 επιχειρηματίες με τον Αλ. Τσίπρα στη Βόρεια Μακεδονία*, Εφημερίδα των Συντακτών (διαδικτυακά), 1 Απριλίου, διαθέσιμο στο: www.efsyn.gr, ανακτήθηκε 12/06/2020

Ζαχαρίας Λ., 2020, *Στον δρόμο για την αυτοκέφαλη εκκλησία των Σκοπίων: «Ο Βαρθολομαίος θέλει τον έλεγχο»*, 14-01-2020, διαθέσιμο στο: www.sputniknews.gr, ανακτήθηκε 13/09/2020

Καββαδία Ε., 2016, *Το ειδικό καθεστώς οικονομικών δραστηριοτήτων του ελληνικού κράτους ως μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ελλήνων Υπηκόων σε χώρες των Βαλκανίων: Θεωρητικές προσεγγίσεις και*

εμπειρικοί προσανατολισμοί, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Καθημερινή, 2019, Ζάεφ: *Η Ελλάδα ο τρίτος μεγαλύτερος ξένος επενδυτής στη Β.Μακεδονία*, Καθημερινή (διαδικτυακά), 2-04-2019, διαθέσιμο στο: www.kathimerini.com, ανακτήθηκε 20/05/2020

Καθημερινή, 2020, *Ιδρύθηκε η πρώτη Ένωση Ελληνικών Επιχειρήσεων στη Βόρεια Μακεδονία*, Καθημερινή (διαδικτυακά), 26-06-2020, διαθέσιμο στο: www.kathimerini.com, ανακτήθηκε 26/06/2020

Καραμανώφ Μ., 2011, *Βιώσιμο Κράτος και Δημόσια Κτήση, Τα όρια των ιδιωτικοποιήσεων*, Αθήνα: Π.Κυριακίδη

Κόφφα Δ.-Μιχαηλίδης Γ., 2020, Η επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β' Παγκοσμίου πολέμου στα Βαλκάνια: οι περιπτώσεις Σερβίας και Κροατίας, *Κρίση: 75 χρόνια από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου: Πόλεμος και Διπλωματία*, τ.7 σελ.129-148

Κωστόπουλος Τ., 2018, *Το γνωστό-άγνωστο Ίλιντεν*, Εφημερίδα των Συντακτών (διαδικτυακά), 26-05-2018, διαθέσιμο στο: www.efsyn.gr, ανακτήθηκε 27/09/2020

Κωστόπουλος Τ., 2019, *Σκόπια-η πόλη του 22ου αιώνα*, Εφημερίδα των Συντακτών (διαδικτυακά), 13-01-2019, διαθέσιμο στο: www.efsyn.gr, ανακτήθηκε 1/09/2020

Μιχαηλίδης Γ., 2019, Στοιχεία για τον αντιφασιστικό αγώνα και τη δράση των κομμουνιστικών κομμάτων στον Β' Π.Π. στο *Αναιρέσεις: Αφιέρωμα: Βαλκάνια-20 χρόνια από το βομβαρδισμό της Σερβίας*, (τ.34 σελ.12-21)

Μούστος Α., 2019, Η συμφωνία των Πρεσπών και οι πολιτικές της προεκτάσεις στο *Αναιρέσεις: Αφιέρωμα: Βαλκάνια-20 χρόνια από το βομβαρδισμό της Σερβίας*, (τ.34 σελ.30-35)

Νέο Αριστερό Ρεύμα, 2018, *Για τη "Συμφωνία των Πρεσπών" και το χαρακτήρα της*, διαθέσιμο στο: www.narnet.gr, ανακτήθηκε 20/05/2020

Πάλλης Α., 1935, "Προλεγόμενα, Ιστορική Εισαγωγή" στο *Η φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου*, Αθήνα: Γαλαξίας, σελ.7-44

Ξοπλίδης Π., 2019, Ο ρόλος των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια στο *Αναιρέσεις: Αφιέρωμα: Βαλκάνια-20 χρόνια από το βομβαρδισμό της Σερβίας*, (τ.34 σελ.36-39)

Πρεσβεία της Ελλάδος στα Σκόπια-Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων, 2019, *Οδηγός Επιχειρείν στη Βόρεια Μακεδονία-2019*, Πρεσβεία της Ελλάδος στα Σκόπια:Σκόπια

Ραφαηλίδης Β., 1994, *Οι λαοί των Βαλκανίων*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου: Αθήνα

Ριζοσπάστης, 2017, *Η διεθνιστική αλληλεγγύη στην εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ με στοιχεία*, Ριζοσπάστης (διαδικτυακά), 1-10-2017, διαθέσιμο στο: <https://www.rizospastis.gr/>, ανακτήθηκε 10/09/2020

Σαρηνγιάννης Γ., 1987, *Εισαγωγή στην ιστορία και θεωρία της πόλης*, Αθήνα:ΕΜΠ

Σκουλαρίκη Α., 2017Α, «Είδαμε τα Σκόπια σαν σε όνειρο...» Η μνημειακή αναπαράσταση της εθνικής αφήγησης: ηγεμονικός ρόλος και πολιτική αντιπαράθεση για το σχέδιο «Σκόπια 2014» στο Σύγχρονα Θέματα, (τ.136 σελ.32-46)

Σκουλαρίκη Α., 2017Β, *Το ευρωπαϊκό όραμα του Βουκεφάλα*, Εφημερίδα των Συντακτών (διαδικτυακά), 03-06-2017, διαθέσιμο στο: www.efsyn.gr, ανακτήθηκε 10/09/2020

Σταυρίδης Σ., 1990, *Η συμβολική σχέση με το χώρο, πώς οι κοινωνικές αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν το χώρο*, Αθήνα: Κάλβος

Τοντόροβα Μ., 2005, *Βαλκάνια: Η Δυτική φαντασίωση*, Αθήνα: επίκεντρο

Τζιφάκης Ν.-Χουλιάρης Α. (επιμ.), 2007, *Η διεθνής αναπτυξιακή βοήθεια στα Βαλκάνια, Οι αντιφάσεις της γενναιοδωρίας*, Αθήνα: Παπαζήση

Υπουργείο Εξωτερικών, 2020, *Ελληνικό Σχέδιο Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ)*, διαθέσιμο στο: <http://www2.mfa.gr/>, ανακτήθηκε 15/05/2020

Φακαλής Τ., 2020, *Σκόπια: Ξηλώνουν τη... μακεδονική γαλέρα του Γκρουέφσκι-Το σχέδιο για τα αγάλματα, Έθνος* (διαδικτυακά), 11-04-2020, διαθέσιμο στο: <https://www.ethnos.gr>, ανακτήθηκε 25/09/2020

Χουλιάρης Α., 2015, *Η μεγάλη κρίση στο Κονγκό*, Καθημερινή (διαδικτυακά), 23-08-2015, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/>, ανακτήθηκε 10/09/2020